

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	VI
ÖZET	VII
SUMMARY	VIII
GİRİŞ	1
1) Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
2) Kesret Kavramına Genel Bakış	2
1.BÖLÜM: KUR'AN'DA GENEL ANLAMDA İNSANLARIN	
ÇOĞUNLUĞUNUN ÖZELLİKLERİ	4
1.1. Kur'an'da İnsanların Çoğunluğunun Özellikleri	4
1.1.1. İman Bakımından İnsanların Çoğunluğu	4
1.1.1.1. Kur'an'ın, Rabb'den Gelen Bir Hak Olduğuna İnanmama	5
1.1.1.2. Hz. Peygamber Ne Kadar Arzu Etse de Çoğunluğun İnanmaması	6
1.1.1.3. Kıyamet Saatinin Geleceğine İman Etmeme	7
1.1.1.4. Peygamber'e İndirilenin Hak Olduğuna İman Etmeme.....	8
1.1.2. İnsanların Çoğunun, İnkâr ve Nankörlükte Daretmesi	9
1.1.3. Bilme Bakımından İnsanların Çoğu.....	12
1.1.3.1. Kıyamet Bilgisinin Allah Nezdinde Olduğunu Bilmeme	13
1.1.3.2. İradesini Yerine Getirmede Allah'ın Galip Olduğunu Bilmeme	14
1.1.3.3. Dosdoğru Dini Bilmeme	16
1.1.3.4. Allah'tan Gelecek Takdirin Önlenemeyeceğini Bilmeme	18
1.1.3.5. Allah'ın Va'dinin Gerçek Olduğunu, Va'dinden Dönmeyeceğini	
Bilmeme	19
1.1.3.6. Hz. Peygamber'in İnsanlığa Müjdeci ve Uyarıcı Olarak Gönderildiğini	
Bilmeme	24
1.1.3.7. Rabb'in, Dilediğinin Rızkını Bollaştırıp Dilediğini Kısıtığını Bilmeme	25
1.1.3.8. İnsanın Başı Derde Girdi mi Allah'a Yalvardığını, Sonra Nimet	
Verilince Kendisinin Kazandığını Söylediğini, Bunun Bir İmtihan Olduğunu	
Bilmeme	26

1.1.3.9. Gökleri ve Yeri Yaratmanın, İnsanları Yaratmaktan Daha Büyük Bir İş Olduğunu Bilmeme	27
1.1.3.10. Allah'ın, Kıyamet Günü Bir Araya Toplayacağını Bilmeme	29
1.1.3.11. Ölen Kimseyi Dirilteceğine Dair Kesin Va'di Olduğunu Bilmeme ...	30
1.1.3.12. Yüzünü Allah'ın İnsanları Yaratmasında Esas Aldığı Fıtrata Çevirmenin, Gerçek Din Olduğunu Bilmeme	31
1.1.4. Şükretme Bakımından İnsanların Çoğu	33
1.1.4.1. Tevhid İncınının, Allah'ın İnsanlara İhsanı Olduğu Nimetine Şükretmeme	34
1.1.4.2. Allah İnsanlara Lütuf Sahibi Olduğu Halde Çoğunluğun Şükretmemesi	35
1.1.5. Anlayış Bakımından İnsanların Çoğu	40
1.1.6. Ayetler Karşısında İnsanlardan Birçoğunun Gafleti	42
1.1.7. Yeryüzündeki İnsanların Çoğuna Uyulursa Allah Yolundan Saptırmaları .	43
1.1.8. İnsanlardan Birçoğunun Rableriyle Karşılaşacaklarını İnkâr etmesi	45
1.1.9. İnsanların Birçoğunun Allah'a Secde Etmesi, Çoğuna da Azap Hak Olması	46
1.1.10. Ortaklık Yapan İnsanların Çoğunun Birbirine Haksız Davranması	47
1.1.11. İftiracı Kahinlerin Çoğunun Yalancı Olması	48
1.1.12. Evinin Dışından Peygamber'e Seslenenlerin Çoğunun Düşüncesizliği ...	49
1.1.13. İtaat Bağlamında İnsanların Çoğu	51
2. BÖLÜM: KUR'AN'DA İNSAN TOPLULUKLARININ ÇOĞUNLUĞUNUN ÖZELLİKLERİ	53
2.1. İnkarcı Çoğunluğun Özellikleri	53
2.1.1. İman Bakımından Müşriklerin Çoğu	53
2.1.1.1. Mekke Müşriklerinin, Birçok Ayet Olmasına Rağmen İman Etmemeleri	53
2.1.1.2. Müşriklerin Çoğunun, Allah'a Ortak Koşmadan İnanmamaları	54
2.1.1.3. Müşriklerin Cinlere Tapması ve Çoğunun Onlara İnanması	55
2.1.2. Bilme Bakımından Müşriklerin Çoğu	57
2.1.2.1. Çoğunun, Allah'la Beraber Başka Tanrı Olmadığını Bilmemeleri	57

2.1.2.2. Kureyşlilerin, Her Türlü Ürünün Toplandığı Güvenli Bir Yere Yerleştirildikleri Halde Çoğunun, Bu Nimetin Kadrini Bilmemeleri.....	57
2.1.2.3. Mekke Kafirlerinin İsrarla İstedığı Mucizeyi Göndermeye Allah Kadir Olduğu Halde Çoğunun Bilmemesi.....	59
2.1.2.4. Müşrikler, Gökleri ve Yeri Yaratanın Allah Olduğunu Söyledikleri Halde Çoğunun, Bunun Ne Demek Olduğunu Bilmemesi.....	61
2.1.2.5. Birbiriyle Hep Çekişen Ortakların Emrinde Olan Biriyle Sadece Bir Kişinin Emrinde Olan Birinin Aynı Olmadığını Bilmemeleri.....	62
2.1.2.6. Varlıkların Hak ve Hikmetle Yaratıldığını Bilmemeleri.....	63
2.1.2.7. Allah İle Diğer Varlıkların Eşit Olamayacağını Bilememeleri.....	64
2.1.2.8. Kafirlerin Çoğunun, Bir Ayet Yerine Başkası Getirildiğinde İşin Gerçeğini Bilememeleri.....	66
2.1.2.9. Müşriklerin Çoğunun, Hakkı Bilmemeleri, Bu Sebeple Yüz Çevirmeleri.....	67
2.1.2.10. Zalimlere Darbe Yeyip Çarpılacakları Günden Başka bir Azap da Olduğu Halde Çoğunun Bilmemeleri.....	68
2.1.2.11. Müşriklerin Çoğunun, Mescid-i Haram'ın Hizmet ve Yönetimine Asıl Ehil Olanların, Müttakiler Olduğunu Bilmemesi.....	70
2.1.3. Kafirlerin Çoğunun Haktan Hoşlanmaması.....	71
2.1.4. Aklı Kullanma Bakımından Kafirlerin Çoğu.....	73
2.1.5. Mekke Müşriklerinin Çoğunun, İşitip Düşünmemeleri, Yolca Hayvanlardan Daha Sapkın Olmaları.....	77
2.1.6. Müşriklerin Çoğunun, Zanna Uyması.....	78
2.1.7. Birçoklarının, Heva ve Hevesleriyle Halkı Saptırmaları.....	79
2.1.8. Müşriklerden Çoğuna, Evlatlarını Öldürmenin, Ortaklarınca Süslü Gösterilmesi.....	80
2.1.9. Kendilerine İndirilen Kitaptan Yüz Çevirmeleri.....	81
2.1.10. Müşriklerin, Allah'ın Nimetini Bildikleri Halde İnkâr Etmeleri, Çoğunun Nankör Olması.....	82
2.1.11. Antlaşmayı Bozan Müşriklerin Çoğunun Fasık Olması.....	83
2.2. Ehl-i Kitap Çoğunluğun Özellikleri.....	84
2.2.1. Yahudilerin Çoğunun, Ahit Tanımaz İmansız Kimseler Olması.....	84

2.2.2. Müminleri İmanlarından Küfre Çevirmenin, Hoşlarına Gitmesi.....	85
2.2.3. Çoğunun Yaptıkları Şeylerin Kötü Olması.....	86
2.2.4. İtaat Bağlamında Ehl-i Kitap Çoğunluğu	86
2.2.4.1. Kitap Verilenlerin, Üzerlerinden Uzun Süre Geçmesinden Sonra Kalplerinin Katılaşması, Onlardan Birçoğunun Fasık Olması	87
2.2.4.2. Hz. İsa'nın Ardından Gidenlerin Çoğunun, Fasıklar Olması	88
2.2.4.3. Ehl-i Kitap'ın Çoğunun, Dinden Çıkmış Fasıklar Olması.....	89
2.2.4.4. İsrailoğullarından Küfre Sapanların Çoğunun, Kafirleri Veli Edinmesi ve Fasık Olması.....	91
2.2.5. İsrailoğullarından Çoğunun, Resüllerin Gönderilmesinden Sonra Aşırı Gidip Haddi Aşmaları	92
2.2.6. Yahudilerden Birçoğunun, Günahta, Düşmanlıkta Birbirleriyle Yarışmaları ve Yasak Şeyleri Yemeleri.....	94
2.2.7. İndirilen Ayetlerin, Birçoğunun Azgınlık ve Küfrünü Arttırması.....	94
2.2.8. İsrailoğulları'ndan Birçoğunun, Âmâ ve Sağır Kesilmeleri	96
2.2.9. Haham ve Rahiplerin Çoğunun, Halkın Mallarını Haksız Yollardan Yemeleri, İnsanları Allah'ın Yolundan Uzaklaştırmaları.....	97
2.3. Geçmiş Kavimlerin Çoğunluğunun Özellikleri.....	99
2.3.1. Geçmiş Ümmetlerin Çoğunun Yoldan Saptıkları.....	99
2.3.2. Geçmiş Toplumların Çoğunun, Müşrik Olması.....	100
2.3.3. Çoklarının, Sözünde Durmaması ve Fasık Olması.....	101
2.3.4. Firavun Hanedanının Çoğunun, İyiliği Olduğu Gibi Kötülüğü de Yaratmanın Allah'ın Kudretiyle Olduğunu Bilmemesi.....	103
3. BÖLÜM: ÇOĞUNLUK KAVRAMI KARŞISINDA AZINLIĞIN DURUMU 105	
3.1. Kur'an'da Azınlığın Özellikleri.....	105
3.1.1. Şeytanın Çoğunluğu Saptırması, Sapmayanların Azınlıkta Olması	105
3.1.2. İman Edenlerin Azlığı.....	106
3.1.2.1. Hz. Nuh'un Beraberinde İman Eden Az İnsan Olması.....	107
3.1.2.2. Yahudiler'in Pek Azının İnanması.....	107
3.1.3. Geçmiş Nesiller İçinde Pek Azının, İnsanları Bozgunculuktan Menetmesi	109
3.1.4. Kullarından Allah'a Şükredenlerin Az Olması.....	110

3.1.5. İtaat Edenlerin Az, Yüz çevirenlerin Çok Olması	111
3.1.5.1. İsrailoğulları'ndan Pek Azının İtaat Edip Yüz Çevirmemesi	111
3.1.5.2. İsrailoğulları'nın Pek Azının, Savaş Farz Kılınınca, İtaat Etmesi	112
3.1.5.3. Talut Ordusundan Pek Azının, İmtihan Edildikleri İrmaktan İçmemesi	113
3.1.5.4. İnsanların Pek Azının, 'Kendinizi Öldürün' veya 'Vatanınızdan Ayrılın' Emrini Yerine Getirebilmesi	114
3.1.5.5. Allah'ın Lütuf ve Rahmeti Olmasa Müslümanlardan Pek Azı Hariç Çoğunun Şeytana Uyması	116
3.1.6. Ashab-ı Kehf Hakkında Çok Az Kişinin Bilgi Sahibi Olması	117
3.1.7. Nice Az Toplulukların, Çok Topluluklara Allah'ın İzniyle Galip Gelmesi	118
3.1.8. Yahudiler'den Pek Azı Hariç Devamlı Hainlik Görülmesi	118
SONUÇ	120
KAYNAKÇA	123
ÖZGEÇMİŞ	126

KISALTMALAR

- age. : Adı geçen eser
a.s. : Aleyhisselam
bkz. : Bakınız.
DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
ö. : Ölüm tarihi
s.a.s. : Sallallahu Aleyhi Vesellem
thk. : Tahkik eden
trc. : Tercüme eden
ts. : Tarihsiz

ÖZET

SAÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı: Kur'an'da Çoğunluğun Özellikleri	
Tezin Yazarı: Hakan Çoruh	Danışman: Prof. Dr. Veli ULUTÜRK
Kabul Tarihi: 27 Haziran 2007	Sayfa Sayısı: VIII (ön kısım)+ 126 (tez)
Anabilimdalı: Temel İslam Bilimleri Bilimdalı: Tefsir	
<p>“Kur'an'da Çoğunluğun Özellikleri” adlı çalışmada Kur'an'ın insanların çoğuna nasıl baktığı, çoğunluğun hangi özelliklerini zikrettiği konularından bahsetmek amaçlanmıştır.</p> <p>Araştırmada genel manada tüm insanların ve inkarcılar, ehli-kitap gibi insan gruplarının çoğunluğuyla ilgili onların hangi özellikleri zikredilmektedir? Çoğunluk müspet mi yoksa menfi yönde mi anlatılmaktadır? gibi sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır. Böylece araştırmada, Kur'an'ın insanların çoğu ile alakalı projeksiyonu verilmek hedeflenmiştir.</p> <p>Konunun birçok yönü olmakla birlikte araştırmada “kesret” kavramı bağlamında insanların çoğunluğunun özellikleri tespit edilmiştir. Kesret kavramından türemiş ve çoğunluğu ifade eden sözlerin (ekseru'n-nas gibi) geçtiği ayetler tefsir kaynaklarından yola çıkılarak ele alınmıştır.</p> <p>Çalışma sonucunda şunlara ulaşılmıştır: Kur'ân-ı Kerim, genel manada insanların ve inkarcılar, ehli-kitap gibi insan gruplarının çoğunluğundan bahsetmekte ve onların çeşitli özelliklerini zikretmektedir. Konuyla alakalı ayetlerde kimlerin çoğunluğundan bahsedildiği, ayetlerin bağlamından (context) anlaşılabilir.</p> <p>Kur'an'ın, insanların çoğuyla alakalı zikrettiği özelliklerin geneli menfi özelliklerdir. Kur'ân-ı Kerim'e göre hidayet ve dalaletin ölçüsü, azlık ve çokluğa göre değil, doğruluk ve yanlışlık şeklindeki sabit ve objektif değerlere göreler. Nice toplumların çoğunluğu dalalet üzere gitmiştir.</p> <p>Kur'ân-ı Kerim, insanlık tarihi boyunca çoğunluğun daima kötünün yanında yer aldığı gerçeğini dile getirir.</p> <p>Tefsir alimleri, çoğunluğu ifade eden 'ekseru'n-nas' gibi sözlerin ne manaya geldiğine dair yorumlar yapmışlardır: Yüce Allah, Kur'an'da bazen çoğunluğu zikrederek o topluluğun tümünü kasteder. Birçok yerde ise çoğunluğu zikrederek; içlerinde iyi olanları , çoğunluğun özelliklerine sahip olmayanları istisna eder. Ayrıca bu ifadelerle o insanların çoğu hal ve durumlarının kastedildiği veya mükellef çağına ulaşmamış kimselerin istisna edildiği şeklinde yorumlar da yapılmıştır.</p>	
Anahtar kelimeler: Ekser, Kesir, Kalil	

SUMMARY

Sakarya University Insitute of Social Sciences Abstract of Master's Thesis

Title of the Thesis: The characteristic features of ‘the majority’ in the Qur’an	
Author: Hakan Çoruh	Supervisor: Prof. Dr. Veli ULUTÜRK
Date: 27 June 2007	Nu. of pages: VIII (pre text)+ 126 (main body)
Department: Islamic Studies	Subfield: Tafsir
<p>In this thesis, entitled “The characteristic features of ‘the majority’ in the Qur’an”, aims to examine how the Qur’an sees the majority of people in general as well as the majority of specific groups of people. The work tries to answer, in a general sense, what characteristics of humankind, Ahl al-Kitab and infidels are stated in the Qur’an and whether the majority is described mainly in a positive or negative sense. In this way, it aims to present the Quran’s vision of the majority of humankind.</p> <p>Even though there are many aspects to the topic, this study focuses on the features of humankind in the context of the term “kathrah”. The verses where the term kathrah and its derivations (akthar al-Nas) occur in the commentaries of the Qur’an are examined.</p> <p>At the end of the study, the following conclusions are reached: the Qur’an talks about the majority within the various groups such as infidels, Ahl al-Kitab and all humankind and describes their miscellaneous features. By the examining the context of the individual verses, it can be understood which group’s majority is being described by the Qur’an.</p> <p>The general features of the majority taken up by the Qur’an predominantly are negative characteristics. According to the Qur’an, the criterion for determining hidayah (right guidance) and dalalah (deviation or being astray) is not the opinion or behavior of the majority, but truthfulness and falseness, which are objective. The majority of many nations had gone astray.</p> <p>In the view of the Qur’an, throughout human history, the majority of humankind always was on the side of evil.</p> <p>Quran commentators have discussed words like “akthar al-Nas” and what they mean. Sometimes the Qur’an points to the whole of the people when it takes up the majority. In many places, it refers to the majority, but makes exception for the good people who do not share the features of the majority around them. There are some commentaries that also state that these expressions refer to the majority of the behaviours of the people, but the children who are under the age of puberty are exceptions.</p>	
Keywords: Ekser, Kesîr, Kalîl	

GİRİŞ

1) Araştırmanın Konusu ve Önemi:

İnsanlara hidayet rehberi olarak gönderilen Kur'ân-ı Kerim, nüzulünden bu yana her dönemde ona inananlar için her konuda temel kaynak olmuş, üzerinde sayısız çalışmalar yapılmış, onun meseleleri izah tarzı üzerinde hassasiyetle durulmuş, ilahi kelam olması yönüyle eşya ve olaylara onu perspektifinden bakılmıştır. Kur'an'ın bu hususiyeti sebebiyle her bir konuda onun verdiği hüküm ve değerlendirme esas alınmıştır.

Kur'ân-ı Kerim'in bu hususiyeti, bizleri de onun üzerinde çalışmaya yöneltti. Bu çalışmamızda 'Kur'an'da Çoğunluğun Özellikleri' konusu üzerinde duruldu. Acaba Kur'an, insanların çoğuna nasıl bakmaktadır? Genelde tüm insanlar, özelde de inkarcılar, ehl-i kitap v.b. toplulukların çoğunluğuyla alakalı onların hangi özelliklerinden bahsetmekte, onları hangi eylemlerle nitelendirmektedir? Yine çoğunluk müspet mi yoksa menfi yönde mi anlatılmakta; çoğunlukla alakalı zikredilen eylemler, acaba inançla mı yoksa amelle mi ilgili? Bu eylemler eğer inançla alakalıysa acaba genelde tüm insanlar, özelde inkarcılar ve ehl-i kitap gibi özel toplulukların, hangi inançlarından bahsedilmekte ve bu eylemler övücü mü yoksa yeric mahiyette mi geçmektedir? Genel olarak insanlarla özelde müşrik, ehl-i kitap v.b. toplulukların çoğunluğu, aynı eylemlerle mi nitelenmekte, yoksa farklı özelliklerinden bahsedilmekte midir?

Ayrıca çok önemli bir mevzu da şudur: Kur'an'da bir çok yerde geçen "insanların çoğu" (ekseru'n-nas) ifadesi, zahiren geçmişten geleceğe tüm insanları kapsar niteliktedir. Acaba bu ifadeler, Kur'an'ın indiği dönemde o gün o şekilde olduğu için yani ilk dönemde müminler azınlıkta, çoğunluk kafir olduğu için mi zikrediliyor, yoksa geçmişten geleceğe tüm insanlar mı kastediliyor? Veya hangi ifadeler o dönemdeki insanların çoğunluğuyla alakalı, hangileri de tüm insanlarla alakalı? Müfessirlerce bu ifadeler nasıl anlaşılmış? İlk dönemden bugüne müfessirler arasında bu üslupla alakalı

anlayış farkı var mıdır? Bir örnek verilecek olursa Yüce Allah, Peygamber'ine hitaben “Eğer sen yeryüzünde bulunanların çoğuna uyarsan onlar seni Allah'ın yolundan saptırırlar” buyuruyor. “Yeryüzünde bulunanların çoğu” ifadesiyle geçmişten geleceğe tüm insanlar mı kastediliyor yoksa Hz. Peygamber dönemindeki insanlar mı? v.b.

İşte araştırmada, bunlar üzerinde durulacak, Kur'an'da insanların çoğunluğu ile alakalı bilgiler verilmeye çalışılacaktır.

2) Kesret Kavramına Genel Bakış:

Bu bölümde çalışmamızın konusunun çerçevesini çizmek ve çalışmamız hakkında bilgi vermek istiyoruz. Kur'an'da çoğunluk konusunun, istisnalar gibi birçok yönü olmakla birlikte çalışmamız, Kur'an'da çoğunluğu ifade eden “kesret” kavramından yola çıkılarak oluşmuştur. “Kesret” kelimesinin sözlükteki anlamından bahsedilecek olursa “kesret”, azlığın karşıtı olarak çokluğu ifade eden bir kelimedir¹. “Kesret” ve “Killet” (azlık) kelimeleri, sayılar gibi birbirinden ayrı niceliksel şeylerde kullanılır. “Kesret” sadece adede işaret etmez, aynı şekilde fazilete de işaret edebilir².

Kur'an-ı Kerim'de de kesret ve kesir azlığın karşıtı olarak geçer (Maide, 5/100; Tevbe, 9/25,82)³. Özellikle konumuzla alakalı olması yönüyle Kur'an-ı Kerim'de insan çoğunluğunu ifade etmek için “ekseru'n-nas”, “ekseruhum” v.b. gibi ibareler geçtiğinden dolayı “ekser” (el-ekser) kelimesine de değinmek gerekir. “Ekser” kelimesi, “kesret”ten ism-i tafdildir ve bir şeyin yarısının üstünde (yarısından daha çok) olmayı ifade eder. “Ekseriyet” ise bir şeyin, aded veya nicelik itibariyle yarıdan daha çok olması demektir⁴.

“Kesret” kelimesi, isim olarak çeşitli türevleriyle, fiil olarak da çeşitli fiil kalıplarıyla Kur'an-ı Kerim'de geçmektedir. Kesret, çeşitli fiil kalıplarıyla sekiz defa geçmekte,

¹ İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, V/131; Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sihah*, (thk. Ahmet Abdülgafur Attar), II/802; Zebîdî, Murtaza el-Hüseynî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, (thk. Abdülalim et-Tahâvî), XIV/17; Firûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, *el-Kamusü'l-Muhit*, (thk. Mektubu Tahkiki't-Turasi fi Müesseseti'r-risale), s. 602; D.İ.A., “*kesret*” *md.*, XXV/310

² İsfahânî, Ragıb, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, (thk. Muhammed Halil İtânî), s.428; Firûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, *Besâiru Zevi't-Temyiz fi Letâifi'l-Kitabi'l-Aziz*, (thk. Muhammed Ali en-Neccar), IV/336

³ D.İ.A., “*kesret*” *md.*, XXV/310

⁴ El-Kermî, Hasan Said, *el-Hâdî İla Lügati'l-Arab*, IV/16

“kesir” olarak ve müzekker-müennes şeklinde ise yetmiş dört defa zikredilmektedir. “Ekser” (çoğunluk, ekseriyet) şeklinde ise seksen defa gelmiştir. Konumuzla alakalı olması yönüyle “ekseru’n-nas” (veya eksera’n-nas) ifadesi yirmi iki defa yer almış, bir kere de “eksera men fi’l-ard” şeklinde gelmiştir. “Ekseruhum” gibi muzaafun ileyhi zamir şeklinde ise kırk yedi defa ifade edilir⁵.

Kur’an’da kesret kelimesiyle bağlantılı olarak “ekseru’n-nas”, “kesirun mine’n-nas”, “ekseruhum” v.b. şeklinde ifadeler vardır. Araştırmamızda bu ifadelerden yola çıkılarak çoğunluğun özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu ifadelerde genel olarak tüm insanları içine alan “ekseru’n-nas” ifadesiyle, özelde belli özelliklere sahip toplulukları veya tarihin belli bir dönemindeki bir insan topluluğunu anlatan “ekseruhum” gibi ifadeler olması sebebiyle bu iki ayrı üsluptan yola çıkılarak konu, iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde genel olarak insanların çoğunun özellikleri incelenmiş, ikinci bölümde ise özel olarak müşrik ve inkarcıların, ehl-i kitabın ve geçmiş kavimlerin çoğunluğunun özellikleri üzerinde durulmuştur.

Bu iki bölüm içerisindeki alt bölüm ve alt başlıklar, “ekseru’n-nas”, “ekseruhum” gibi çoğunlukla alakalı bu ifadelerin fiillerine ve mefullerine dayanılarak oluşturulmuştur. Bu ifadelerin geçtiği ayetler, mümkün mertebe nüzul tarihlerine göre sıralanmıştır.

Ayrıca eşya zıddıyla bilindir kaidesince üçüncü bölümde, çoğunluk kavramı karşısında azınlığın durumu, Kur’an’da azınlığın, az sayıdaki insan topluluklarının özellikleri üzerinde de durulmaya çalışılmıştır.

Üç bölümden oluşan araştırmamızın birinci bölümünde genel olarak insanların çoğunluğuyla alakalı geçen “iman etmezler, bilmezler, şükretmezler, fasıktırlar” gibi ayetlerin tefsiri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde müşrik ve inkarcıların, ehl-i kitabın ve geçmiş kavimlerin çoğunluğunun özellikleriyle alakalı ayetlerin tefsiri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise çoğunluk kavramı bağlamında Kur’an’da azınlığın özellikleriyle ilgili ayetlerin tefsirine değinilmiştir.

Tefsir kaynakları olarak ilk dönemden günümüze temel tefsir kaynaklarından istifade edilmiştir. Cüzlerden oluşan tefsirler dipnotta cüz numaralarıyla belirtilmiştir.

⁵ Abdülbaki, Muhammed Fuat, *el-Mu’cemu’l-Müfehres Li Elfâzi’l-Kur’ani’l-Kerim bihaşiyeti’l-Mushafi’s-Şerif*, s. 756-759

1. BÖLÜM

KUR'AN'DA GENEL ANLAMDA İNSANLARIN ÇOĞUNLUĞUNUN ÖZELLİKLERİ:

1.1. Kur'an'da İnsanların Çoğunluğunun Özellikleri:

1.1.1. İman Bakımından İnsanların Çoğunluğu:

İman kelimesi, sözlükte “nefsin sükunete ermesi, korkusuz olmak, emniyet içinde bulunmak” anlamındaki “**emn**” kökünden türemiştir⁶. Sözlükte “güven duygusu içinde tasdik etmek, inanmak” anlamına gelen **iman**, terim olarak genellikle “Allah’tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak” şeklinde tanımlanır. Bu inanca sahip bulunan kişiye mü’min, inancının gereğini tam bir teslimiyetle yerine getiren kişiye de müslim denir. Kur’ân-ı Kerim’de iman kavramı 800’den fazla yerde geçmektedir. İbnü’l-Cevzî (ö. 597/1201), imanı “kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve organlarla amel” şeklinde tanımlar ve Kur’an’da şu beş manada kullanıldığını kaydeder: Tasdik, sadece dilin ikrarı, tevhid, peygamberi onaylama, namaz.

Bir insanın mümin olması kelime-i şهادetin içeriğine inanmasıyla gerçekleşir. Kişi bununla Hz. Peygamber’in tebliğ ettiği iman esaslarını da kabullenmiş olur. Kelâm literatüründe iman esasları “Allah’a, Peygamber’e ve âhiret gününe iman” olarak önce üç, ardından kelime-i şهادette ifade edildiği gibi Allah’a ve Hz. Muhammed’in peygamberliğine iman olarak iki ve nihayet Allah’a iman olarak tek bir esasta özetlenmiştir. Kur’an’da sabit sahih hadislerle de açıklanan iman esasları sadece yaygınlık kazanmış olan altı esastan ibaret değildir. Dinden olduğu kesin olarak kanıtlanan itikadî, amelî ve ahlâkî bütün hükümlere inanmak, bunların farz, helal veya haram olduğunu tasdik etmek de mümin olmanın şartıdır⁷.

İman kavramıyla ilgili verdiğimiz bilgilerden sonra, iman bakımından insanların çoğunluğunun özellikleriyle alakalı ayetlere geçebiliriz:

⁶ İsfahânî, Ragıb, *age.*, s.35

⁷ D.İ.A., “*İman*” md., XXII/212-214

1.1.1.1. Kur'an'ın, Rabb'den Gelen Bir Hak Olduğuna İnanmama: Yüce Allah bir ayette mealen şöyle buyuruyor:

"Rabbi tarafından gönderilen kesin delile dayanan, peşinden de o delili destekleyen şahitleri bulunan, daha önce de rehber ve rahmet olarak gönderilmiş Mûsâ'nın kitabı ile tasdik edilen kimse, yalnız dünya hayatını arzu eden gibi olur mu? İşte bu kesin delile dayananlar Kur'an'a iman ederler. Hangi zümre de onu reddederse bilsin ki varacağı yer ateştir. Bunda hiç şüphen olmasın. Çünkü o Rabbinden gelen hakikatin ta kendisidir; fakat insanların çoğu buna iman etmezler"⁸.

Ayetin tefsirine geçecek olursak bu ayet, hepsi mücmel olan dört lafız içermektedir: **1)** Yüce Allah'ın, Rabbi tarafından olan bir delil üzerinde bulunmakla nitelediği kişi kimdir? **2)** Bu delil (beyyine) ile kastedilen nedir? **3)** "Onu takip eder" (Yetlûhu) sözünden maksat, Kur'an mıdır ya da o şahidin başkasının peşinden gitmesi midir? **4)** Bu "Şahid" nedir? Bu dört lafız mücmel olduğu için tefsir alimleri bu ayet üzerinde çok ihtilaf etmişlerdir.

Yüce Allah'ın, Rabbi tarafından bir delil üzerinde bulunmakla nitelediği kimsenin kim olduğuna dair Hz. Peygamber'in kastedilmiş olduğunu söyleyenler olduğu gibi, bununla Abdullah b. Selam (ö. 43/663-64) ve diğerleri gibi Yahudilerden Müslüman olanların kastedildiği de söylenmiştir. Delil (beyyine) ile kastedilen, sayesinde hak dinin doğruluğunun bilindiği burhan ve beyandır. Yani naklî delil ile aklî delillerdir. "Onu takip eder" (Yetlûhu) ifadesindeki zamir, "beyyine" nin manası olan beyan ve burhana (naklî ve aklî deliller) döner. "Şahid" ile kastedilen ise Kur'an'dır. "Daha önce de Musa'nın kitabı" sözünün manası, "Bu aklî delili Kur'an gelmeden önce Musa'nın kitabı izledi" demektir. Netice olarak Cenab-ı Hak şunu söylüyor: Bu dinin doğruluğunu ortaya koyma hususunda şu üç şey birbirini desteklemiştir: **1)** Aklî deliller dinin doğruluğuna delalet etmektedir. **2)** Kur'an, dinin doğruluğuna şahadet etmektedir. **3)** Tevrat, dinin doğruluğuna şahadet etmektedir. İşte bu üç şey bir araya gelince o

⁸ Hûd, 11/17

dinin doğruluğu hususunda hiçbir şek ve şüphe kalmaz⁹. Bu konuda başka görüşler de vardır¹⁰.

“O, Rabbinden gelen hakikatin ta kendisidir; fakat insanların çoğu buna iman etmezler” ifadesi, çalışmamızla alakalı olan ayetteki kısımdır. Bu ifade tefsir alimlerinçe şu şekillerde tefsir edilmiştir:

“Ey Muhammed! Sana indirdiğimiz bu Kur’an, Rabbinden bir hakır ve bunda bir şüphe yoktur. Fakat insanların çoğu, onun böyle olduğunu kabul etmiyorlar”¹¹.

“Ona iman etmenin gerekliliğine ve ona imanı gerekli kılan delillerin ortaya çıkmasına rağmen ona (peygamber veya Kur’an) iman etmezler. Fakat onlar onun hak olduğunu bilmelerine rağmen inat ederler veya kalpleri üzerine mühür vurulduğundan dolayı onun gerçekten hak olduğunu anlamazlar”¹².

“Fakat insanların çoğu ona iman etmezler. Ya bakışlarının, anlayışlarının yetersizliğinden, fikirlerinin karışıklığından dolayı ya da inatlarından, büyükmelerinden dolayı”¹³.

Ayrıca ayetteki “insanların çoğu” ifadesi üzerinde de tefsir alimleri durmuşlar. Genel manada insanların çoğu şeklinde anlaşıldığı gibi bazı rivayetlere dayanarak buradaki “insanlar” la Mekke ehli veya tüm kafirlerin kastedildiği de söylenmiştir¹⁴.

1.1.1.2. Hz. Peygamber Ne Kadar Arzu Etse de Çoğunluğun İnanmaması: Konuyla ilgili ayette mealen şöyle buyruluyor:

“Şunu unutma ki: Sen, büyük bir kuvvetle arzu etsen bile insanların çoğu iman etmezler”¹⁵.

⁹ Râzî, Fahrüddin, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XVII/201

¹⁰ bkz. Taberî, İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân An Te'vil-i Ayi'l-Kur'an*, XII/14-17

¹¹ Taberî, İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân An Te'vil-i Ayi'l-Kur'an*, XII/19

¹² Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadir*, (thk. Abdurrahman Umeyra), II/682

¹³ Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerim*, IV/195

¹⁴ Alûsî, Şihâbuddin es-Seyyid Mahmûd, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, XII/29

¹⁵ Yusuf, 12/103

İbnü'l-Enbari (ö. 328/940) şöyle demiştir: Kureyş ve Yahudilerden bir grup Resûlullah'tan Yusuf ve kardeşleri kıssasını anlatmasını istediler. Hz. Peygamber de net bir şekilde açıkladı. Bunun, İslam'a girmelerine vesile olacağını umuyordu. Onun zannına aykırı hareket ettiler. Resûlullah bundan dolayı üzüldü. Bunun üzerine Allah bu ayetiyle teselli etti.

Ayetin manası şöyledir: Ey Muhammed! Sana muasır insanların çoğu, veya umumen bütün insanların çoğu, sen onların hidayetlerini ne kadar arzulasan da ve babalarının dini olan küfürde ısrarlarından dolayı Allah'a iman edip hidayete ermeleri konusunda ne kadar aşırı olsan da iman etmezler.

Zeccac (ö. 311/923) şöyle demiştir: Ayetin manası, "Sen onların hidayetini ne kadar arzulasan da insanların çoğu inanmaz. Çünkü sen sevdiğine hidayet edemezsin. Fakat Allah dilediğini hidayete erdirir"¹⁶.

Elmalılı (ö. 1942) ayeti şöyle tefsir etmektedir: "Sen büsbütün hırslıysan, şiddetle arzu etsen de insanların çoğu inanacak değildir. Çokları vahye ve bu güzel kıssanın Allah tarafından bildirildiğine yine de iman etmez; güzel bir roman, uydurma bir hikaye gibi hayal eder ve önemsemeden geçer gider"¹⁷.

"İnsanların çoğu" ifadesi zahiren bütün insanları kapsar. İbn-i Abbas (ö. 68/687-88), onların Mekke ehli olduğunu söylemiştir¹⁸. Zemahşerî (ö. 538/1144), bu ifadeyle umum kastedildiğini söyler¹⁹. "İnsanlar" ifadesini bütün insan türüne hamletmek caizdir. Aynı şekilde onunla belirli bir insan topluluğunun kastedilmiş olması da caizdir. O muayyen insan topluluğu da Hz. Peygamber'in Mekke'de ve etrafında kendilerini davet ettiği kavimlerdir. Bu, umumen örfî olur²⁰.

1.1.1.3. Kıyamet Saatinin Geleceğine İman Etmeme: Ayette mealen şöyle buyruluyor:

¹⁶ Şevkânî, *age.*, III/79-80

¹⁷ Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V/102

¹⁸ Alûsî, *age.*, XIII/65

¹⁹ Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *El-Keşşâf An Hakâiki't-Tenzil*, II/346

²⁰ İbn Âşûr, Muhammed Tahir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XIII/62

“Kıyamet saati mutlaka gelecektir. Bunda hiç şüphe yok. Fakat insanların ekserisi buna inanmazlar”²¹.

Yüce Allah şöyle buyuruyor: Ey insanlar! Allah’ın sevap ve ceza için ölüleri dirilteceği, mutlaka gelecek olan kıyamet saatinin gelişinde şüphe yoktur. Yine şöyle diyor: Onun gelişini kesin olarak bilin. Siz ölümünüzden sonra diriltilecek, amellerinizin karşılığını göreceksiniz. Bunun için Rabbinize tevbe edin²².

Ayetteki “Fakat insanların çoğu inanmazlar” ifadesi şu şekillerde tefsir edilmiştir:

“İnsanların çoğu’yla kastedilen, dirilişi inkar eden kafirlerdir”²³.

“Zahirî duyularıyla idrak edecekleri şeylere karşı nazarlarının noksan oluşu ve vehimlerin akıllarını istila etmesi (esir alması) sebebiyle onu tasdik etmezler”²⁴.

“Fakat insanların çoğu, delillerin ve ayetlerin yanından geçtikleri halde onların delalet ettikleri şeyden yüz çevirirler, onların delalet ettikleri şeylere inananlar dışında kalırlar. Şayet düşünseler ve akıllarıyla çıkarımda bulunsalar, kendileri için bundan sonra iman edecekleri deliller ortaya çıkar. Bundan dolayı burada iman vasfı nefyedilmiştir. ‘İnsanların çoğu’ onlar müşriklerdir. Onlar o gün müminlerden daha çoktular gerçekten”²⁵.

Ayetteki “insanların çoğu” ifadesini muhakkik tefsir alimlerinin, dirilişi inkar eden kafirler ve müşrikler olarak tefsir ettikleri görülüyor.

1.1.1.4. Peygamber’e İndirilenin Hak Olduğuna İman Etmeme:

“Elif, Lâm, Mîm, Râ. İşte bunlar sana indirilen kitabın ayetleridir. Sana Rabbin tarafından indirilen Kur’an haktır, gerçektir, ama insanların çoğu buna inanmazlar”²⁶.

²¹ Mü’min, 40/59

²² Taberî, *age.*, XXIV/78

²³ Şevkânî, *age.*, IV/653 ; Râzî, *age.*, XXVII/80

²⁴ Alûsî, *age.*, XXIV/80-81

²⁵ İbn Âşûr, *age.*, XXIV/180

²⁶ Ra’d, 13/1

Yüce Allah, Hz.Muhammed'e (s.a.s.) indirilen şeyin, Kur'an'ın hak olduğunu belirtince, bir azarlama ve tehdit olsun diye, insanların pek çoğunun ona iman etmeyeceklerini de beyan etmiştir²⁷.

İbn-i Kesir'e (ö. 774/1373) göre "bu kitabın ayetleri" yle kastedilen Kur'an'dır. "Fakat insanların çoğu inanmaz" ifadesi, Yüce Allah'ın "Ne kadar arzu etsen de insanların çoğu inanmaz" sözü gibidir. Yani bu kadar açıklamaya rağmen onların çoğu, içlerindeki ayrılık, inat ve nifaktan dolayı iman etmez²⁸.

Taberî (ö. 310/923), "Fakat insanların çoğu inanmazlar" ifadesini "Senin kavminin müşriklerinden olan insanların çoğu, sana Rabbinden indirilen hakkı tasdik etmezler, bu Kur'an'ı ve içindeki ayetlerinin muhkeminden olan şeyleri onaylamazlar" şeklinde tefsir etmiştir²⁹. Görüldüğü gibi Taberî, insanların çoğu ifadesiyle Hz. Peygamber'in kavminin müşriklerinden olan insanların çoğunu anlamaktadır.

1.1.2. İnsanların Çoğunun, İnkâr ve Nankörlükte Diresmesi:

Konuyla ilgili ayetlere geçmeden önce **küfür** kavramının anlamı üzerinde durmak istiyoruz. **Küfr** lügatte "bir şeyi örtmek, gizlemek" anlamına gelir. Gece, insanları gizlediği için ve çiftçi de toprakta tohumu gizlediği için kafir diye nitelendirilmiştir. **Küfrân-ı nimet** ise nimetin şükrünü yerine getirmeyi terk ederek onu örtmek demektir. Küfrün en büyüğü, vahdaniyeti veya şeriatı veya nübüvveti inkardır. Küfrân kelimesi çoğunlukla nimeti inkar anlamında kullanılır. Küfür kelimesi ise daha çok dini inkarda kullanılır. Mutlak olarak kafir kelimesi, vahdaniyeti veya nübüvveti veya şeriatı veya bunların üçünü inkar eden hakkındadır³⁰.

Terim olarak genellikle "Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği konularda peygamberi tasdik etmemek, ona inanmamak" şeklinde tarif edilen küfür kavramı Kur'an-ı Kerim'de kök halinde kırk bir yerde geçer, bunun yanında çok sayıda ayette aynı kökten türemiş fiil ve isimler vardır³¹.

²⁷ Râzî, *age.*, XVIII/231

²⁸ İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail ed-Dimeşkî, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Azîm*, IV/64

²⁹ Taberî, *age.*, XIII/93

³⁰ İsfahânî, Ragıb, *age.*, s. 435-436

³¹ D.İ.A., "*Küfür*" *md.*, XXVI/533-534

İslam alimleri küfrü meydana geliş şekli ve sebepleri açısından dörde ayırırlar: **1. Küfr-i İnkârî:** Allah'ı, peygamberleri ve onların Allah'tan alıp getirdikleri esasları kişinin kalbiyle tasdik, diliyle ikrar etmemesine denir. **2. Küfr-i Cühûd:** Kişinin bildiği halde iman etmemesi, inkarı tercih etmesine denir. **3. Küfr-i İnâdî:** Kişinin kalben Allah'ı bilip bazen diliyle de ikrar ettiği halde haset, şöhret ve makam düşkünlüğü, kavmiyetçilik gibi sebeplerden dolayı İslam'ı bir din olarak kabul etmemesidir. **4. Küfr-i Nifâk:** Kişinin inanılması gereken hususları diliyle kabul ettiği halde kalben tasdik etmemesine denir³².

Küfür kavramıyla ilgili verdiğimiz bilgilerden sonra konuyla ilgili ayetlere geçebiliriz:

“...Rüzgarları rahmetinin önünden müjdecî olarak gönderen de O'dur. Ölü diyarlara hayat vermek ve yarattığımız nice hayvanlara ve insanlara su vermek için gökten tertemiz suyu da Biz indirmekteyiz. Bu gerçeği, insanların iyice düşünmeleri için Biz, farklı üsluplarla anlatsak da (sarrafnâhu) insanların çoğu nankörlükten başka (illâ küfûra) bir şey yapmıyorlar”³³.

Ayetin tefsiri şöyledir: Ayette geçen **tasrif** kavramı, bir şeyi değiştirerek türlü şekillere koymaktır ki evirip çevirmek de odur. “Biz onu çeşit çeşit anlatmaktayız” (sarrafnâhu) ifadesindeki zamirin neye işaret ettiği ve tasrif olunanın ne olduğu konusunda birkaç farklı görüş vardır. Bir kısmı yağmur, rüzgar, bulut ve diğer adı geçen şeylerdir demişler; bazıları da bu söze, yani rüzgar gönderip yağmur indirmek sözüne Kur'an'da tekrar tekrar andık, manasını vermişlerdir. Fakat açık manası tefsircilerin çoğunun söylediği gibi “su” ile ilgili olmasıdır. Suyun insanlar arasında evrilip çevrilmesi ise üzerindeki uygulanan fiilde ve sözdeki kullanımlardır. Değişik mevsimlerde, değişik yerlerde, değişik şekillerde yağar, çeşitli yerlere dağılır, değişik şekillere girer, donar buz olur, kurur buhar olur, bulut olur, yeniden yağmur veya kar veya dolu şeklinde yağdırılır, acılanır, tatlılanır; bütün bunlar fiili olarak ilâhî değişiklikler olduğu gibi, bu şekilde Kur'an'ın birçok yerinde bunun hatırlatılması ve Kur'an'ın o suya benzetilmesi de söz olarak Allah'ın değişik şekillerde açıklamasıdır. Bir su maddesi, su konusu üzerindeki söz ve fiil olarak bütün değişimler o insanların öğüt almaları, düşünüp ibret

³² D.İ.A., (Lisânü'l-Arab'dan aktaran), “Küfür” md., XXVI/535-536

³³ Furkan, 25/48-50

almaları, başlangıcı ve sonu anlayıp Rablerine şükretmeleri içindir. Böyle iken o insanların çoğu ille nankörlük edip dayatmaktadır³⁴.

Râzî'ye (ö. 606/1210) göre Yüce Allah'ın "Fakat insanların çoğu, nankörlükten başka bir şey yapmıyorlar" sözüyle nimete nankörlük etmek ve nimeti bile bile inkar etmek kastedilmiştir. Şöyle ki onlar Allah'ın nimetleri üzerinde tefekkür etmiyorlar, bunlar vasıtasıyla yaratıcının varlığına, kudretine, ihsanına istidlalde bulunmuyorlar, demektir. Ayetteki "küfûra" kelimesiyle inkar manası kastedildiği de söylenmiştir. Onların küfürleri, "Falanca yıldızın batması, falanca yıldızın doğması sayesinde yağmurumuz yağıyor" demelerinden dolaydır. Çünkü kim nimetlerin, nimet verenden kaynaklandığını inkar eder ve böyle nimetleri feleklere ve yıldızlara izafe ederse onun küfre girdiğinde şüphe kalmaz³⁵.

Zemahşerî'ye göre 50. ayetin anlamı "biz bu sözü Kur'an'da, diğer kitaplarda, rasüllere indirilen sahifelerde insanlar arasında evirip çevirdik" demektir. Bu söz de düşünsünler, ibret alsınlar, nimetin hakkını bilip şükretsünler diye bulutların yaratılışından ve yağmurun yağdırılmasından bahsedilmesidir³⁶.

Beyzâvî'ye (ö. 685/1286) göre "İnsanların çoğu nankörlükten başka bir şey yapmıyorlar" sözü, nimete nankörlük ve ona az ihtimam göstermek veya "Falanca yıldızın batması, falanca yıldızın doğması sayesinde yağmurumuz yağıyor" demek suretiyle bile bile inkar etmek demektir³⁷.

Nehhas (ö. 338/950), ayetteki küfrün, onların "Falanca yıldızın batması ya da doğması sayesinde yağmurumuz yağıyor" sözü olduğu konusunda tefsir alimleri arasında herhangi bir ihtilaf bilmediğini söyler³⁸.

Konuyla alakalı diğer bir ayette mealen şöyle buyuruluyor:

"Bu Kur'an'da Biz her türlü manayı, çeşitli tarzlarda tekrar tekrar açıkladık. (Sarrafnâ) Ama insanların çoğu inkarcılıkta ısrar ettiler"³⁹.

³⁴ Elmalılı, *age.*, VI/78

³⁵ Râzî, *age.*, XXIV/99

³⁶ Zemahşerî, *age.*, III/96

³⁷ Beyzâvî, *El- Kâdî Nâsiruddîn, Envâru 't-Tenzîl ve Esrâru 't-Te'vîl*, II/144

³⁸ Şevkânî, *age.*, IV/109

³⁹ İsrâ, 17/89

Taberî'ye göre ayetin manası şöyledir: Andolsun ki biz bu Kur'an'da her türlü misali, onlara her şeyi delil göstererek, hatırlatarak ve tabi olup da onunla amel etsinler diye hakkı bildirerek açıkladık. İnsanların çoğu ise hakkı bile bile inkarda ve delillerini inkarda diretmektedirler⁴⁰.

İbn-i Kesir ise ayeti, “onlara hüccetleri ve kesin delilleri açıkladık, hakkı bildirip şerh ettik. Buna rağmen insanların çoğu inkarda yani hakkı bile bile inkar ve doğruyu redde diretmektedirler” şeklinde açıklar⁴¹.

“Fakat insanların çoğu inkarcılıkta ısrar ettiler” ifadesindeki insanlarla Râzî ve Şevkânî'ye (ö. 1250/1834) göre Mekkeliler kastedilmiştir⁴². Ebû Hayyân'a (ö. 745/1344) göre ise “insanların çoğu” ifadesiyle Mekkelilerin kastedildiği, bu ayetten sonra “ve şöyle dediler” sözünün getirilmesi deliliyle açıktır⁴³.

1.1.3. Bilme Bakımından İnsanların Çoğu:

Kur'an-ı Kerim'de çoğunlukla ilgili nitelenen eylemlerden biri de “bilmezler” ifadesidir. Kur'an'ın birçok yerinde genel olarak insanlar ve özeldede çeşitli insan gruplarıyla ilgili, onların çeşitli konuları bilmediğine dair ifadeler geçmektedir.

Sözlükte “bilmek” anlamına gelen **ilim** genellikle “bilgi” ve “bilim” karşılığında kullanılır. Klasik sözlüklerde “bir şeyi gerçek yönüyle kavramak, gerçekle örtüşen kesin inanç, bir nesnenin şeklinin zihinde oluşması, nesneyi olduğu gibi bilme, nesnedeki gizliliğin ortadan kalkması gibi değişik şekillerde tanımlanmıştır. “Bilgisizliğin (cehl) karşıtı” şeklinde de tarif edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de ilim kökünden türeyen kelimeler yaklaşık 750 yerde geçer. Bu sayı, bilginin ve bilme faaliyetinin Kur'an mesajı bakımından önemini göstermektedir. Yine Kur'an'da doğrudan doğruya insanın zihnî melekeleri sayesinde elde ettiği bilme, anlama, farkına varma, hatırlama gibi faaliyetleri için de ilim kökünden fiiller zikredilmektedir⁴⁴.

Bilme kavramıyla ilgili bu bilgilerden sonra konuyla ilgili ayetlere geçilebilir:

⁴⁰ Taberî, *age.*, XV/159

⁴¹ İbn Kesir, *age.*, IV/348

⁴² Râzî, *age.*, XXI/55 ; Şevkânî, *age.*, III/357

⁴³ Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf, *El-Bahru'l-Muhît*, VI/79

⁴⁴ D.İ.A., “İlim” *md.*, XXII/109-110

1.1.3.1. Kıyamet Bilgisinin Allah Nezdinde Olduğunu Bilmeme: Konuyla ilgili ayet mealen şöyledir:

“Sana kıyametin ne zaman geleceğini sorarlar. De ki: Onun ne zaman geleceğine dair bilgi yalnız Rabbimin nezdindedir. Vaktini O’ndan başkası açıklayamaz. O kıyamet öyle bir meseledir ki, ne göklerde ve ne de yerde ona tahammül edecek hiç kimse yoktur! O size ansızın gelecektir. Sen sanki onu biliyormuşsun gibi onu sana soruyorlar. De ki: Ona dair gerçek bilgi yalnız Allah’ın nezdindedir; ama insanların çoğu bunu bilmezler”⁴⁵.

Ayetin tefsiri Elmalılı’ya göre şöyledir: Resûlüm! Sana o saati soruyor ve onun demiri ne vakit atılacak? diyorlar. Yani kıyametin kopacağı zaman ne vakittir, “bu iş ne zaman olacak?” şeklinde söylüyorlar. Rivayete göre Yahudilerden bazıları Hısl b. Ebi Kuşeyr, Şemuyil b. Zeyd, Hz. Peygamber’e gelmişler ve onu imtihan için “Ey Muhammed! Eğer sen peygamber isen bize kıyametin kopacağı vakti haber ver, çünkü biz onu biliyoruz, doğru söylersen sana iman edeceğiz” demişler. Fakat Hz. Peygamber belirli bir vakit söyleyecek olursa onu yalanlamaya kararlıymışlar. Bunun üzerine bu ayet nazil olmuş. Bir başka rivayette ise Kureyş’ten bazıları Hz. Peygamber’e gelerek “Ey Muhammed! Seninle bizim aramızda bir yakınlık var, bundan dolayı bize özel olarak vaktini bildir” demişler. Bunun üzerine bu ayet nazil olmuş. Ayette iki defa “sana sorarlar” buyurulması da bunun iki kere olduğuna işaret olabilir.

O kıyamet göklerde ve yerde ağır gelmiş, ağırlığı hepsinin tahammülünün dışında ve dayanılmaz bir boyutta olmuştur. Onun şiddetine yer de gökler de dayanamaz. Onun kopması sırasında etrafa saçtığı korkuya ne gök ehli ne de yeryüzündeki canlılar dayanabilir. Kıyametin vaktini, ne zaman kopacağını keşf ve belirleme işi o kadar ağır bir mesele ki bunu Allah’tan başka bilen bulunmaz.

O size olsa olsa ansızın gelecek, başka türlü gelmeyecektir. Sanki sen bunu pek çok defa dile getirmişsin, ısrarla araştırıp keşfetmişsin gibi, uzun bir şekilde sorarak öğrenmişsin gibi veya peygamber olduğun için mutlaka bilmen lazım gelmiş gibi sürekli soruyorlar. Kıyametin ne zaman kopacağından kesinlikle haberdarmışsin veya bunu bildirme lütfunda bulunabilirmişsin veya böbürlenirmişsin gibi sana soruyorlar.

⁴⁵ A’raf, 7/187

De ki onun bilgisi Allah katındadır. Fakat insanların çoğu bunu bilmez, yani bunun böyle Allah katında olduğu bilgisine sahip değiller, çünkü insanların çoğu ilim ehli değildir. Bu meseleye ait bilginin ancak Allah katında olduğunu bilmezler ve insanların bilebileceği şeylerden olduğunu zannettikleri için sorarlar. Bilip bilmeden konuşurlar, kıyamet ha bugün ha yarın kopacak, yok daha kopmayacak, çünkü yerin değişmesine, güneşin sönmesine, göklerin dürülüp bükülmesine daha milyonlarca sene vardır veya bunların hiçbirinin aslı yoktur gibisinden konuşup durular⁴⁶.

“Fakat insanların çoğu bilmezler” ifadesi şu anlamlara gelebilir: Fakat insanların çoğu, kıyametin belirli vaktini bilmenin, insanlardan niçin gizlendiğinin sebebini bilemezler⁴⁷. Onu bilmenin Allah’a mahsus olduğunu bilmezler⁴⁸. Onu sadece Allah bilir. Fakat onlar, kıyamet bilgisinin bazı insanlarda bulunduğunu zannediyorlar⁴⁹.

1.1.3.2. İradesini Yerine Getirmede Allah’ın Galip Olduğunu Bilmeme:

“Mısır’da Yusuf’u satın alan vezir, hanımına: ‘Ona güzel bak!’ dedi. Belki bize faydası dokunur, yahut onu evlat ediniriz!’ Böylece Yusuf’un o ülkede yerini sağlamlaştırdık, ona imkân verdik ve bu cümleden olarak, ona rüyaların yorumunu öğrettik. Allah Teâla iradesini yerine getirmekte her zaman mutlak galiptir, fakat insanların çoğu bunu bilmezler”⁵⁰.

Ayetin izahı Şevkânî’ye göre şöyledir: “Mısır’da Yusuf’u satın alan vezir” ifadesindeki kişi, Mısır’ın hazinedarı Aziz’dir. Aziz, Mısır hükümdarının veziridir. O gün Mısır hükümdarı Amalikalı Reyyân b. Velid’dir. Bu hükümdarın, Hz. Musa zamanındaki Firavun olduğu da söylenmiştir.

“İşte böylece Yusuf’un o ülkedeki yerini sağlamlaştırdık” sözü, surenin önceki ayetlerinde geçen ‘Yusuf’un kardeşlerinden kurtarılması, kuyudan çıkarılması ve Aziz’in kalbinin ona meylettirilmesi’ne işaret eder. ‘İşte böylece Yusuf, emretme ve nehyetme gücünü elde eden bir kimse oldu’ demektir.

⁴⁶ Elmalılı, *age.*, IV/183-184

⁴⁷ Râzî, *age.*, XV/82

⁴⁸ Neseffî, Abdullah b. Ahmet b. Mahmut, *Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl*, I/567

⁴⁹ Taberî, *age.*, IX/142

⁵⁰ Yusuf, 12/21

‘ve ona rüyaların yorumunu öğrettik’ ifadesiyle sanki şöyle demek istenmektedir: ‘Biz bu yerleştirmeyi, bu ülkede yerini sağlamlaştırılmayı rüyaların te’vilini öğretelim diye yaptık’ veya ‘bu kurtarma bu sebepten dolaydır’ veya ‘bu, takdir edilen şeye matuftur’.

Te’vil-i Ehâdîs’in manası, rüyaların te’vilidir. Çünkü bu, yerleşmeye (sağlamlaşma, hakim olma) ulaşarak ulaşılabilecek sebeplerdendir. Te’vil-i Ehâdîs’in manasının, ilâhî kitapların sırları ve kendisinden önceki peygamberlerin yolları olduğu da söylenmiştir. Te’vil-i Ehâdîs’in yorumunun, bunların hepsine hamledilmesine mani yoktur.

“Allah Teâla iradesini yerine getirmekte her zaman mutlak galiptir” Yani O, kendisinin emri hususunda galiptir, hiçbir şey ona engel olamaz, onun dışında mahlukatından hiç kimse, ona karşı çıkamaz. Bir şey isteyince onun işi, “ol” demekten ibarettir. Hemen istediği şey olur⁵¹.

“Fakat insanların çoğu bilmezler”. Yani Allah’ın gaybına muttali olamazlar. Yine gizlediği şeyler içinde ne büyük sırlar ve faydalı hikmetler olduğuna muttali olamazlar. “Ekser” (Çoğu) ifadesiyle kastedilenin herkes olduğu söylenmiştir. Çünkü gaybı ancak Allah bilir. Şöyle de söylenmiştir: Yüce Allah, bazı gaybî işlerine bazı kullarını muttali kılabilir. Nitekim Yüce Allah bir sözünde şöyle buyurmuştur: “Allah, sırlarına kimseyi muttali kılmaz. Ancak kendisinden razı olduğu Rasul bunun dışındadır...”⁵² Bu sözün manasının şöyle olduğu söylenmiştir: Fakat insanların çoğu, Allah’ın emrinde galip olduğunu bilmez. Onlar müşrikler ve kadere iman etmeyenlerdir⁵³.

Yeniden “Allah Teâla iradesini yerine getirmekte her zaman mutlak galiptir” sözüne dönecek olursak Râzî’ye göre bu ifadeyle ilgili iki izah vardır: **1.** “O, kendisinin emri konusunda galiptir”. Çünkü O, dilediğini yapandır. O’nun takdirini uzaklaştırarak hiç kimse yoktur, yine yerdeki ve gökteki hükmüne mani olacak yoktur, demektir. **2.** “Allah, Yusuf’un emri, yani onun işi konusunda galiptir”. Yani Yusuf’un işlerinin tanzimi ilâhîdir, kendi gayretiyle değildir. Kardeşleri onun için her türlü kötülüğü ve çirkin şeyleri isterlerken Allah ise onun hayrını dilemiştir. İş de Yüce Allah’ın dilediği ve yönettiği gibi olmuştur. Fakat insanların çoğu, bütün işlerin Allah’ın kudret eliyle olduğunu bilmezler. Dünyanın hallerini ve acayıplıklarını düşünene bir kimse, işin

⁵¹ Yasin, 36/82

⁵² Cin, 72/26-27

⁵³ Şevkânî, *age.*, III/19-20

tamamının Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın kazasının galip geldiğini anlar ve kesin olarak bilebilir⁵⁴.

Yine Tabatabâî'ye (ö. 1981) göre “Allah emrinde mutlak galiptir, fakat insanların çoğu bilmezler” ifadesindeki ‘emir’ le kastedilen, tedbir nizamının kendisinden meydana geldiği şeylerden mahlukatta onun yaptığı işlerdir. Nitekim Yüce Allah da “O, işleri yerli yerince idare eder”⁵⁵ buyurur. İşler O’na izafe edilmiştir. Çünkü her işin maliki O’dur. Nitekim Yüce Allah da şöyle buyurmuştur: “Bilesiniz ki yaratmak da emretmek de O’na mahsustur. Alemlerin Rabbi Allah ne yücedir⁵⁶. Buna göre mana şöyle olur: Yaratma ve icad işlerinden her bir iş, Yüce Allah’ın işlerindedir. Yüce Allah onda galiptir. Her iş O’na mağluptur. O’nun dışındakiler O dilediğinde itaat eder ve uyarlar. Bundan dolayı karşı çıkıp da kibirlenmek yoktur. Hiçbir şey Yüce Allah’ı geçemediği gibi O’nun hakimiyetinden çıkamaz. Yine Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz Allah emrini yerine getirendir⁵⁷. Bu ifadeyle alakalı genel olarak şu söylenebilir: Yüce Allah, murad ettiği şeylerin, kendisinin izniyle sebeplere hamledildiği bu aktif sebepler üzerinde galiptir. O sebepler ancak işitip itaat edebilir. Fakat insanların çoğu, zahirî sebeplerin, eşyaya tesirde müstakil olduğunu, doğrudan (kendi başına) faal olduğunu zannettiklerinden dolayı bilmezler. Ama olaylar, hiçbir şeyin, gittiği yönden çeviremediği bir tarafa sevk ettiği zaman hata ederler⁵⁸.

1.1.3.3. Dosdoğru Dini Bilmeme: Konuyla alakalı ayet mealen şöyledir:

“Sizin Allah’tan başka ibadet ettiğiniz tanrılar, sizin ve atalarınızın uydurduğu birtakım boş isimlerden ibarettir. Allah onların tanrı olduklarına dair hiçbir delil indirmemiştir. Hüküm yetkisi yalnız Allah’ındır. O ise, başkasına değil, yalnız kendisine ibadet etmemizi emir buyurmuştur. İşte dosdoğru din! Fakat insanların çoğu bunu bilmezler”⁵⁹.

Ayetin tefsiriyle ilgili Fahrettin Râzî, şunları söylemektedir: “Putlara tapan bir grup insan şöyle demiştir: Biz, bu alemi yaratanın putlar olduğu manasında ‘Bu putlar,

⁵⁴ Râzî, *age.*, XVIII/110

⁵⁵ Yunus, 10/3

⁵⁶ A’raf, 7/54

⁵⁷ Talak, 65/3

⁵⁸ Tabatabâî, Muhammed Hüseyin, *el-Mîzân fî Tefsîri’l-Kur’an*, XI/111-112

⁵⁹ Yusuf, 12/40

alemin ilahlarıdır' demiyoruz. Ancak Allah'ın bunu bize emrettiğine inandığımız için, onları ilah ismiyle isimlendiriyor, onlara ibadet ediyor ve onları yüceltiyoruz'. İşte Yüce Allah onlara şu şekilde cevap vermiştir: 'Onları ilah olarak isimlendirmeye gelince Yüce Allah bunu emretmedi, bu ismi verme konusunda hiçbir hüccet, burhan, delil ve sultan indirmedir. Allah'ın dışında kabul edilmesi gerekli olan bir hükmü, üstlenilmesi gerekli bir emri bulunan hiç kimse yoktur. Bilakis hüküm, emir ve teklif, ancak Allah'a aittir'.

Sonra Yüce Allah 'Siz ancak O'na ibadet edin' diye emretmiştir. Çünkü ibadet, son derece ta'zim ve yüceltmektir. Bundan dolayı ibadet, ancak kendisinden sınırsız nimetlerin ortaya çıktığı kimseye uygun düşer. O da ancak Yüce Allah'tır. Çünkü yaratma, diriltme, akıl, rızık ve hidayet, O'ndandır. Allah'ın nimetleri pek çoktur. O'nun mahlukatına verdiği çeşitli ihsanları, sınırsızdır.

"Fakat insanların çoğu bilmezler" ifadesini ise Râzî şöyle tefsir eder: "İnsanların çoğu, akıllarda olayların mutlaka bir sebebi olduğu inancı yerleştiği için, yeryüzünde meydana gelen olayları, felekler ve yıldızlarla ilgili bazı münasebetlere isnat etmişlerdir. Bundan dolayı onlar, bu alemin hallerinin, sıcaklık, soğukluk ve dört mevsime göre değişmesinin, ancak güneşin durumlarının, dört felekte değişmesine göre ortaya çıktığını görünce, dört mevsimi güneşin hareketiyle irtibatlandırmışlardır. Sonra onlar, bitki ve canlıların hallerinin, dört mevsimin değişmesiyle farklı farklı olduğunu görünce, bitkilerin meydana gelmesi ve değişmesini ve canlıların hallerinin değişmesini, dört mevsimin değişmesine bağlamışlardır. İşte bu yolla insanların çoğunun zihnine, bu alemdeki olayları idare edenin, güneş, ay ve diğer yıldızlar olduğu inancı hakim olmuştur. Sonra Yüce Allah, insanı, gerçeği öğrenmeye muvaffak kılar, o kişi daha da ileri bir dereceye yükselir ve olayların aslında, zatlari ve sıfatları bakımından, var edici, yaratıcı, kâhir, kâdir, alîm ve hakîm bir zata muhtaç olduklarını anlar. İşte böyle özellikte insan, gayet azdır. Bundan dolayı Allah, 'Fakat insanların çoğu bilmezler' buyurmuştur"⁶⁰.

⁶⁰ Râzî, *age.*, XVIII/142

Yine “Fakat insanların çoğu bilmezler” ifadesi, cahilliklerinden ve küfrün galebe çalmasından dolayı çoğunun bilmediği⁶¹ şeklinde tefsir edildiği gibi, “insanlar” kelimesini Allah’a şirk koşanlar şeklinde anlayarak müşriklerin cahil oldukları ve onun hakikatini bilmedikleri⁶² şeklinde de izah edilmiştir.

1.1.3.4. Allah’tan Gelecek Takdirin Önlenemeyeceğini Bilmeme:

“Babalarının kendilerine emrettiği şekilde ayrı ayrı kapılardan girerek onun emrini yerine getirdiler. Ama bu tedbir, Allah’ın kendileri hakkındaki takdiri karşısında hiç bir fayda sağlamadı. Sadece Yakub’un içindeki bir dileği açığa çıkarmış oldu. O, kendisine Biz öğrettiğimizden ötürü ilim sahibi idi. (Bunun içindir ki ‘Allah’tan gelecek takdiri önleyemem’ demişti.) Fakat insanların çoğu bu gerçeği bilmezler”⁶³.

Bu ayet, Hz. Yakub’un oğullarının Mısır’a girişiyle ilgili Yusuf kıssasındaki bir bölümdür. Ayetin tefsiri sadedinde Elmalılı, şunları söylemektedir: Gerçekten de **babalarının kendilerine emrettiği şekilde girdiklerinde başlarına Allah’tan gelecek hiçbir şeyden onlara fayda vermedi**. O şekilde girmeleri veya babalarının o şekildeki tavsiyesi, bu şekildeki bir tedbir haklarında Allah tarafından mukadder olan şeylerden onları kurtarmaya yetmedi. Yani yine de ihata edilip çaresiz kalmalarına , hırsızlıkla suçlanan kardeşlerinin ellerinden alınması ve orada alıkonulmasına v.s. engel olamadı. Böyle yapmakla **ancak Yakub’un içine doğan bir ihtiyacı yerine getirmiş oldular** ki onun bir baba olarak şefkat hissi, kulluk anlayışı ve en selametli yolu arama ihtiyacı vardı. Bu tedbir ile gölünün ıllu ıllı giderilmiş, kendi içinde acaba bir tedbirsizlik yaptık mı, cinsinden şüpheleri bertaraf edilmiş oldu. Hasılı o tedbir, sırf enfüsü bir teselliden başka gerçekte hiçbir fayda vermedi.

Aslında şüphesiz o, bir ilim sahibiydi. Yani işin olacağına varacağını, tedbirin ise takdire engel olamayacağını biliyordu. Hz. Yakub bunu zaten biliyor ve her işinde bunun gereğini yapıyordu. **Kendisine biz öğrettiğimizden ötürü** ifadesi, vahiy, ilham,

⁶¹ İbn Atiyye, Abdülhakk b. Gâlib el-Endelûsî, *el-Muharraru ’l-Vecîz fî Tefsîri ’l-Kitâbi ’l-Azîz*, (thk. Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed), III/246

⁶² Taberî, *age.*, XII/220

⁶³ Yusuf, 12/68

tecrübe ve istidlal yoluyla biz öğretmiştik, demektir. **Fakat insanların çoğunluğu bilmezler.** Onun bunları bildiğini, kaderin hükmünü icra edeceğini bilmezler. Bir kısmı kuvveti yalnızca kendi tedbirinde zannederek ‘Kendi mukadderatımızı kendimiz tayin edeceğiz’ demeye kadar giderler. Bir kısmı da tevekkülü tedbir almaya engel zannedip tedbir aldığı zaman tevekkül açısından kusurlu olacağını sanır. Halbuki tedbirin de Allah’tan yardım istemek demek olduğunu, en azından kendi gönül huzuru açısından bunun gerekli olduğunu hesap etmez. Alınan tedbirin bir psikolojik ihtiyacı karşıladığını ve bunun insana, en azından moral kazandırdığını hesap etmek gerekir⁶⁴.

Ayetin sonundaki “Fakat insanların çoğu bilmezler” ifadesi üzerinde durulacak olursa Râzî’ye göre bununla ilgili iki izah yapılmıştır: **1.** ‘Fakat insanların çoğu, Yakub’un bildiği gibi bilemez’ demektir. **2.** ‘Onlar, Yakub’un bunu bildiğini bilemezler’ demektir⁶⁵.

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir. Ayetteki ‘insanların çoğu’ ifadesinin genel manada insanlar olduğu şeklinde tefsir edildiği gibi, bununla kastedilenin müşrikler olduğu da söylenmiş ve müşriklerin, Allah’ın, kendi velilerini, dünyada ve ahirette fayda verecek ilimlere nasıl ulaştırdığını bilemedikleri belirtilmiştir⁶⁶.

1.1.3.5. Allah’ın Va’dinin Gerçek Olduğunu, Va’dinden Dönmeyeceğini Bilmeme:

Konuyla ilgili bir ayette mealen şöyle buyruluyor:

“Böylece onu annesine kavuşturduk ki gözü aydın olsun, tasalanmasın ve Allah’ın vâdinin gerçek olduğunu, fakat insanların çoğunun bunu anlamadıklarını öğrensın”⁶⁷.

Ayet, Hz. Musa ve annesi ile ilgilidir. Hz. Musa’nın annesi, Firavun’un, doğan erkek çocuklarını öldürtmesi sebebiyle çocuğunun başına bir şey geleceğinden korkarak onu

⁶⁴ Elmalılı, *age.*, V/70

⁶⁵ Râzî, *age.*, XVIII/177

⁶⁶ Râzî, *age.*, XVIII/177

⁶⁷ Kasas, 28/13

ırmağa bırakmış, Firavun'un ailesi onu ırmakta bulup yanlarına almışlar, neticede annesi Hz. Musa'ya bakıcı olarak saraya gelmiş ve ona kavuşmuştur⁶⁸.

Yüce Allah bu ayette şöyle buyurmuştur: 'Biz onu annesine, işte böyle bir lütufla, gözü aydın olsun, üzülmeyin ve Allah'ın onu kendisine döndüreceği hakkındaki vaadinin hak bir vaad olduğunu bilsin diye geri döndürdük. Annesi de bunu gerçekten biliyordu. Fakat haber, görme gibi değildir. Böylece vaat edilen şey gerçekleşmiş oldu'.

“Fakat onların çoğu bilmezler” ifadesiyle ilgili Râzî'ye göre dört izah vardır: **1.** Fakat insanların çoğu, bu vaadi ve bundan sonra olacakları, Allah'ın ayetleri üzerinde düşünmekten yüz çevirdiklerinden dolayı bilmezler. **2.** Dahhak (ö. 105/723) ve Mukatil (ö. 150/767) şöyle demiştir: 'Yani Mısırlılar, onu annesine geri döndüreceği konusundaki Allah'ın va'dini bilemezler'. **3.** Bu, Hz. Musa'nın annesinin, Hz. Musa'nın haberini işitip sabırsızlanması, kaygılanıp kalbinin bomboş hale geldiği durumuna bir ta'riz gibidir. **4.** Bunun manası şudur: Biz, Allah'ın vaadinin hak olduğunu bilesin diye onu sana geri döndürdük. Bu geri döndürmenin asıl maksadı, o dinî gayedir. Fakat çoğunluk (insanların çoğu), asıl maksadın bu olduğunu, bunun dışındaki gözün aydın olması ve hüznün gitmesi gibi şeylerin, bu asıl maksada tabi şeyler olduğunu bilemezler⁶⁹.

Şevkânî'ye göre “fakat onların çoğu bilmezler” ifadesi, “Firavun hanedanının çoğu bunu bilmezler, bilakis kaderden ve kaza sırrından gaflet içindedirler. Veya insanların çoğu bunu bilmezler veya Allah'ın, Hz. Musa'yı annesine geri döndüreceği vaadini bilmezler”⁷⁰ demektir. Taberî ise bu ifadeyi “Fakat müşriklerin çoğunluğu, Allah'ın va'dinin hak olduğunu bilmezler ve onun bu şekilde olduğunu tasdik etmezler”⁷¹ şeklinde tefsir eder.

Konuyla alakalı ikinci ayet, bir önceki ayetiyle beraber mealen şöyledir:

“Kendi nefesine zulmeden her kişi, dünyadaki bütün şeylere malik olsaydı bile, kendisini cezadan kurtarmak için hepsini fidye olarak verirdi. Onlar cezaları olan azabı görünce içten içe duydukları pişmanlığı açığa vururlar. Ne çare ki,

⁶⁸ Kasas, 28/4-12

⁶⁹ Râzî, *age.*, XXIV/231

⁷⁰ Şevkânî, *age.*, IV/213

⁷¹ Taberî, *age.*, XX/41

kendilerine asla haksızlık edilmeksizin, aralarında adaletle hüküm verilmiştir. İyi bilin ki (elâ) göklerde ne var, yerde ne varsa Allah'ındır. İyi bilin ki Allah'ın vâdi gerçektir, fakat insanların çoğu bunu bilmezler"⁷².

Bazı alimler, bu iki ayet arasındaki münasebet konusunda şöyle söylemişlerdir: Yüce Allah ilk ayette 'zulmeden herkes, eğer yerde bulunan bütün imkanlara sahip olsaydı, azaptan kurtulmak için onu mutlaka fidye olarak verirdi.' buyurmuştur. İkinci ayette ise zalimin fidye olarak vereceği hiçbir şeyi olmadığını söylemiştir. Çünkü her şey Yüce Allah'ın mülkü ve milkidir.

Râzî'ye göre bu iki ayet arasındaki münasebetle ilgili bu yorum, güzeldir. Fakat daha güzeli şöyle bir münasebetin bulunduğunu söylemektir: İnsanlar kısım kısımdır. Bazı insanların, iknâî delillerden istifadeleri, aklî delillerden istifadelerinden daha çok olur. Muhakkik alimler, iknâî delillere iltifat etmezler. Onların dayanakları, açık deliller ve kesin burhanlardır. Yüce Allah, kafirlerin, 'o azap gerçek mi?' dediklerini anlatınca Rasûle 'evet, Rabbime ant ederim ki' demesini emretmiştir. Bu da iknâî delillerdendir Bunun üzerine Yüce Allah, ikinci ayetle onun doğruluğuna kesin olarak delalet eden aklî delili getirmiştir. Bu aklî delilin izahı da şu şekildedir: Nübüvvet ve ahiretin doğruluğuna dair hüküm, kâdir ve hâkim bir ilâhın varlığına ve O'nun dışındaki her şeyin O'nun mülkü ve milki olmasına dayanır. Bu manayı Yüce Allah, 'Haberiniz olsun ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi şüphesiz Allah'ındır' sözüyle açıklamış, bu hükmün doğruluğuna dair başka delil zikretmemiştir. Çünkü Yüce Allah, bu delillerin izahını, bu surede geçen şu ayetlerde ayrıntılı bir şekilde ele almıştır: "Gece ve gündüzün sürelerinin değişerek peşpeşe gelmesinde Allah'ın göklerde ve yerde yarattığı bunca varlıklarda, elbette Allah'ı sayıp kötülüklerden sakınacak kimseler için nice deliller vardır"⁷³, "O dur ki güneşi bir ışık yaptı. Ay'ı da bir nur kılıp ona birtakım konaklar tayin etti..."⁷⁴ Bu kesin deliller daha önce geçtiği için Yüce Allah bu ayette bu kadarla yetinmiş ve alemdeki bitki, canlı, beden, ruh, karanlık ve aydınlığın kendi mülkü ve milki olduğunu zikretmiştir.

⁷² Yunus, 10/54-55

⁷³ Yunus, 10/6

⁷⁴ Yunus,10/5

Râzî, ayetin sonundaki “Fakat insanların çoğu bilmezler” ifadesiyle şunun kastedildiğini söyler: Onlar, bu delillerden habersiz olmuşlar, işlerin dış görünüşlerine aldanmışlar ve bundan dolayı bu bilgilerden mahrum olarak kalmışlardır.

Râzî, bu ayetteki “elâ” (iyi bilin ki) kelimesinde de bir incelik olduğunu belirtir. Çünkü bu kelime, ancak gafillerin dikkatini çekmek ve uyuyanları uyandırmak için kullanılır. Bu dünya insanlarına bakıldığı zaman onların, zahirî sebeplerle meşgul oldukları, her şeyi başka bir sahibe izafe ettikleri görülür. İnsanlar, cehalet ve gaflet uykusuna daldıkları için bu izafe etmelerin doğru olduğunu zannederler. İşte Yüce Allah, o uyku ve gaflet içinde olanlara şu sözüyle seslenmiştir: “İyi bilin ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi şüphesiz Allah’ındır”. Bunun böyle olması şundan dolayıdır: Bir, tek ve Hak olanın dışındaki her şey, zatları gereği mümkün varlıklardır. Mümkün varlıkların da ya doğrudan ya da dolayısıyla zatı gereği vacip olana dayandıkları akılla sabit olunca, O’nun dışındaki her şeyin O’nun mülkü olduğu sabit olmuş olur. Durum bu şekilde olunca O’nun dışındaki varlıkların, gerçekte bir mülkü olmadığı ortaya çıkmış olur. İnsanların çoğu, bu manayı bilmekten gafil ve habersiz olunca Allah, Rasûlüne (s.a.s.) böyle seslenmesini emretmiştir. Umulur ki onlardan bir kısmı, cehalet ve dalalet uykusundan uyanır⁷⁵.

Taberî ise söz konusu ayeti (göklerde ve yerde ne varsa hepsinin Allah’ın mülkü olduğuna dair ayet) şöyle tefsir eder: “Göklerde ve yerde olan şeylerin hepsi Allah’ın mülküdür. Onun dışında hiç kimsenin onda bir hakkı yoktur. O halde bu kafir için o gün sahip olabilecekleri hiçbir şey yoktur ki Rabbinin azabından kurtulmak için onu fidye versin. Bütün eşya, cezalandırması kendisine ait olan zata aittir. Şayet yeryüzündeki bütün eşya kafire ait olsa ve onu Rabbin azabına bedel fidye olarak verse kabul edilmez. Peki fidye verecek hiçbir şeyi olmayan nasıl olur? Ona Allah’ın azabı hak olmuştur. Dikkat edin! Allah’ın va’di haktır. Yani küfürleri sebebiyle bu müşriklere Allah’ın va’d ettiği azap haktır. Onların acele etmelerine gerek yoktur, o onlara gelecektir, bunda şüphe yoktur. Fakat bu müşriklerin çoğu, onun vukû bulacağı hakikatini bilmezler. Bu sebeple onlar, bu cahilliklerinden dolayı yalanlarlar”⁷⁶.

Konuyla alakalı diğer bir ayet de -kendinden önceki ayetlerle birlikte- mealen şöyledir:

⁷⁵ Râzî, *age.*, XVII/113-114

⁷⁶ Taberî, *age.*, XI/123

“Elif, Lâm, Mîm. Rumlar yakın bir yerde mağlub oldular. Ama bu yenilgilerinden sonra galip gelecekler. Birkaç yıl içinde (fî bîd’i sinîn). Çünkü işleri karara bağlama yetkisi, başında da sonunda da Allah’a aittir. O gün, müminler de, Allah’ın verdiği zafer sayesinde sevinecekler. Allah dilediğini muzaffer kılar. Zira O, azîzdir, rahîmdir. Bu, Allah’ın vâdidir. Allah verdiği sözden caymaz, fakat insanların ekserisi bunu bilmezler”⁷⁷.

Bu ayet grubunun iniş sebebi olarak şu olay rivayet edilmektedir: Hz. Peygamber’in peygamber olarak gönderildiği sıralarda Doğu Roma ile İran, dünyanın en büyük iki devletiydiler. Bi’setin 5., yani milâdî 613 yıllarında bu iki komşu ve rakip devlet, birbirleriyle kanlı bir savaşa girişmişlerdi. Bu savaş sonunda Roma İmparatorluğu ağır bir yenilgiyle darmadağın olmuştu. Romalıların bu yenilgi haberi Mekke’ye ulaştığında müşrikler sevinmiş ve Müslümanlara karşı onların yenilgisinden duydukları sevinci açığa vurarak “Siz ve Hıristiyanlar kitap ehlisiniz, biz ve İranlılar ise ümmiyiz; bizim kardeşlerimiz, sizin kardeşlerinizi tepelediler. Biz de sizi tepeleriz” demişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber’in bir mucizesi olarak bu ayetler nazil oldu⁷⁸.

İndirilen bu ayetlerle Yüce Allah, müminlerin maneviyatını yükseltecek bir müjde vermiştir: İlâhî bir kitaba inanan Bizanslılar kısa bir süre içinde galip olacaklar ve o zaman Müslümanlar büyük bir sevinç yaşayacak.

4. ayette geçen “bîd” kelimesi Arap dilinde 10’u aşmayan çokluğu ve daha çok 3-9 arasındaki sayıları ifade etmek için kullanılır. Bu kelimenin kullanılması bir yönüyle Bizanslıların üstün gelmelerinin, tek bir savaşın kazanılması şeklinde değil, belirli bir süreye yayılacak galibiyetler olarak ortaya çıkacağına işaret ediyor. O sıralarda iç isyanlardan ve iktisadî krizden dolayı perişan hale gelmiş olan Bizans’ın birkaç yıl içinde toparlanıp galibiyet elde etmesi kimsenin aklından bile geçiremeyeceği bir sonuçtu. Fakat Kur’an’ın gelecekle ilgili bu mucizevî haberi aynen vukû bulmuştur⁷⁹.

“O gün müminler de sevinecekler” ifadesi şu anlama gelir: Ötede Rumlar, İranlılara galip gelirken aynı zamanda beride Müslümanlar da Allah’ın yardımıyla müşriklere karşı zafer kazanacaklar, sadece Rumların galip gelmesiyle değil, Allah’ın özellikle

⁷⁷ Rum, 30/1-6

⁷⁸ Elmalılı, *age.*, VI/236

⁷⁹ Heyet, *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, IV/271-272

kendilerini galip kılan yardımıyla sevinecekler. Müminlere vaad edilen bu yardım ve sevinç, Bedir zaferidir.

“Bu Allah’ın vaadidir. Allah vaadinden caymaz” ifadesi ise şöyle izah edilir: Bunlar Allah’ın vaadi olduğu için mutlaka gerçekleşecektir. Ayetlerde açık olarak iki vaad vardır: Biri Rumların, mağlubiyetlerinden sonra galip gelecekleri; diğeri ise müminlerin, Allah’ın yardımı ile sevinecekleridir. Bu iki vaad, çok geçmeden gerçekleşmiş ve böylece bunun, Hz. Peygamber’in peygamberliğini ispat eden ilâhî bir ayet, bir mucize olduğu ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı da birçoklarına hidayet yetişmiş, Müslüman olmuşlardır.

Ayetin sonunda şöyle buyruluyor: “Fakat insanların çoğu bilmezler”. Yani bunların, Allah vaadi olduğunu ve Allah’ın vaadinin mutlaka yerine geleceğini bilmezler, demektir⁸⁰.

“Fakat insanların çoğu bilmezler” ifadesindeki “insanların çoğu” ile kimlerin kastedildiği üzerinde de durulmuştur. Taberî, “insanların çoğu” sözüyle Kureys’in kastedildiğini söyler⁸¹. Şevkânî ise bu sözdeki insanların kafirler olduğunu, özellikle Mekke kafirlerinin olduğu da söylendiğini dile getirir⁸². İbn Âşûr (ö. 1973) ise “insanların çoğu” ile doğrudan müşriklerin kastedildiğini belirtir. Çünkü onlar, va’di işitmişler ve va’din meydana gelmeyeceğine dair iddiaya girmişlerdir. Ayrıca İbn Âşûr, buna, bu süre içinde Rumların , Farslılara karşı zafer kazanacağını imkansız gören herkesin girdiğine de değinir⁸³.

1.1.3.6. Hz. Peygamber’in İnsanlığa Müjdeci ve Uyarıcı Olarak Gönderildiğini Bilmeme:

“Ey Resûlüm, Biz seni bütün insanlığa (kâffeten linnâs) rahmetimizin müjdecisi, azabımızın uyarıcısı olarak gönderdik, lâkin insanların ekserisi bunu bilmezler”⁸⁴.

⁸⁰ Elmalılı, *age.*, VI/238,239,240,241

⁸¹ Taberî, *age.*, XXI/22

⁸² Şevkânî, *age.*, IV/283

⁸³ İbn Âşûr, *age.*, XXI/49

⁸⁴ Sebe’, 34/28

Ayetin tefsiri şöyledir: “Ey Muhammed! Biz seni özellikle kavminden Allah’a ortak koşan bu müşriklere gönderdik. Fakat biz seni Arap olsun Acem olsun, kırmızı olsun siyah olsun, bütün insanlara, sana itaat edenlere müjdeleyici, seni yalanlayanlara uyarıcı olarak gönderdik. Fakat insanların çoğu, Allah’ın seni bu şekilde bütün insanlara gönderdiğini bilmezler”⁸⁵ demektir.

Ayetteki **kâffeten linnâs** ifadesi, “insanları uyararak ve tebliğ ederek toplayan, onları küfür ve günahlardan engelleyen” şeklinde de tefsir edilmiştir⁸⁶. Fakat muhakkik tefsir alimleri, bu ifadeyi “bütün insanlara” şeklinde anlamaktadır.

Süleyman Ateş’in belirttiğine göre ayetteki “kâffeten” kelimesi “keffe” kökünden ism-i fail olabilir. Sonundaki tâ mübalağa içindir. Bu durumda ayetin manası ‘Biz seni insanları küfürden menedici, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik’ demektir. Bazı müfessirlere göre ise “kâffeten” hepsi manasındadır. Bu takdirde ise ayet, Hz. Peygamber’in, bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderildiğini ifade eder. “De ki: Ey insanlar, ben sizin hepinize Allah’ın elçisiyim”⁸⁷ ayeti de bu anlamı güçlendirir. Ateş’e göre ayetin sözgelimi, birinci yorumu güçlendirmektedir⁸⁸.

1.1.3.7. Rabb’in, Dilediğinin Rızkını Bollaştırıp Dilediğini Kısıtığını Bilmeme:

“De ki: Rabbim dilediği kimsenin rızkını, nasibini bollaştırır, dilediğinin nasibini kısar. Ama insanların ekserisi bu gerçeği bilmezler”⁸⁹.

Ayetin anlamı şöyledir: “Rızkın genişlemesi ve daralması, kişinin hak yolda veya batıl yolda olmasına delalet etmez. Çünkü nice varlıklı, zengin kimseler vardır ki bedbaht ve günahkardır. Nice sıkıntılı kimseler de vardır ki takva sahibidir. Fakat insanların çoğu, rızkın azlığının, geçim sıkıntısının; malın çokluğunun ve geçim bolluğunun, kişinin salih veya fasık olduğuna mahsus kılınmaksızın Allah’ın dilemesine bağlı olduğunu bilmezler” demektir⁹⁰.

⁸⁵ Taberî, *age.*, XXII/96

⁸⁶ bkz. Zemahşerî, *age.*, III/290 ; Şevkânî, *age.*, IV/432

⁸⁷ A’raf, 7/158

⁸⁸ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, VII/253

⁸⁹ Sebe’, 34/36

⁹⁰ Râzî, *age.*, XXV/262

Yine ayetin sonundaki “Fakat insanların çoğu bilmezler” ifadesiyle ilgili şöyle izahlar yapılmıştır:

“İnsanların çoğu, Allah’ın bunu, kullarını imtihan etmek için yaptığını bilmezler. Fakat onlar, rızkı genişleyene Allah’ın bir muhabbeti olduğunu, rızkı daralandan da Allah’ın hoşlanmadığını zannederler”⁹¹.

“Fakat insanların çoğu, dilediğinin rızkını genişletip dilediğinkini de kısıtığını bilmezler. Ahiret işini dünyaya kıyas eden çoğunluk, bu cümledendir”⁹².

“Onlar kendilerine verilmeyen şeyleri zahirî sebeplere nispet ederler. Sonra kendilerine verilince bunları kendi kararlılıklarına, güzel tedbir almalarına bağlarlar. Ahmak buna delil olarak yeter”⁹³.

1.1.3.8. İnsanın Başı Derde Girdi mi Allah’a Yalvardığını, Sonra Nimet Verilince Kendisinin Kazandığını Söylediğini, Bunun Bir İmtihan Olduğunu Bilmeme:

“İnsanın başı derde girdi mi Biz’e yalvarır, ama sonra ona tarafımızdan nimet verince: ‘Ben bilgi ve becerim sayesinde bu serveti elde ettim’ der. Hayır! Bu bir imtihandır, ama çokları bunu anlamazlar”⁹⁴.

Bu ayetin Huzeyfe b. Muğîre hakkında indirildiği söylenmiştir. Yüce Allah, bu ayette insanın kötü tabiatını ve durumunu haber veriyor. Şöyle ki müşrik kimselere ve diğer insanlara fakirlik, hastalık veya daha başka bir zarar dokunduğu zaman Yüce Allah’a yalvarır, sıkıntısının ortadan kaldırılması için yardım ister. Allah ona mal, makam veya daha başka bir nimet verdiği zaman ise azar, haddi aşar ve şöyle der: ‘Bu mal-mülk bana, kazanç yollarındaki bilgim ve maharetim sayesinde verildi’ veya ‘Allah Teâla benim hak ettiğimi ve kazanmaya ehil olduğumu bildiği için bu mal-mülk verildi’. Gerçekte ise ona verilen şeyler, söylediği şeylerden dolayı değildir ve iş onun zannettiği gibi de değildir. Bilakis o, onun için bir imtihandır, onun durumunu sınamadır. Yüce Allah, nimeti vererek nimet verdiği konuda onu imtihan etmektedir, acaba şükür mü

⁹¹ Taberî, *age.*, XXII/99

⁹² Şevkânî, *age.*, IV/435

⁹³ Tabatabâî, *age.*, XVI/384

⁹⁴ Zümer, 39/49

edecek yoksa inkar mı, itaat mi edecek yoksa isyan mı? Yüce Allah kulunun nasıl davranacağını bildiği halde bu şekilde yapmıştır.

Fakat insanların çoğu, onun, kendilerine Allah'tan gelen bir istidrac, yanlarında olan şeylere şükür mü yoksa küfür mü edeceklerine dair bir imtihan olduğunu bilmezler. Bundan dolayı ayette geçen o sözleri söylerler ve iddia ettikleri şeyleri iddia ederler⁹⁵.

Şevkânî'ye göre ayetteki "insan" la kastedilen, fertlerinin bir kısmı veya çoğunluğu olması itibariyle insan cinsidir. Bununla kafirlerin kastedildiği de söylenmiştir. Fakat Şevkânî, evlâ olanın birinci görüş olduğunu ifade eder. Çünkü sebebin hususi olması, insan cinsine hamledilmesine mani değildir. Lafzın genel manasını dikkate alma, Kur'an nazımının hakkına ve onun delalet ettiği şeye vefadır⁹⁶.

1.1.3.9. Gökleri ve Yeri Yaratmanın, İnsanları Yaratmaktan Daha Büyük Bir İş Olduğunu Bilmeme:

"Kendilerine ulaşan hiçbir delil olmaksızın Allah'ın ayetleri hakkında ileri geri tartışanların içlerinde olan duygu, sırf bir büyüklük kompleksinden başka bir şey değildir, ama onlar o özendikleri dereceye asla ulaşamazlar. Sen onların şerrinden Allah'a sığın. Çünkü O, her şeyi tam manasıyla işitir ve bilir.

Gökleri ve yeri yaratmak, insanları yaratmaktan daha büyük bir iştir, ama insanların çoğu gerçeği bilmezler"⁹⁷.

"Elbette göklerin ve yerin yaratılması o insanların yaratılmasından daha büyüktür". Bu ayetin terkiinde birkaç mana vardır. Bir kere, insanların Allah'a ve Allah'ın ayetlerine karşı kibirli olması ve mücadelesinin haddini bilmemek olduğu hatırlatılmaktadır. Yani kibir, o kibredenlerin ne haddinedir ki göklerin ve yerin yaratılışı onların yaratılışından daha büyük, daha azametlidir. Öyle ki insan, onların içinde bir zerrecik gibi kalır, hatta insan yeryüzünün üzerinde bir mikrop, yerküre ise bütün alemin içinde bir zerre

⁹⁵ Zuhaylî, Vehbe, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, XXIV/31

⁹⁶ Şevkânî, *age.*, IV/615

⁹⁷ Mü'min, 40/56-57

ölçüsündedir. O halde insanın göklere ve yere karşı bile büyüklenmesi haddi değilken, onları yaratan Allah Teâla'ya karşı kibir taslamaya kalkması ne büyük bilgisizliktir.

Ayetin manasında ikinci olarak yeniden dirilmeye ve yeniden ruh verilmesine işaretle bir tehdit olmak üzere şöyle denmektedir: İlkin gökleri ve yerküreyi yaratmak, yoktan var etmek, insanları tekrar yaratmaktan daha büyük bir iştir; o gökleri ve yeri hiç yoktan yaratan, ölen insanlara tekrar hayat verip de yaratamaz mı? Yeniden hayat verme, ilk yaratmadan elbette daha kolaydır.

Üçüncü olarak Nakkaş (ö. 351/962) gibi bazı tefsir bilginlerinin verdiği manaya göre ayetteki “insanları yaratmak” (halku'n-nâs) deyimini Arapça dilbilgisi kurallarına göre öznesine muzaf olarak; gökleri ve yeri yaratmak insanların yaptığı şeylerden elbette daha büyüktür, demek olur. Buna göre burada gökler ve yerküre ile insanları mukayese değil, Allah'ın yaratması ile insanların yapmasını mukayese vardır, bu mukayesenin sebebi de Allah'ın ayetlerine karşı mücadele edenlerin sanatlarına güvenerek kibirlenmeleridir. Yani insanlara nispet edilen keşifler, sanatlar iddialarınca icatlar, yaratışlar, her ne olursa olsun hiçbir zaman Allah'ın yaratışına benzeyemez, göklerin ve yerin yaratılışı gibi olamaz. Bundan dolayı Allah'ın ayetlerine karşı mücadele edenlerin gösterecekleri harikalar insanları aldatmamalıdır.

Ayetin sonunda “Fakat insanların çoğu bilmezler” buyuruluyor. Yani insanların çoğu bilmez de aldanırlar, kendilerini veya eserlerini göklerden ve yerden büyükmüş gibi varsayıp gururlanırlar. Veya insanların yaptığını Allah'ın yaptığından büyük zannedip kibirlenirler. Mesela Allah bir kulak yaratmıştır, insan onunla uzak yakın mesafeden sesleri işitir, sonra insanlar radyo keşfetmişlerdir. Fakat ilmi olmayan insanların birçoğu, insanın yaratılması ve kulaktan daha önemli bir sanat zannederler, demektir⁹⁸.

Beyzâvî'ye göre ayetin manası şöyledir: Gökleri ve yeri, büyüklüğüne rağmen ilkin yoktan yaratmaya gücü yeten, insanı ikinci defa tekrar yaratmaya da muktedirdir. Bu, onların tartıştıkları tevhid hususunda bir karışıklık olmadığına dair bir açıklamadır. Fakat insanların çoğu, bilmezler. Çünkü onlar, düşünmezler, aşırı gafletlerinden ve hevalarına uymalarından dolayı tefekkür etmezler⁹⁹.

⁹⁸ Elmalılı, *age.*, VI/532-533

⁹⁹ Beyzâvî, *age.*, II/344

Ayetin sonundaki “Fakat insanların çoğu bilmezler” ifadesindeki “insanların çoğu” yla kastedilenin kimler olduğu üzerinde durmak gerekir. Râzî, bu ifadeyle haşri ve neşri inkar edenlerin kastedildiğini söyler, bu misalle bu kafirlerin, Allah’ın ayetleri hakkında delilsiz ve hüccetsiz ve sırf haset, cehalet, kibir ve taassuplarıyla mücadele ettiklerinin ortaya çıktığını belirtir¹⁰⁰. İbn Âşûr da “insanların çoğu” yla kastedilenin, öldükten sonra dirilme ayetleri hakkında tartışan kimseler olduğunu, bunların da müşrikler olduğunu ifade eder. Ba’s ayetlerini bilenler ise müminlerdir ve onlar, sayıca ba’sı inkar edenlerden daha azdır¹⁰¹.

1.1.3.10. Allah’ın, Kıyamet Günü Bir Araya Toplayacağını Bilmeme:

“De ki: Size hayatı veren Allah’tır. Sonra sizi yine O öldürür, sonra da hepinizi, hakkında hiç şüphe olmayan kıyamet günü bir araya toplar; ama insanların çoğu bu gerçeği bilmezler”¹⁰².

Ayetin manası şöyledir: Dünyada size hayat veren Allah’tır. Sonra sizi ecellerinizi tamamladığında O öldürür. Sonra da sizi bir araya getirmesinde şüphe olmayan kıyamet gününde haşir ve neşirle bir araya toplar. Çünkü ilkin yaratmaya kadir olan, yeniden diriltmeye de kadirdir. Fakat insanların çoğu, bunu bilmezler. Bundan dolayı onlarda öldükten sonra dirilme konusunda şüphe meydana gelmiş ve onlar bunu reddetmek için örümcek ağından daha çürük şeyler getirmişlerdir. Şayet onlar doğru bir nazarla baksalardı mutlaka kesin bilgi elde edecekler, şüphe onlardan uzaklaşacak ve kendilerini şüphe ve şaşkınlık vartasından (açmazından) rahat ettireceklerdi, demektir¹⁰³.

Ayet sonundaki “Fakat insanların çoğu bilmezler” ifadesiyle ilgili şu izahlar yapılmıştır:

“Yani fakat insanların çoğu, insanların, hayvanların ve bitkilerin hâdis oluşlarının, kâdir ve hakîm bir ilahın varlığına delalet ettiğini bilmezler. Yine onlar, Yüce Allah’ın, ilkin

¹⁰⁰ Râzî, *age.*, XXVII/79

¹⁰¹ İbn Âşûr, *age.*, XXIV/176

¹⁰² Câsiye, 45/26

¹⁰³ Şevkânî, *age.*, V/12

yaratmaya kadir olduğuna göre ikinci kez tekrar yaratmaya da kadir olması gerektiğini bilmezler” demektir¹⁰⁴.

“Yani insanlardan birçoğunun şüphesi bu konudadır. Çünkü onlar, onun vukûnunun delillerini bilmezler” demektir¹⁰⁵.

“Fakat öldükten sonra dirilmeyi yalanlayan insanların çoğu, Allah’ın, onları ölümlerinden sonra dirilteceği hakikatini bilmezler” demektir¹⁰⁶.

İbn Atiyye (ö. 541/1147) de ayetteki bilmeyen çoğunluğun kafirler olduğu kanaatindedir¹⁰⁷.

Görüldüğü gibi “insanların çoğu” ifadesi genel manada anlaşıldığı gibi bununla kastedilenin kafirler veya öldükten sonra dirilmeyi yalanlayanlar olduğu da söylenmiştir.

1.1.3.11. Ölen Kimseyi Dirilteceğine Dair Kesin Va’di Olduğunu Bilmeme:

“Onlar var güçleriyle yemin ederek: ‘Allah, ölen kimseyi diriltmez!’ dediler. Hayır, diriltecek! Bu O’nun verdiği kesin bir sözdür, fakat insanların ekserisi bunu bilmezler”¹⁰⁸.

Ayetin tefsiri sadedinde şunlar söylenebilir: Putperest Araplar genellikle Allah’ın varlığına inanıyorlardı. Fakat Allah’a inanmak aynı zamanda O’nun, yaptıklarımızdan dolayı bizi yargılayacağı âhret gününe, dolayısıyla öldükten sonra dirilmenin hak olduğuna inanmayı da zorunlu kılar; aksi durumda Allah inancı ve genel olarak din, bütün yaptırıcı gücünü kaybedip pratikte anlamsız hale gelir. Oysa özelde putperest Araplar, genelde de her dönemde benzer inanç ve fiil içinde olan inkarcılar, seküler, maddeci ve hazcı bir dünya görüşüne sahip olduklarından dolayı Allah’a olan inançları fiili olarak etkisiz ve anlamsız kalmakta; Allah ile ilişkilerini kopararak irade ve eylemleri üzerine hiçbir ıslah edici, caydırıcı etkisi, yaptırım gücü bulunmayan

¹⁰⁴ Râzî, *age.*, XXVII/271

¹⁰⁵ İbn Âşûr, *age.*, XXV/365

¹⁰⁶ Taberî, *age.*, XXV/153

¹⁰⁷ İbn Atiyye, *age.*, V/88

¹⁰⁸ Nahl, 16/38

nesnelere tanrılık atfedip onlara yönelmektedirler; aynı dünya görüşünün neticesinde onlar, iyilerin ödüllendirilip kötülerin cezalandırılacağı âhiret hayatını ve yeniden dirilmeyi reddederler, üstelik bu iddialarını ayette görüldüğü gibi Allah adına yeminler ederek ispatlamaya kalkışır; yani daha genel olarak yeniden dirilmenin aklen imkansız olduğunu savunurlar. Fakat Allah'a inanmak, O'nun bunu gerçekleştirmeye kadir olduğuna, üstelik O'nun bunu vaad ettiğine ve vaadini mutlaka gerçekleştireceğine de inanmayı zorunlu kılmaktadır¹⁰⁹.

1.1.3.12. Yüzünü Allah'ın İnsanları Yaratmasında Esas Aldığı Fıtrata Çevirmenin, Gerçek Din Olduğunu Bilmeme:

“O halde sen, batıl dinlerden uzaklaşarak (hanîfen) yüzünü ve özünü, hak din olan İslâm'a yönelt. Yani Allah'ın insanları yaratmasında esas kıldığı o fıtrata uygun hareket et. Allah'ın bu hilkatini kimse değiştiremez. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların ekserisi bunu bilmezler, anlamazlar”¹¹⁰.

Ayetteki “Hanif” kelimesi Kur'an dilinde, her türlü şirk izinden arınmış bir tanrı inancına sahip olup, sapkınlıklardan uzak duran, kısaca tevhid inancına samimiyetle teslim olup yalnız Allah'a kulluk eden anlamındadır¹¹¹. İslam öncesinde bu terim tevhidî bir içeriğe sahipti ve günahıtan, dünyevî zevklerden ve tüm şüpheli inançlardan, özellikle de puta tapmaktan uzak duran bir insanı tanımlamak için kullanılırdı¹¹².

Ayetteki “yüzünü” ifadesi “bütün varlığıyla teslim ol” anlamındadır. Yüz terimi genelde bir kişinin, “bütün varlığı” anlamında mecazî olarak kullanılır¹¹³.

Elmalılı'ya göre “Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona yönel” sözündeki “fitrat” kelimesi, ilk yaratmak demek olan “fetara” dan ‘masdar bina-i nevi’ olarak yaratılışın ilk tarz ve şeklini ifade etmektedir. Burada ‘insanları onun üzerine’ kaydından da anlaşıldığı gibi maksat tüm insanların insan olmaları bakımından yaratılışlarında esas olup ortak bulunan genel yaratılıştır. Dış etken, kazanma ve âdet

¹⁰⁹ Heyet, *age.*, III/354

¹¹⁰ Rum, 30/30

¹¹¹ Heyet, *age.*, IV/288

¹¹² Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, (trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), I/37

¹¹³ Esed, Muhammed, *age.*, II/826

gibi ikinci derece sebeplerden sarfi nazar edilerek düşünülmesi gereken ilk yaratılış ve aslî yaratılış da denilen asıl fitrattır. Bireyin cüz’i yaratılışında herhangi bir sebeple eksiklik bulunabilirse de asıl fitrat, sağlıklı ve sağlamdır. İnsan nefsinin tüm meyillerinde yaratılış hikmetine doğru esaslı bir içgüdü, bir tabiat vardır ki ona da fitrat denmektedir. Ve fitrat, hep hak ve hayra yönelik bir istikamet takip eder. İnsanın, insan ruh ve zekasının, fitratının aslı da Hakk’ı tanımak ve gerçek yaratandan başkasına kul olmamak içindir.

İnsanın, insan olma yönüyle asıl fitratı, yaratıcısı olan Allah’a boyun eğip kulluk etmektir. Dinsizlik fitrata aykırı bir sapıklık olduğu gibi Allah’tan başkasına kulluk da öyledir. Şu halde din konusu, arzulara göre değil, Allah’ın birliği ile birleşmesi üzerine yürümelidir. Müfessirlerin çoğu, fitratı, gerçeği kabul ve anlama kabiliyeti diye, fitrata sarılmayı ise gereğince amel etmek şeklinde tefsir etmişlerdir.

Bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: Her doğan çocuk, şüphesiz fitrat üzere doğar. Sonra anne-babası onu Yahudi veya Hıristiyan veya Mecûsî yapar. Nitekim her hayvanın yavrusu organları tam olarak doğar. Siz hiç o yavrunun burnunda, kulağında eksik, kesik bir şey görür müsünüz? Sonra Ebû Hureyre (ö. 58/678) şu ayeti okumuştur: ‘O halde sen hanif olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona yönel. Allah’ın yaratışında değişme olmaz. İşte doğru din budur’¹¹⁴.

Bu ifadelerden de anlaşıldığına göre fitratın aslı, tam ve sağlamdır. Burnu, kulağı sonradan kesilir. Maddî yönden böyle olduğu gibi manevî ve ahlakî bakımdan da böyledir. Fıtratın bu sağlamlılığı, düşünce alanında ve sosyal şartlar içinde terbiye çevresinde, âdetlerin akışı içinde ya bozulur ya da güzel bir gelişme ile kemalini bulur. Ahiret de bu iki sonucun birine göre olacaktır¹¹⁵.

“Allah’ın yaratmasında değişme olmaz” cümlesinin birkaç manaya gelme ihtimali vardır: **1.** Allah’ın asıl yaratışı olan fitratı, gereğinin aksine giderek bozmaya ve değiştirmeye kalkışmayın. Çünkü Allah’ın yaratışına bedel bulunamaz. Zayi ettiğiniz bir kabiliyeti hiçbir sanatla yerine koyamazsınız, demektir. **2.** Allah’ın yarattığı fitratın aksine olarak din uydurmaya, hüküm koymaya kalkışmayın, demektir. **3.** Allah’ın

¹¹⁴ Buhârî, Cenaiz 80

¹¹⁵ Elmalılı, *age.*, VI/255-257

yaratmasını başkalarına isnad etmeye, başkalarını yaratıcı yerine koyarak ortak koşmaya ve Allah'ın hükmünden çıkmaya çalışmayın, demektir. 4. Dinin, fitratı değiştirmek için değil, fitrattaki genel güvenceyi geliştirmek için olduğunu ifade eder¹¹⁶.

Ayet sonundaki “Fakat insanların çoğu bilmezler” sözü şöyle tefsir edilmiştir.:

“İnsanların çoğu bunu bilmez ki onu yapıp onunla amel etsinler”¹¹⁷. “Bundan dolayı insanların çoğu onu tanımaz ve ondan saparlar”¹¹⁸. “Fakat ey Muhammed! İnsanların çoğu, sana ayette emrettiğim dinin gerçek din olduğunu –diğer dinlerden farklı olarak- bilmezler”¹¹⁹.

1.1.4. Şükretme Bakımından İnsanların Çoğu:

Şükür kelimesi sözlükte nimeti tasavvur etmek ve onu beyan etmek demektir. Şükür kelimesinin “keşr” veya “keşf” kelimelerinden çevrildiği de söylenmiştir. Zıddı küfürdür. Küfür de nimeti unutup onu örtmek demektir. Şükür üç çeşittir: **1.** Kalbin şükürü ki o, nimeti tasavvur etmek demektir. **2.** Dilin şükürü ki nimet vereni sena etmek demektir. **3.** Diğer organların şükürü ki layıkıyla nimete karşılık vermektir. Yüce Allah “Ey Davud hanedanı! Şükür gayreti içinde olun”¹²⁰ buyurmuş ve bu üç şükür türünün yükümlülüklerine dikkat çekmek için “şükredin” dememiş, (اعْمَلُوا آلَ دَاوُودَ شُكْرًا) şeklinde zikretmiştir. Yine “Kullarımdan gereği gibi şükredenler çok azdır”¹²¹ buyurarak Allah'a şükürün tam olarak yerine getirilmesinin zor olduğuna işaret etmiştir. Bundan dolayı veli kullarından sadece iki kişinin şükürünü övmüştür: Hz. İbrahim hakkında “O, Allah'ın nimetlerine şükreden bir zattu”¹²² buyurmuş, Hz. Nuh hakkında da “Şunu iyi bilin ki Nuh çok şükreden bir kuldu”¹²³ demiştir.

¹¹⁶ Elmalılı, *age.*, VI/257

¹¹⁷ Şevkânî, *age.*, IV/295

¹¹⁸ İbn Kesir, *age.*, V/361

¹¹⁹ Taberî, *age.*, XXI/42

¹²⁰ Sebe', 34/13

¹²¹ Sebe'. 34/13

¹²² Nahl, 16/121

¹²³ İsrâ, 17/3

Yüce Allah'ın "Allah şekûrdur, halimdir"¹²⁴ sözündeki gibi Allah şükürle vasfedildiği zaman bununla, onun, kullarına nimet vermesi ve yerine getirdikleri ibadetlerin karşılığını vermesi kastedilir¹²⁵.

Şükür iki şekilde tefsir edilir: **1.** Tevhid-i muvahhid manasına gelir. Şu ayetlerde bu manadadır: "Biz şükredenlerin (yani muvahhidlerin) karşılığını vereceğiz"¹²⁶, "Allah kimin şükrettiğini (yani muvahhidleri) bilmez olur mu?"¹²⁷, "Andolsun ki şükrederseniz elbette artırırım"¹²⁸. Benzer ayetler çoktur. **2.** Nimete şükretmek manasına gelir. Şu ayetlerde bu manadadır: "Bana şükredin ve nankörlük etmeyin"¹²⁹, "Süleyman dedi ki: Bu, Rabbimin lütuflarından, şükür mü edeceğim, yoksa nankörlerden mi olacağım diye beni sınamak içindir"¹³⁰, "Biz Lokman'a 'Allah'a şükret' diye hikmet verdik. Kim şükrederse kendisi için şükreder. Kim nankörlük ederse bilsin ki Allah müstağnidir, hiçbir şeye muhtaç değildir, her türlü övgüye layıktır"¹³¹. Bu ayetlerde olduğu gibi "şükür" nimete şükür manasında kullanılır¹³².

Şükür kelimesiyle ilgili verdiğimiz bilgilerden sonra konuyla ilgili ayetlere geçebiliriz:

1.1.4.1. Tevhid İncancının, Allah'ın İnsanlara İhsanı Olduğu Nimetine Şükretmeme:

"Yusuf: Yiyeceğiniz yemek size henüz gelmeden, her birinizin rüyasının tabirini size bildirmiş olurum. Bu, Rabbimin bana öğrettiği ilimlerdenidir. Ama, önce biraz beni dinleyin: Ben Allah'a iman etmeyen, âhireti de inkar eden bir halkın dinini terk ettim. Atalarım İbrahim, İshak ve Yakub'un dinine tabi oldum. Allah'a herhangi bir şeyi şerik saymak bizim için asla doğru olmaz.

¹²⁴ Tegâbûn, 64/17

¹²⁵ İsfahâni, Ragıb, *age.*, s.268

¹²⁶ Âl-i İmrân, 3/145

¹²⁷ En'âm, 6/53

¹²⁸ İbrahim, 14/7

¹²⁹ Bakara, 2/152

¹³⁰ Neml, 27/40

¹³¹ Lokman, 31/12

¹³² Mukâtil b. Süleyman, *el-Eşbâh ve 'n-Nezâir fi 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, s.136-137

Bu tevhid inancı, Allah'ın hem bize, hem de insanlara olan ihsanıdır. Ama ne yazık ki insanların çoğu bu nimete şükretmezler¹³³.

Bu iki ayet, Yusuf kıssasında hapisanede Hz. Yusuf'a, gördükleri rüyalarının te'vilini soran iki gence, Hz. Yusuf'un verdiği cevaptan bir bölümdür. Konumuzla alakalı olması yönüyle son bölümün tefsiri üzerinde durmak istiyoruz:

“Bu tevhid, -yani Allah'tan başka ilah olmadığını, O'nun tek olup hiçbir ortağı bulunmadığını ikrar etmek- Allah'ın, onu bize vahyedip emretmesi suretiyle hem bize, hem de bizi o tevhide davetçiler kılarak insanlara bir ihsanıdır. Fakat insanların çoğu, şükretmezler. Yani onlara elçiler göndermek suretiyle olan Allah'ın nimetini bilmezler¹³⁴.

“Fakat insanların çoğu şükretmezler” ifadesiyle ilgili iki izah vardır: **1.** ‘Fakat kendilerine gönderilen insanların çoğu, bu ihsana şükretmezler. Bundan dolayı da ondan yüz çevirir ve onun farkına varmazlar’ demektir. **2.** ‘Bu tevhid, deliller getirerek ve ayetleri indirerek Allah'ın, bize ve onlara ihsanıdır. Fakat onların çoğu, onu düşünmez ve onunla istidlal etmezler. Böylece nimeti inkar edip ona şükretmeyen gibi onu geçersiz kılarlar’ demektir¹³⁵.

1.1.4.2. Allah İnsanlara Lütuf Sahibi Olduğu Halde Çoğunluğun Şükretmemesi:

Bu bölümde mevzuyla alakalı üç ayet üzerinde durulacaktır. Konuyla ilgili ilk ayette mealen şöyle buyuruluyor:

“İddianızda doğru iseniz bu vaad ne zaman gerçekleşecek? derler. De ki: Acele ile istediğiniz o azabın bir kısmı belki de ensenize binmek üzeredir.

Doğrusu senin Rabbin, insanlara karşı büyük lütuf sahibidir. Fakat insanların çoğu O'na şükretmezler¹³⁶.

¹³³ Yusuf, 12/37-38

¹³⁴ İbn Kesir, *age.*, IV/27

¹³⁵ Beyzâvî, *age.*, I/484

¹³⁶ Neml, 27/71-73

Şevkânî'ye göre Yüce Allah, bu son ayette , ilk iki ayette geçen kafirlerin, azabın çabuk gelmesini istemelerine karşılık, azabı geciktirmek suretiyle onlara olan lütfunu dile getirmiştir. Yani azabı geciktirme hususunda Allah, insanlara karşı lütuf sahibidir, demektir. Fakat Şevkânî, evlâ olanın, ayetin genel anlama (umuma) hamledilmesi olduğunu söyler. Böylece Allah'ın cezalandırmayı ertelemesi, O'nun lütufları ve nimetlendirmesi cümlesinden olmuş olur¹³⁷.

Ayetin sonundaki “Fakat onların çoğu şükretmezler” ifadesiyle ilgili şu izahlar yapılmıştır:

“Fakat insanların çoğu, O'nun lütfuna ve nimetlendirmesine şükretmezler ve onun ihsanının hakkını bilmezler”¹³⁸.

“Şüphesiz Allah, cezanın gecikmesiyle onlara lütuf ve ihsanda bulunur. Fakat onların çoğu, bu nimeti anlamaz ve onun şükrünü yerine getirmez”¹³⁹.

“Yani onlar (insanlar), nefislerine zulmettikleri halde Allah onlara nimetlerini bol bol vererek lütufta bulunur. Buna rağmen onlar, içlerinden az bir kısmı hariç buna şükretmezler”¹⁴⁰.

Ebu's-Suûd (ö. 982/1574) ise son ayeti şöyle tefsir etmektedir: “Yani Allah, tüm insanlara birçok lütuflarda bulunmuş ve nimetler vermiştir. Azabı çabucak istemek gibi birçok günah işleyerek cezayı hak eden bu kafirlerin cezalandırılmasının geciktirilmesi de Allah'ın nimetlerindedir. Fakat onların çoğu, nimetin hakkını bilip de ona şükretmezler. Bilakis cahilliklerinden dolayı onun hemen vukû bulmasını isterler. Tıpkı bu kafirler gibi”¹⁴¹.

Konuyla ilgili ikinci ayet mealen şöyledir:

¹³⁷ Şevkânî, *age.*, IV/198

¹³⁸ Şevkânî, *age.*, IV/198

¹³⁹ Râzî, *age.*, XXIV/215

¹⁴⁰ İbn Kesir, *age.*, V/253

¹⁴¹ Ebu's-Suûd, *age.*, VI/298

“Allah, sükunet bulup dinlenmeniz için geceyi yarattı. Etrafınızı görüp çalışabilmeniz için de aydınlık olan gündüzü var etti. Doğrusu Allah, insanlara büyük lütuf sahibidir, fakat insanların ekserisi şükretmezler”¹⁴².

Ayette belirtildiği gibi insanların istirahat etmeleri için geceyi karanlık, işlerini görmeleri için de gündüzü aydınlık yapan Allah’tır. Tanrı diye tapılan şeyler, bunları yapamazlar. Allah’ın, insanlara pek çok iyilikleri vardır. Buna rağmen çoğu insan Allah’a şükredeceği yerde O’ndan başkasına şükreder, anlamına gelir¹⁴³.

Râzî’nin belirttiğine göre Yüce Allah, gece ve gündüzde olan faydaları ve üstün hikmetleri zikredince “Şüphesiz Allah insanlara karşı lütuf sahibidir, fakat insanların çoğu şükretmez” buyurmuştur. Bu ifadeyle şu kastedilmektedir: Allah’ın, mahlukata olan lütuf ve ihsanı, gerçekten çoktur. Fakat onlar buna şükretmezler.

Yine Râzî’nin ifadeleriyle şükürün terk edilmesi şu sebeplerden dolayıdır:

1. Kişinin, bu nimetlerin Yüce Allah’tan olmadığına inanması. Meselâ kişinin, bu feleklerin, zatlari gereği var olduğuna ve zatlari gereği döndüğüne inanması gibi. O zaman bu kişi, bu nimetlerin Allah’tan olduğuna inanmaz.
2. Kişi, her ne kadar bu alemin hepsinin, Allah’ın yaratmasıyla meydana geldiğine inansa bile, fakat buna rağmen bu büyük nimetlerin –yani gece ve gündüzün birbiri ardınca gidip gelmesi nimeti, devamlı meydana gelen bir şey olduğu için- nimet oluşlarını unuttur. Ancak insan herhangi bir nimeti kaybetmekle (herhangi bir nimetten yoksun olmayla sınıanınca) onun kadr-u kıymetini anlar. Meselâ bazı insanların, derin, karanlık kuyuların içinde uzun müddet hapsedilmesi gibi. Bu insan, temiz hava ve ışık nimetinin kadr-u kıymetini o zaman anlar.
3. Kişi, bu nimetlerin kıymetini bilse de, dünyaya karşı arzulu, mal ve makam seven birisi olursa; çok mal ve yüksek makam elde edemediği zaman bu nimetleri inkar etme durumuna düşebilir.

Râzî’ye göre insanların çoğu, bu üç uçurumdan birinde helak olduğundan dolayı Yüce Allah, “Fakat insanların çoğu şükretmezler” buyurmuştur. Bunun bir benzeri,

¹⁴² Mü’min, 40/61

¹⁴³ Ateş, Süleyman, *age.*, VIII/93

“Kullarımdan şükredenler ne de azdır”¹⁴⁴ ayetiyle İblis’in “Sen onların çoğunu şükreder halde bulamayacaksın”¹⁴⁵ sözüdür¹⁴⁶.

Konuyla alakalı üçüncü ayet de şöyledir:

“Baksana, sayıları binlerce olmasına rağmen ölüm korkusuyla diyarlarını terk edip çıkan kimselere! Allah onlara: Ölü! dedi sonra onları diriltti. Doğrusu Allah insanlara lütûfkârdır, fakat insanların çoğu şükretmezler”¹⁴⁷.

Rivayet edildiğine göre vaktiyle Irak’ta Vasıt tarafında Dâverdân denilen bir kasaba varmış. Orada veba hastalığı ortaya çıkınca halk bunlardan kaçmak için memleketlerinden çıkmışlar. Fakat telef olmuşlar. Sonra Allah yine hayat vermiş. Bir de İsrailoğulları’ndan, kendilerine cihad emredilmiş olan bir kavim savaştan korkmuş, vatanlarından çıkıp kaçmışlar. Fakat yine ölmüş ve perişan olmuşlar. Nihayet Allah, onlara yeniden hayat vermiş ve Allah yolunda savaşmalarını emretmiştir. Bir gün Hz. Ömer namaz kılarken geride iki Yahudi varmış. Hz. Ömer rükûa varırken hava yapar, yani rükûda kollarını böğürlerine kısımayıp serbest ve aralıklı tutarak dizlerini koyar ve karnını çekkin tutarmış ve bu şekilde rükûda mertçe ve güçlü bir vaziyet almış. Bunu gören Yahudilerden biri, diğerine “bu o mu?” der. Namazını bitiren Hz. Ömer, birisinin “bu o mu?” dediğini söyler. Bunun üzerine Yahudiler: “Biz kitabımızda Allah’ın izniyle ölüleri diriltten Hazkil’in verdiğini verecek demirden bir boynuz buluyoruz” demişler. Hz. Ömer de: “Biz kitabımızda Hazkil ve İsa’dan başka Allah’ın izniyle ölüleri diriltten bulmuyoruz” söyleyince “Biz Allah’ın kitabında sana nakletmediği peygamberler biliyoruz” demişler. Hz. Ömer de buna evet demiş. Bunun üzerine Yahudiler ölüleri diriltmeye gelince şöyle demişler: “Sana şunu söyleyeceğiz ki İsrailoğulları’nda veba meydana gelmişti. Bunlardan bir kavim çıktılar, bir mil gider gitmez Allah bunları öldürdü. Bunlar için bir duvar çevirdiler. Kemikleri çürüdüğünde Yüce Allah, Hazkil’i gönderdi, üzerlerinde bir müddet durdu, Allah da bunlara bu yüzden yeniden hayat verdi” dediler şeklinde de rivayet edilmiştir.

¹⁴⁴ Sebe’, 34/13

¹⁴⁵ A’raf, 7/17

¹⁴⁶ Râzî, *age.*, XXVII/82-83

¹⁴⁷ Bakara, 2/243

Elmalılı'ya göre bu ayet, yukarıdaki rivayetlerin biri veya hepsi sebebiyle inmiştir ve Hazkil'in Zülkifl (a.s.) olduğu söylenmektedir. Ayetin gelişi, savaş kıssasına daha uygun gibi görünürse de ayette ölüm korkusu mutlak olduğu için ayet, herhangi sebeple olursa olsun, ölüm korkusuyla Allah'ın hükmünden kaçmak isteyenlerin hepsini içine almaktadır.

Burada Yüce Allah, bütün bunları hatırlatarak şunları bildirmektedir: Ölümünden, Allah'ın hükmü olan vazifeden kaçıp kurtulmanın imkanı bulunmamaktadır, böyle yapanlar, korktuklarına daha çabuk ve daha feci bir şekilde uğrayacaklardır, hatta Allah, dileyince hükmünü yerine getirmek için ölüleri bile diriltebilir, dolayısıyla ölmekle kurtulacaklarını zannedenler kurtulamayacaklardır. Kısaca Allah'ın hükmünden kurtulmak için, ne ölümden kaçmak ne de ölüme koşmak akıl işi değildir.

“Doğrusu Allah insanlara lütfkardır”. Bu şekilde her türlü sebeplerin kesildiği, artık hayata imkan kalmamış zannedildiği bir sırada dahi yeniden hayat verir. “Fakat insanların pek çoğu şükretmezler”. O'nun emirlerine karşı gelir ve kaçmakla kurtulacakları zannına düşerler, demektir¹⁴⁸.

Bu kıssadan hisse, “Korkunun ölüme fayda vermeyeceği, yeterli sayı ve güce sahip olanların kaçmak yerine savunmayı tercih etmelerinin gerektiğidir”¹⁴⁹.

Şevkânî'ye göre “Şüphesiz Allah insanlara lütuf sahibidir” ifadesi şu anlamdadır: “Allah, tüm insanlara büyük lütuf sahibidir. Bu yurtlarından çıkanlara karşı lütfu, ibret almaları için onları diriltmesidir. Muhataplar için ise bu kıssa vesilesiyle ibret almaya ve iyice düşünmeye onları yöneltmesidir”¹⁵⁰.

İbn Kesir ise ayetin son bölümünü şöyle tefsir etmektedir: “Onlara gösterdiği parlak ayetler, kat'î deliller ve hak delaletlerdeki şeyler hususunda Allah insanlara lütfkardır. Fakat insanların çoğu, Allah'ın onlara verdiği dinî, dünyevî nimetlere şükürü yerine getirmiyorlar” demektir¹⁵¹.

¹⁴⁸ Elmalılı, *age.*, II/132-133

¹⁴⁹ Heyet, *age.*, I/263

¹⁵⁰ Şevkânî, *age.*, I/450

¹⁵¹ İbn Kesir, *age.*, I/530

¹⁵² A'raf, 7/179

1.1.5. Anlayış Bakımından İnsanların Çoğu:

“Yemin olsun ki cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık ki onların kalpleri vardır ama bu kalplerle idrâk etmezler, gözleri vardır onlarla görmezler, kulakları vardır onlarla işitmezler. Hasılı onlar hayvanlar gibi, hatta onlardan da şaşkındırlar. İşte asıl gafil olanlar onlardır”¹⁵².

Yüce Allah, bu ayette cinlerden ve insanlardan birçoğunun yaratılış gayesinin cehennem olduğunu bildirmiştir. Bu, başka bir ayette bildirilen, yaratılanların yaratılmasının rahmet olduğu, bu rahmetin de âhirette cennet olduğuna dair bilgiyle çelişmez. Nitekim “Yalnız Rabbinin rahmetine mazhar olanlar hariç, ki Allah insanları bunun için yarattı”¹⁵³ ayetinde yaratmanın gayesinin rahmet olarak gösterilmesi gibi. Bu ikisi arasında çelişki yoktur. Çünkü gaye, filin kemali ve varacağı sonuca göre değişiklik gösterir¹⁵⁴.

Elmalılı’ya göre ayetin manası şöyledir: ‘Yemin olsun ki cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık ki bunlar hüsrânlarına haklarında ezeli hüküm verilmiş mahluklardır. Fakat sırf cebir yoluyla ve kendilerinin yaptıkları ve sebep oldukları şeyler hesaba katılmadan ve dikkate alınmadan cehennemlik olmuş değillerdir. Aslında başlangıçta ‘ahseni takvim’ yani en güzel biçimde yaratılmış, şuur fitratını taahhüt etmişken sonra ‘esfeli safilin’ e düşmüş ve cebren kurtarılmalarına ilâhî meşiyetin ilgisiz kalmış olması bakımındandır. Yüce Allah ezeli ilmiyle biliyordu ki bunlar ileride irade ve hürriyet sahibi olunca taahhütlerini yerine getirmeyecekler ve görevlerini yapmayacaklar, fitratlarındaki emaneti, şühudu ve marifeti ve diğer güçlerini hak yolunda kullanmayacaklardır. Allah bunun böyle olacağını, son durumlarının cehennem olacağını bile bile onları yarattığı için ta başlangıçta, sonu cehennemlik birçok mahluk yaratmış oluyordu. Fakat bu, Yüce Allah’ın onları doğrudan doğruya cehenneme zorlaması değil, cennete zorlaması, sonu bir taraftan cennete, bir taraftan cehenneme giden, karlı olabileceği gibi zararı da olan bir hayata, kar yolunu taahhüt ettirerek atması, fakat taahhütlerinin yerine getirilmesini kendilerine bırakması ve onların üstlerine yüklemesidir. Allah dileyseydi onları taahhütlerini yerine getirmeye zorlayabilirdi veya hiç yaratmazdı. O zaman da yokluk ve zorunluluk

¹⁵³ Hûd, 11/119

¹⁵⁴ Tabatabâî, *age.*, VIII/334

kendileri için hayat ve hür seçimden daha hayırlı olurdu. Bu onlar açısından hoşlanılmayan bir şey olsa da sonuç bakımından daha hayırlı olduğu kesindir. Bunu Allah niçin dilemedi? Bu nokta O'nun iradesine bağlıdır ve hiçbir şekilde münakaşa edilemez, O'nun iradesine müdahale edilemez. O, mecbur ve sorumlu değildir.

Ayetin devamında mutlak zorunluluk olmadığına dikkat çekilerek şöyle buyruluyor: 'Onların kalpleri vardır'. Yani kendilerine duyacak bir kalp verilmiştir ve fitrattaki misaka bağlanmamışlardır. Fakat 'bu kalplerle fıkıh etmezler'. Yani işi derinden derine anlamazlar. Kendi vicdanlarında duyulması ve farkına varılması gereken dikkat etmezler, gereği gibi duyup anlamazlar, 'gözleri de vardır'. Fakat bunlarla görülecek şeyleri görmezler. 'Kulakları da vardır'. Fakat bunlarla işitmezler, işitilecek şeyi dinleyip duymazlar. Hasılı Allah'ın akıl ve duygu kuvvetlerini insan gibi ve gerektiği şekilde kullanmazlar.

'İşte bunlar hayvanlar gibidirler'. Gönüllerinde, gözlerinde ve kulaklarında insanlığa mahsus olan mana ve şuur bulunmaz. Hayvan gibi sadece bir gövde ve ses ile insan olunur zannederler ve yalnızca görünüş ile ilgilenirler. Veya bütün duyguları ve idrakleri sadece bu dünya hayatındaki geçim sebeplerine yöneliktir. 'Belki onlar hayvandan da daha aşağı, daha şaşkıncıdır'. Çünkü hayvanlar, yaratılış ve doğuştan gelen amaçlarından sapmaz, seçebilecekleri kadar menfaat ve mazarratlarını seçerler, onları elde etmeye gücü yettiği kadar çaba gösterir, tehlikelerden korunmaya çalışırlar. Hiçbir organını yaratılış gayesinin dışında kullanmaz. Onlar ise tam tersine gelişmeye ve ebedi mutluluğa aday olan yaratılışlarından gereği gibi yararlanmazlar, onun bozulmasına sebep olup ebedi azaba götüren bir yola girerler.

'Ve işte onlar o gafillerin ta kendileridir'. Çünkü beyinleri ve kalpleri olduğu halde şuuruları yoktur. Nefislerine karşı şahit olmuşlardır ama kendi özlerinden haberleri olmaz, fitratlarındaki misak ve taahhüdü duyamazlar. Kendi iç gözlemleriyle duymadıkları gibi dışarıdaki gözlerine sokulan tekvînî ayetlerin ve kulaklarına okunan hak kelamının verdiği haberlerin şahitliğiyle de duymazlar. Vücutları olduğu halde vicdan namına bir şeyleri yoktur, kimin kulu olduklarını, neye veya kime tapacaklarını bilmezler. Kendilerine kalb, göz, kulak verip yaratan, yaratılıştan Allah'a türlü türlü

şirkler koşarlar, gafletlerinden dolayı Allah'ı anmazlar, ansalar da O'nun şanına layık olmayan isim, sıfat ve özelliklerle anarlar, demektir¹⁵⁵.

1.1.6. Ayetler Karşısında İnsanlardan Birçoğunun Gafleti:

“Biz de bugün senin bedenini (Firavun) denizden kurtarıp karada bir yere çıkaracağız ki senden sonra gelecek nesillere ibret olasın. Doğrusu insanların birçoğu bizim ayetlerimizden, ibret alınacak delillerimizden gafilirdirler”¹⁵⁶.

Ayet Hz. Musa ve Firavun kıssasıyla ilgilidir. Kur'an'ın anlattığına göre olay şöyle vukû bulmuştur: İsrailoğulları'nın ilâhî bir emir uyarınca Mısır'dan ayrılma zamanı gelmiş ve bu amaçla yola çıkmışlardı. Firavun ve adamları da hışımla onların peşine düşmüşlerdi. İşte bu sırada bir mucize gerçekleşerek deniz yarıldı, İsrailoğulları Allah'ın yardımıyla denizin öteki yakasına geçtiler, Firavun ve taraftarları ise boğuldular¹⁵⁷.

Taberî'ye göre ayetin tefsiri şöyledir: Yüce Allah Firavun'a diyor ki ‘Bugün senin bedenini yeryüzünün yüksek bir yerine koyacağız ve senin öleceğini yalanlayanlar, ölmüş bir halde sana bakacaklar. Senden sonraki insanların senden ibret almaları için. Ta ki Allah'a masiyet ve onu inkardan ve yeryüzünde fesada koştuktan böylece menedilsinler’. Yine Yüce Allah şöyle diyor: ‘İnsanlardan birçoğu, ayetlerimizden, - yani kulluk ve ulûhiyetin sadece bize has olduğuna dair delil ve hüccetlerimizden-gafilirdirler. Gözden kaçırıp ihmal ederler, onun üzerinde düşünüp de ibret almazlar’¹⁵⁸.

‘İbn Abbas ve başka selef alimlerinden rivayet edildiğine göre İsrailoğulları'nın bir kısmı, Firavun'un ölümünden şüpheye düştüler. Bunun üzerine Yüce Allah denize Firavun'u ruhu olmaksızın cesediyle, üzerinde de bilinen zırhıyla yeryüzünün yüksek bir yerine atmasını emretti. Ta ki Firavun'un ölüp helak olduğuna inansınlar. Ayrıca ayetteki “bedenle” ifadesinin tefsiriyle ilgili rivayetler de nakledilmektedir¹⁵⁹.

Ayetteki “senden sonrakilere ibret olsun diye” ifadesi şu şekilde tefsir edilmiştir: ‘O insanlar İsrailoğulları’dır. Onlarda Firavun'un boğulmaktan çok yüce olduğuna dair bir

¹⁵⁵ Elmalılı, *age.*, IV/177-179

¹⁵⁶ Yunus, 10/92

¹⁵⁷ Heyet, *age.*, III/141

¹⁵⁸ Taberî, *age.*, XI/164-166

¹⁵⁹ İbn Kesir, *age.*, III/526-527

düşünce vardı. Rivayet edildiğine göre onlar şöyle demişlerdir: ‘Firavun ölmemiştir ve asla da ölmeyecektir’. Yine denildiğine göre Hz. Musa onun ölümünü onlara haber vermiş, fakat onlar inanmamışlardır. Bunun üzerine Allah, bizzat gözleriyle görsünler diye Firavun’u sahile atmıştır.

‘Senden sonrakilere’ sözünün ‘senden sonraki asırlarda gelecek kimseler için’ manasına geldiği de söylenmiştir¹⁶⁰.

Görüldüğü gibi “Senden sonrakilere ibret olsun diye” ifadesi, müfessirlerce Firavun’dan sonraki İsrailoğulları için anlaşıldığı gibi gelecek asırlardaki insanlarla alakalı olarak söylendiği de belirtilmiştir.

Mısır’da firavunların cesetleri mumyalanarak koruma altına alınıyordu. Bu ayetten, Hz. Musa’ya karşı direnip denizde boğulan bu Firavun’un cesedinin mumyalanmadan, bir mucize olarak korunmuş olduğu anlaşılıyor. Nitekim Cebelein mevkiinde, mumyalanmamış olarak hiç bozulmamış bir ceset bulunmuştur. British Museum’da korunan bu cesedin en az 3000 yıllık olduğu tesbit edilmiştir¹⁶¹.

Ayetin sonunda Yüce Allah, insanlardan birçoğunun, ayetlerinden gafil olduğunu belirtmektedir. Râzî bu ifadeyi şöyle tefsir eder: “Yüce Allah, Hz. Musa ve Firavun’un kıssasını zikredip Firavun’un akıbetini dile getirip sözü bu kelamla bitirince Hz. Peygamber’e hitap etti ki bu, Muhammed ümmetinin delillerden yüz çevirmekten vazgeçip onları deliller üzerinde düşünmeye ve onlardan ibret almaya sevk etmiş olsun. Çünkü bu kıssaların zikredilmesinden maksat, ibret almaktır”¹⁶².

1.1.7. Yeryüzündeki İnsanların Çoğuna Uyulursa Allah Yolundan Saptırmaları:

“Eğer dünyada bulunan insanların çoğuna uyarsan, seni Allah’ın yolundan saptırırlar. Onlar sırf zanna uyarlar ve kafadan atarlar (yahrusûn)”¹⁶³.

Şevkânî’ye göre ayetin tefsiri şöyledir: “Yüce Allah şunu haber veriyor: Yeryüzünde bulunanların çoğuna itaat etmek istese, onlar onu yoldan saptırırlar. Çünkü hak, ancak

¹⁶⁰ Zemahşerî, *age.*, II/252

¹⁶¹ Heyet, *age.*, III/141

¹⁶² Râzî, *age.*, XVII/157

¹⁶³ En’âm, 6/116

azınlıkların eliyle olur. Onlar öyle bir topluluktur ki hak üzere devam ederler, hakka karşı çıkanların muhalefeti onlara zarar vermez. Nitekim bu manada Hz. Peygamber'den rivayetler sabit olmuştur. Meselâ 'Ümmetimden bir topluluk, hakka yardımcı olmakta devam edecektir. Onlara muhalefet edenler zarar veremeyecek. Nihayet Allah'ın emri onlar bu durumdayken gelecektir'¹⁶⁴.

Buradaki çoğunlukla kafirlerin kastedildiği de söylenmiştir. Yine ayetteki yeryüzüyle Mekke –yani Mekkelilerin çoğu- kastedildiği de söylenmiştir. Sonra Yüce Allah bunun sebebini açıklamıştır: 'Onlar sadece zanna uyarlar' Yani onlar, aslı olmayan zanna tabi olurlar. O zanları da, ibadet ettikleri şeylerin, kulluğa müstahak olduğu ve onları Allah'a yaklaştırdığı düşüncesidir. Onlar sadece zan ve tahminde bulunurlar'¹⁶⁵.

Ayette geçen **zan**, Kur'an dilinde çoğu yerde 'delile dayanmadığı, bu yüzden de hatalı olduğu halde sahibinin gerçek ve sahih saydığı inanç' anlamında kullanılır. Ayet metnindeki 'yahrusûn' fiilini müfessirler genellikle 'yalan söylerler' manasında anlamışlardır. Fakat İbn Âşûr, kelimenin buradaki anlamının 'temelsiz tahminde bulunurlar' anlamına geldiğini savunur.

Müfessirlerin çoğunluğuna göre ayetteki arz (yeryüzü) ile bütün dünya kastedilmiştir. Ancak bu ayette sadece Mekke'nin ve Mekkeli müşriklerin kastedildiği görüşü de vardır.

"Asıl vurgulanan husus, dinî ve dünyevî meselelerde insanların çoğunluğunun belli bir görüş, inanç ve yaşayış biçimini seçtiğine bakarak, sadece buradan hareketle bunun doğru olduğunu zannetmenin ve onlara uymanın her zaman isabetli olmayacağıdır. Zira bu çoğunluk, inançlarını ve hayat tarzlarını oluşturup belirlerken akl-ı selime, gerçek bilgiye ve temiz vicdana dayanmak yerine –Mekke müşriklerinde görüldüğü gibi- kuruntulara, zan ve tahminlere de dayanıyor olabilirler. Bu sebeple Hz. Muhammed'in şahsında Müslümanlar, inanç ve yaşayışlarını, nefsânî meyil ve güdüler, zan ve tahminler veya yalanlar üzerine kuran çoğunluğu taklit edip onlara uymaktan sakındırılmıştır"¹⁶⁶.

¹⁶⁴ Müslim, İmare 170

¹⁶⁵ Şevkânî, *age.*, II/218-219

¹⁶⁶ Heyet, *age.*, II/363-364

Elmalılı ise ayeti şu şekilde tefsir eder: ‘Eğer sen yeryüzünde bulunanların çoğuna itaat edecek, uyacak, onlardan hakem yapacak olursan, onlar seni Allah’ın yolundan, şeriatından saptırırlar. Çünkü onlar hükümlerinde ilme, hak delile değil, ancak zan ve vehme tabi olurlar. Ne inançlarında kesinlik, ne kanunlarında, ölçülerinde haklılık, ne de hükümlerinde isabet bulunur. Ve onlar başka değil, ancak kendi mızraklarıyla ölçer, kişisel, nefsânî ölçü ve tahminleriyle keyiflerine göre hüküm verir, yalan söylerler. Mesela ‘Allah, beşere bir şey indirmedir’ derler, Allah’a ortak ve çocuk isnat ederler, putları ve heykelleri yakınlaşma aracı sayarlar. Haklıyı haksız, haksızı haklı çıkarırlar, helale haram, harama helal derler. Leşi helal sayarlar, deveyi ve benzerlerini haram ederler’ demektir¹⁶⁷.

1.1.8. İnsanlardan Birçoğunun Rableriyle Karşılaşacaklarını İnkâr etmesi:

“Onlar azıcık olsun kendi başlarına kalıp düşünmediler mi ki: Allah gökleri, yeri ve ikisinin arasında olan bütün varlıkları gerçek bir gaye ile, belirli bir vâdeye kadar yaratmıştır. Ama insanların birçoğu, Rab’lerinin huzuruna çıkacaklarını inkâr ediyorlar”¹⁶⁸.

Elmalılı’nın ayetle alakalı izahı şöyledir: ‘Kendi nefislerinde (içlerinde) düşünmediler mi? Yani niye ilerisini düşünmüyorlar? Bu dünya hayatının gelip geçici olduğuna ve bunun bir sonu, gerçek ve değişmez bir ahireti bulunduğuna bütün gökler ve yer delalet edip dururken kendi kendilerine vicdanlarında, yahut kendi nefisleri hakkında niye bir düşünüp de bilmiyorlar ki ‘Allah, o gökleri ve yeri ve ikisinin arasındakileri başka türlü değil. ‘Ancak hak ile ve müsemma bir ecel, -yani belirli bir süre ile- yaratmıştır. Yani aşağıda ve yukarıda ve bütün bunların aralarında bulunan kainattan hepsinin bir ömrü, belirli bir süre ile bir eceli, bir sonu vardır. Bununla beraber hiçbirini boşuna yaratılmamış, her biri sabit ve bâki bir Hakk’a delalet etmek üzere gerçek bir yön, gerçek bir hikmetle yaratılmıştır. ‘Bununla beraber insanlardan birçoğu herhalde Rablerine kavuşmayı inkâr etmektedirler’. Yani birçokları yalnız ahiretten, düşünceden gafil olmakla kalmazlar da kendilerini yaratıp yetiştiren Hakk’ın buyruğuna gidilip

¹⁶⁷ Elmalılı, *age.*, III/503

¹⁶⁸ Rum, 30/8

mükafat ve cezaya erileceğini kesinlikle inkar bile ederler. Ya dünyayı ebedi imiş gibi kabul ederler, yahut da bütün yaratılış, hikmetsiz, gayesiz, batılmış gibi her şeyin fani olup sonunda boşa gittiğini ve dolayısıyla insanın sonunun da bir ölümle hiç olup bittiğini iddia ederler. Rablerinin cemel ve celâline ermeyi tanımaz, küfredeler’ demektir¹⁶⁹.

Yine ayetin sonundaki “İnsanların birçoğu, Rablerinin huzuruna çıkacaklarını inkar ediyorlar” ifadesi şu şekilde tefsir edilmiştir:

“Yani ölümden sonra dirilişi inkar ederler. Bunlarla kastedilen mutlak olarak kafirler veya Mekke kafirleridir”¹⁷⁰.

“Mekke kafirlerinden birçoğu, Rableriyle karşılaşacaklarını inkar ederler, ölümden sonraki dirilişe iman etmezler”¹⁷¹.

“Burada çoklukla kastedilen, Mekkeli müşrikler, dirilmeyi inkar eden Arap müşriklerinden kalanlar ve Dehriyyûn’dan onlara benzeyenlerdir. Burada ‘ekseru’n-nâs’ (insanların çoğu) tabiri kullanılmamıştır. Çünkü dirilmeyi ispat edenler çoktur. Ehl-i Kitap, Sabiîler, Mecusiler ve Kıptîler gibi”¹⁷².

1.1.9. İnsanların Birçoğunun Allah’a Secde Etmesi, Çoğuna da Azap Hak Olması:

“Bilmez misin ki (görmedin mi) göklerde ve yerde bulunan kimseler, hatta güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar bütün canlılar ve insanların da bir çoğu Allah’ın yüceliğine secde ediyorlar. İnsanların çoğu hakkında ise azap hükmü kesinleşmiştir. Allah’ın zelil kıldığını aziz edecek kuvvet yoktur. Şüphesiz ki Allah ne dilerse yapar”¹⁷³.

Ayetin izahına geçilecek olursa Şevkânî, ayeti şöyle tefsir etmektedir: ‘Ayetteki ‘görmedin mi’ ifadesi gözle görme değil, kalben görmedir. Göklerde, yerde olanların, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar ve bütün canlıların secde etmesiyle kastedilen, tam

¹⁶⁹ Elmalılı, *age.*, VI/241-242

¹⁷⁰ Şevkânî, *age.*, IV/283

¹⁷¹ Celaleyn, *Tefsiru’l-Celaleyn*, s. 535

¹⁷² İbn Âşûr, *age.*, XXI/55

¹⁷³ Hac, 22/18

bir inkıyattır, inkıyad secdesidir (varlıkların ister istemez Allah'a boyun bükmesi), akıllı varlıklara mahsus olan itaat secdesi değildir. 'İnsanların birçoğu' ifadesindeki secde ise akıllılara mahsus olan itaat secdesidir. İnsanlardan birçoğu Allah'a secde etmektedir, bir kısmı da bunu reddetmiştir, anlamındadır¹⁷⁴.

Elmalılı'ya göre ayetteki 've insanlardan birçoğu secde ediyor' ifadesi şu anlamdadır: 'İnsanlara gelince hepsi değil, çoğu da değil, bir kısmı; karşı taraftan daha çok değilse de yine de bir yekün teşkil eden bir kısmı secde ediyor. Gerçi Yüce Allah'ın etkin hükümranlığına bütün insanlar da ister istemez boyun eğer. Bu yönüyle 'yerde bulunan kimseler'in genelinde onlar da vardır. Fakat serbest iradeleriyle isteyerek Allah'ın emirlerine boyun eğen ve O'na itaat secdesi eden, insanların ancak bir kısmıdır ki, müminlerdir. Bunun içindir ki, bazı tefsirciler bu itaat secdesinin anlamını ortaya koyup göstermek için işte bu 'insanlardan birçoğu' kaydını atıf cümlesi kabilinden olmak üzere 'insanlardan birçoğu secde eder' takdirinde olduğunu söylemişlerdir. 'Birçoğunun da üzerine azap hak olmuştur'. Çünkü onlar Allah'ın emrine karşı küfür ve isyan ile dikbaşlılık edip itaat secdesini yerine getirmeye yanaşmamışlardır ki bunlar, şeytanlar ve şeytanlara uyan insanlardır'¹⁷⁵.

'Birçok insan, gerçekten Allah'a secde ediyor. Birçoğunun üzerine de azap hak olmuştur'. Atâ'nın rivayetine göre İbn Abbas, bu ayetin manasının: 'İnsanlardan birçoğu, O'nun bir olduğunu benimsemiş; O'nu birlemeyenlerden birçoğuna da azap hak olmuştur' şeklinde olduğunu söylemiştir. Yine rivayet edildiğine göre 'Pek çok insan cennettedir' diye ifade etmiştir¹⁷⁶.

1.1.10. Ortaklık Yapan İnsanların Çoğunun Birbirine Haksız Davranması:

"Benim şu din kardeşimin doksan dokuz koyunu var, benimse bir tek koyunum! Böyle iken 'onu da bana bırak!' dedi ve çenesiyle beni bastırdı. Dâvud: 'Doğrusu, senin tek koyununu, kendi koyunlarına katmak istemekle o sana haksızlık etmiştir. Zaten malda ortak olanların çoğu (kesîren mine'l-huletâ') birbirlerine haksızlık ederler. Ancak gerçekten iman edip makbul ve güzel

¹⁷⁴ Şevkânî, *age.*, III/604

¹⁷⁵ Elmalılı, *age.*, V/479

¹⁷⁶ Râzî, *age.*, XXIII/20

davranışlarda bulunanlar böyle yapmazlar. Onlar da o kadar azdır ki! Davud kendisini imtihan ettiğimizi anladı, derhal Rabbinden mağfiret diledi, eğilip secdeye kapandı ve Allah'a yöneldi"¹⁷⁷.

Kaynaklarda verilen bilgilere göre Dâvud (a.s.), bir mabedde ibadetle meşgul iken iki kişi, üstü açık olan mabedin duvarını aşarak ansızın onun karşısına çıkmışlardı. Muhtemelen onlar, Allah tarafından gönderilmiş iki melekti. Fakat Dâvud bunların, daha önce yaptığı bir hata sebebiyle kendisine zarar vermelerinden kaygılanıp telaşa kapıldı. Onlar Dâvud'un telaşa kapıldığını görünce korkulacak bir şey olmadığını söylediler ve yukarıdaki ayetten önceki iki ayette¹⁷⁸ geçtiği şekliyle geliş maksatlarını anlattılar.

Yukarıdaki ayette geçtiğine göre aralarında mal ortaklığı bulunan kişilerin çoğu, 'birbirine zulmeder', yani biri diğerinin haddini aşar, onun hakkına riayet etmez. 'Ancak gerçekten iman edip makbul ve güzel davranışlarda bulunanlar böyle yapmazlar'. Çünkü onlar, birbirlerini savunurlar ve ne ortağına ne de bir başkasına zulmederler. 'Onlar da ne kadar azdır'¹⁷⁹.

Elmalılı'ya göre ayetteki 'ortaklık yapan insanların çoğunluğu'yla ilgili bölümün izahı şöyledir: 'Ve gerçekten halîtlardan bir çoğu' Burada 'huletâ'yı, yalnız ortaklar diye tefsir etmek eksik kalır. 'Kardeş' tabirinden de anlaşıldığına göre karışık halde bulunan, yani bir toplumda yaşayan insanlar, kardeşler, dostlar, arkadaşlar, yoldaşlardan birçoğu, 'mutlaka birbirlerine zulmediyorlar. Ancak iman edip salih ameller işleyenler başka. Onlar da pek azdır'¹⁸⁰.

1.1.11. İftiracı Kahinlerin Çoğunun Yalancı Olması:

"Kur'an'ı asla şeytanlar indirmiş değildir. Bu, onların yapacağı iş değildir! Hem isteseler de buna güçleri yetmez! Çünkü onlar vahyi işitmekten kesinlikle menedilmişlerdir...(Şeytanlardan bahsediyorlar) şeytanların asıl kime indiğini

¹⁷⁷ Sa'd, 38/24

¹⁷⁸ Sa'd, 38/22-23

¹⁷⁹ Şevkânî, *age.*, IV/561

¹⁸⁰ Elmalılı, *age.*, VI/466

bildireyim mi? Onlar yalan ve iftiraya, günaha düşkün kimselere inerler. Çünkü o iftiracılar şeytanlara kulak verirler, esasen onların çoğu yalancıdırlar”¹⁸¹.

Elmalılı'nın ayetle ilgili açıklamaları şöyledir: ‘Şeytanların asıl kime indiğini bildireyim mi?’ Yukarıda (210. ayet) Kur'an'ın şeytanın telkini olamayacağı anlatılınca bu ayette de şeytanların kimler üzerine ineceği anlatılarak Hz. Peygamber'in yüce şahsiyetine şeytanların yanaşamayacağı ifade ediliyor. Şeytanlar şu kimselerin üzerine inerler: Her bir effâk-i esim üzerine inerler, nerede bir effâk, çok yalancı, yalan uydurucu, iftiracı sahtekar; esim, günahattan korkmaz, vebal yüklenen, kötülük işleyen kimse varsa onlara inerler. Şeytan inmek için önce böyle günahattan, yükten çekinmez, sahteci, kötülükçü, kötü nefisleri arar. Bu şekilde birleşmeleri ise arasındaki ilgi ve yakınlığa göre olur. Bu ise Hz. Peygamber'in ahlakına tamamen zıddır. İkinci olarak ‘o iftiracılar, şeytanlara kulak verirler’. Yani günahattan korkmaz sahtekarlar, o şeytanların telkinlerine kulak verirler, dinlemek için hazırlanırlar. ‘Onların çoğu yalancıdırlar’. Yani söylediklerinin çoğunu yalan söylerler, şeytanlar onlara bir kuruntu ve zan aşırlarlar, onlar da kendi hayallerine göre uydurup uydurup söylerler. Onun için kahin sözlerinin bazıları rastgele bile çoğu yalan çıkar. Hz. Peygamber'in davranışları ve sözleri hâşâ böyle değildir. O birçok gizli şeylerden haber vermiş ve tümü doğru çıkmıştır. Hiç yalanı işitilmemiş ve görülmemiştir. Bütün özelliği doğruluktur, demektir¹⁸².

1.1.12. Evinin Dışından Peygamber’e Seslenenlerin Çoğunun Düşüncesizliği:

“Şüphesiz sana evinin dışından seslenenlerin ekserisi düşüncesiz, mâkul davranmayan kimselerdir”¹⁸³.

Ayetin iniş sebebi olarak şunlar rivayet edilir:

Zeyd b. Erkam'dan (ö. hicrî 68) rivayet edildiğine göre bedevilerden bir grup insan, Hz. Peygamber'in odalarının yanına geldi ve ‘Ey Muhammed! Ey Muhammed!’ diye nida

¹⁸¹ Şuarâ, 26/ 210-212, 221-223

¹⁸² Elmalılı, *age.*, VI/119-120

¹⁸³ Hucurât, 49/4

etmeye başladılar. Bunun üzerine Allah ‘Odaların arkasından bağırانlar var ya onların çoğunun akılları ermez’ ayetini indirdi.

Yine Akra‘ b. Hâbis’ten (ö. 33/653-54) rivayet edildiğine göre, o, Rasûlullah’a odaların arkasından nida etti. Fakat Rasûlullah ona cevap vermedi. Bunun üzerine Akra: ‘Ey Muhammed! Benim övmem güzel, kötölemem ise ayıplıdır’ dedi. Allah Rasûlü de ‘Öyle olan Allah’tır’ buyurdu.

Muhammed b. İshak (ö. 150/767) ve diğerleri şöyle demiştir: Bu ayet, Temimoğulları’nın kabalığı hakkında nazil olmuştur. Onlardan bir heyet, Hz. Peygamber’in yanına gelip mescide girmişler. Ardından Hz. Peygamber’e odaların arkasından ‘Ey Muhammed! Yanımıza çık. Çünkü bizim övmemiz güzel, kötölememiz ise ayıplıdır’ diye seslenmişler. Hz. Peygamber de onların bu bağırانlarından rahatsız olmuş ve onların yanına çıkmış. Onlar şöyle demişler: ‘Ey Muhammed! Biz sana karşı övünmek için geldik’. Bunun üzerine onlar hakkında ‘Odaların arkasından sana bağırانlar var ya onların çoğunun akılları ermez’ ayeti nazil olmuştur.

Ayetin açıklaması ise şöyledir: Uzaktan, Hz. Peygamber’in hanımlarına ait odaların arkasından sana bağırانlar, -onlar Benî Temim’in kaba insanlarıdır- onların çoğu, cahildir, usûl, adab ve buna benzer şeylere onların akılları ermez. Onlar sana gösterilmesi gereken saygı ve hürmeti idrak edemezler.

‘Onların çoğu’ sözüyle ya onların tamamı kastedilmiştir. Çünkü Araplar, yalandan sakınmak ve konuşmada ihtiyatlı olmak için çoğunluğu zikredip tamamı kastederler, veya maksat şudur: Onlar, çoğu hal ve durumlarında akıllarını kullanmazlar¹⁸⁴.

Hz. Peygamber’e odaların arkasından bağırانların, medeni inceliklerden uzak bedeviler olduğu düşünöldüğünde davranış tabii de görölebilirdi. Fakat buna rağmen Yüce Allah’ın vahiy göndererek uyarıda bulunması iki önemli ve evrensel değer ve kurala dikkat çekmektedir: **1.** Medeni incelik ve insani erdemlerin bütün topluluğa yayılması; köylünün, bedevinin, şehirlerden uzak yaşayanların da uygarlıktan nasiplendirilmesi,

¹⁸⁴ Zuhayli, Vehbe, *age.*, XXVI/217,218,221 ; ayrıca bkz. Râzi, *age.*, XXVIII/117

bütün ümmetin medenileşmesi zaruridir. 2. Hz. Peygamber'in Allah katındaki yeri ve değeri çok yüksektir. Bundan dolayı herkes bu idrak içinde olmak zorundadır¹⁸⁵.

1.1.13. İtaat Bağlamında İnsanların Çoğu:

“Ve şu emri indirdik: Aralarında, Allah'ın sana indirdiği ahkâm ile hükmet. Sakın onların keyiflerine uyma ve Allah'ın indirdiği hükümlerin bir kısmından seni caydırmalarından sakın. Şayet yüz çevirirlerse bil ki Allah onları bazı günahlarından dolayı musîbete uğratmak istiyordur. Zaten insanların birçoğu Allah'ın emrinden dışarı çıkmaktadırlar. (fâsıktırlar)”¹⁸⁶.

Yüce Allah bu ayette Yahudilerin ve başkalarının tuzağına düşmemeleri için Hz. Peygamber'in şahsında müminleri de uyarmakta, kendisine dava getirdikleri takdirde onların isteklerine göre değil, Allah'ın indirdiği Kur'an'a göre hükmetmesini, onların şaşkınlıklarına aldanarak Allah'ın indirdiği hükümlerden herhangi birini ihmal etmemesini emretmekte; Yahudiler Hz. Peygamber'in vereceği hükmü kabul etmeyip ondan yüz çevirdikleri takdirde bu sebeple başlarına felaketlerin geleceğini Resûlullah'a haber vermektedir. Çünkü Hz. Peygamber'in verdiği hükümden yüz çevirmek 'adaleti kabul etmeyip haksızlığa ve zulme yönelmek' demektir. Adaletin saptırılması ise toplumu felakete sürükler. Ayetin sonunda Yüce Allah, olup bitenlerden ibret almayan insanların birçoğunun fâsık olduğunu, yani O'nun hükmünü kabul etmeyip O'nun kanunlarının dışına çıktığını haber vermektedir¹⁸⁷.

Elmalılı'nın belirttiğine göre ayetin iniş sebebiyle ilgili şu olay rivayet edilmektedir: Rivayete göre Yahudilerden bir kalabalık toplanmışlar, 'Haydi bakalım Muhammed'e gidelim, belki bir fitneye düşürür dininden şaşkırtırız' demişler. Peygamber'e vararak 'Ey Kasım'ın babası! Bilirsin ki biz Yahudilerin alimleri ve önde gelenleriyiz. Biz sana tabi olursak bütün Yahudiler de tabi olurlar. Şimdi bizimle hasımlarımız arasında bir dava var, senin huzurunda muhakeme olalım, sen de bizim lehimize hüküm ver de biz de iman edelim, seni tasdik edelim' demişler. Hz. Peygamber bundan yüz çevirmiş ve bu ayet nazil olmuştur.

¹⁸⁵ Heyet, *age.*, V/42

¹⁸⁶ Maide, 5/49

¹⁸⁷ Heyet, *age.*, II/231

Buna göre mana şöyle olur: Duruşmadan çekinme, fakat hüküm vermeye gelince, Allah'ın bildirdiği hak ile hüküm ver de, onların isteklerine, haksız arzularına uyma. 'Ve iyi sakın ki, onlar seni, Allah'ın sana indirdiği şeriat ve yolun bildirdiği hak hükümlerin tamamından şöyle dursun, birisinden bile aldatıp şaşirtamasınlar, hiçbir şekilde fitneye düşürmesinler, hükmünde küfürden, zulümden, sapıklıktan hiçbir eser bulunmasın'. Şayet onlar bunu kabul etmeyip başkasını isterlerse o zaman bil ki herhalde Allah onlara başka bir sebeple değil, günahlarının bir kısmı sebebiyle bir bela vermek istiyor. Ki Allah'ın iradesine karşı gelmenin ihtimali yoktur. Bu bir kısım günahlar, Allah'ın hükmünü kabul etmemek, hakka aykırı hüküm isteme günahıdır.

Elmalılı'ya göre ayetin sonundaki 'fakat insanların bir çoğu fâsıktırlar' ifadesinin anlamı şudur: İnsanların birçoğu, malum ve muayyen bulunan doğru sınırlardan çıkmakta ısrarlıdırlar. İşte bundan dolayıdır ki hakk olan hükümleri tebliğden sonra hüküm ve hükümete lüzum vardır. Hakimlerin hak ile hükmetmeleri ve bu sapıklar guruhundan olmamaları ise vaciptir. Yoksa haksız hüküm ve hükümet, musibeti çabuklaştırmaktan başka bir şey yapmaz¹⁸⁸.

Râzî ise 'Fakat insanların birçoğu fâsıktırlar' sözünü şöyle tefsir eder: "Yani insanların pek çoğu, küfürde ısrar etmekte ve bu hususta haddi aşmaktadır. Çünkü Yüce Allah'ın hükmünden yüz çevirmek, büyük bir başkaldırı ve küfürde ileri gitmektir"¹⁸⁹.

¹⁸⁸ Elmalılı, *age.*, III/257-258

¹⁸⁹ Râzî, *age.*, XI/14

2. BÖLÜM

KUR'AN'DA İNSAN TOPLULUKLARININ ÇOĞUNLUĞUNUN ÖZELLİKLERİ:

2.1. İnkarcı Çoğunluğun Özellikleri:

Kur'ân-ı Kerim incelendiğinde görülür ki Yüce Allah, müşriklerin ve kafirlerin çoğunluğundan da bahsetmekte, o çoğunluğun çeşitli özelliklerini zikretmektedir. Konuyla alakalı ayetin, müşrikler, genel manada kafirler veya Mekke kafirleri gibi hangi toplulukla alakalı olduğu, ayetin bağlamından anlaşılabilir.

Ayrıca şunu da hatırlatmakta fayda olduğu kanaatindeyiz: Kur'an'ın indiği dönemde ona ilk muhatap olan insanlar ve onların özelliklerinden bahseden ayetler, tarih boyunca bu özellikleri sergileyen bütün insanları da kapsamaktadır¹⁹⁰.

Bu kısa girişten sonra şimdi konuyla alakalı ayetler üzerinde durmak istiyoruz:

2.1.1. İman Bakımından Müşriklerin Çoğu:

2.1.1.1. Mekke Müşriklerinin, Birçok Ayet Olmasına Rağmen İman Etmemeleri:

“Elbette bunda alınacak ibret vardır; fakat onların ekserisi ibret alıp da iman etmezler”¹⁹¹.

Yukarıdaki ayet, Şuarâ suresinde çeşitli konularla ilgili sekiz yerde geçmektedir. Bu konular ve ayetin ifade ettiği mana kısaca şöyledir:

‘Yeryüzünde her güzel çiftin bitmesinde’¹⁹², Hz. Musa ve beraberindekilerinin kurtarılıp Firavun ve adamlarının boğulmasında¹⁹³, Hz. İbrahim’in surede geçen sözünde¹⁹⁴, Hz. Nuh ve beraberindekilerinin kurtarılıp geride kalanların boğulmasında¹⁹⁵, Âd kavminin

¹⁹⁰ Heyet, *age.*, IV/265

¹⁹¹ Şuarâ, 26/8,67,103,121,139,158,174,190

¹⁹² Şuarâ, 26/8

¹⁹³ Şuarâ, 26/67

¹⁹⁴ Şuarâ, 26/103

¹⁹⁵ Şuarâ, 26/121

Hız. Hûd'u yalanlayıp helak edilmesinde¹⁹⁶, Hız. Salih'e mucize olarak verilen dişi deve¹⁹⁷, Hız. Lut ve beraberindekilerinin kurtarılıp geride kalanların helak edilmesinde¹⁹⁸, Eyke halkının Şuayb'ı (a.s.) yalanlayıp gölge gününün azabının kendilerini çarpıvermesinde¹⁹⁹ ayetler vardır. Fakat Mekkeli müşriklerin çoğu inanmazlar²⁰⁰.

Şuarâ suresinde sekiz yerde geçen 'Onların ekserisi ibret alıp da iman etmezler' ifadesinde imansızlık onların çoğuna nispet edilmiştir. Çünkü onlardan, o gün, iman etmiş olan az sayıda bir topluluk vardı. Veya daha sonra, iman edecek kimseler onlardan çıkacaktır²⁰¹.

2.1.1.2. Müşriklerin Çoğunun, Allah'a Ortak Koşmadan İnanmamaları:

“Göklerde ve yerde Allah'ın varlığını, birliğini, kudretini gösteren nice deliller vardır ki, insanlar yanından geçip gittikleri halde yüzlerini çevirdiklerinden farkına varmazlar. Onların ekserisi, şirk koşmaksızın Allah'a iman etmezler”²⁰².

'Onların ekserisi, şirk koşmaksızın Allah'a iman etmezler' ifadesinin manasıyla ilgili Râzî şunları söylemektedir: “Mekke müşrikleri Allah'ın varlığını kabul ediyorlardı. Bunun delili şu ayettir: 'Yemin olsun ki eğer gökleri ve yeri kim yarattı diye sorarsan elbette 'Allah' derler’²⁰³. Ancak onlar kullukta Allah'a ortak koşuyorlardı.

İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre onlar, Allah'ı mahlukata benzeten kimselerdir. Yine İbn Abbas'ın şöyle dediği de rivayet edilmiştir: Bu ayet, Arap müşriklerinin hac telbiyeleriyle alakalı olarak nazil olmuştur. Çünkü onlar 'Allah'ım! Emrindeyiz. Senin ortağın yoktur. Ancak, senin kendisine sahip olup, kendisinin sana sahip olmadığı bir ortağın vardır' şeklinde söylüyorlardı. Yine İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre Mekkeliler şöyle derlerdi: 'Allah, bir ve ortağı olmayan Rabbimizdir. Fakat melekler

¹⁹⁶ Şuarâ, 26/139

¹⁹⁷ Şuarâ, 26/158

¹⁹⁸ Şuarâ, 26/174

¹⁹⁹ Şuarâ, 26/190

²⁰⁰ İbn Âşûr, *age.*, XIV/102,136,156,164,173,182,187

²⁰¹ İbn Âşûr, *age.*, XIV/102

²⁰² Yusuf, 12/105-106

²⁰³ Ankebût, 29/61

onun kızlarıdır'. Böylece Allah'ı birlemez, bilakis şirk koşarlardı. Putperestler: 'Rabbimiz bir olan Allah'tır. Fakat putlar onun katında bizim şefaatçilerimizdir' ; Yahudiler: 'Rabbimiz bir olan Allah'tır, Üzeyr de Allah'ın oğludur' ; Hıristiyanlar: 'Rabbimiz tek olan ve ortağı olmayan Allah'tır. Mesih de onun oğludur' ; Güneş ve aya tapanlar: 'Rabbimiz, bir olan Allah'tır, fakat ay ve güneş de bizim rabbimizdir' derler. Muhacir ve Ensar ise 'Rabbimiz bir olup şeriki olmayan Allah'tır' derler²⁰⁴.

Elmalılı ise ayeti şöyle izah eder: 'Çoğu Allah'a iman etmez, ancak müşrik olarak ederler. Allah'ın varlığını büsbütün inkar etmeseler de açık veya gizli bir şirk karıştırmadan Allah'a da inanmazlar. Halis tevhid ile iman etmezler, Allah'tan başkasına ilah payesi verirler, kutsallıklar uydururlar veya dünya nimetlerine de taparcasına düşkünlük gösterirler'²⁰⁵.

Tabatabâî'ye göre 'onların ekserisi' ibaresindeki zamir, imanları itibariyle insanlara râcidir. Yani insanların çoğu, sen onlardan bir ücret istemesen ve semadaki ve yerdeki çok ayetler üzerinden geçip gitseler de inanmış değillerdir. Onlardan iman edenler azdır. Onların çoğu, Allah'a şirkle karışık bir şekilde iman ederler, manasına gelir²⁰⁶.

Görüldüğü gibi Tabatabâî, ayetin öncesiyle de irtibatlandırarak 'onların ekserisi' ifadesini 'insanların çoğu' şeklinde anlamaktadır. Fakat İbn Âşûr da diğer müfessirler gibi bu ifadeyle Araplardan şirk koşanların kastedildiği kanaatindedir²⁰⁷.

2.1.1.3. Müşriklerin Cinlere Tapması ve Çoğunun Onlara İnanması:

"Gün gelecek, hepsini mahşerde toplayacak, sonra da melaikeye: 'Şunlar size mi tapıyorlardı?' diye soracaktır. Onlar: 'Müşriklerin iddialarından Seni tenzih ederiz. Bizim dostumuz, koruyucumuz onlar değil, sadece Sensin! Hayır, onlar bize değil, cinlere tapıyor ve ekserisi onlara inanıyorlardı.' diye cevap verirler"²⁰⁸.

²⁰⁴ Râzî, *age.*, XVIII/224

²⁰⁵ Elmalılı, *age.*, V/103

²⁰⁶ Tabatabâî, *age.*, XI/275-276

²⁰⁷ İbn Âşûr, *age.*, XIII/63

²⁰⁸ Sebe', 34/40-41

Bir kıyamet sahnesinin sunulduğu bu ayetlerden müşriklerin, melek veya meleklerden bir grup sandıkları cinlere taptıkları anlaşılıyor.

Cinler, gözden gizli kalan ruhsal varlıklardır. Gözle görülmeyen melekler de bu genel tabir içine girer. Çünkü cinn, gözden gizli anlamına gelir. Melekler de, cinler de gözle görülmeyen ruhsal varlıklardır fakat melekler yüce ruhlardır. Onlarda kötü düşünce yoktur. Cinlerin kötülere olan şeytanlar, insanın içine attıkları kötü düşüncelerle onu yoldan saptırmaya çalışırlar. İşte müşriklerin Allah'a ortak yaptıkları cinler, kendilerine böyle kötü düşünceler atan habis ruhlardı, melek değillerdi. Fakat müşrikler onları melek sanarak onların telkinlerine kapılmış, onlara tapmışlardı. Melekler: 'Onların çoğu cinlere inanıyorlardı' diyorlar. Bu sözden, müşriklerin içinde az da olsa cinlere inanmayan bazı insanların da bulunduğu anlaşılıyor. Demek ki onların içinde cinlere değil, ya meleklerle yahut sadece Allah'a inanan insanlar da vardı. Bunlar Hanîfler olabilir²⁰⁹.

'Onların çoğu cinlere inanıyorlardı' ifadesinde onların hepsi şeytana uydukları halde onların çoğunun cinlere inandıkları söyleniyor. Bundan dolayı bu ifade, onların bir kısmının, iman etmeyip onlara itaat etmediğine işaret eder gibidir. Râzî, bu ifadenin anlamının iki şekilde izah edilebileceğini söyler:

1. Melekler, onların tamamını kapsadığı iddiasından sakınmışlar. Çünkü onlar, kendilerinin görüp halleri hakkında bilgi sahibi oldukları kimselerin, cinlere ibadet ettiklerini ve onlara iman ettiklerini söylemişlerdir. Çünkü Allah'ın, meleklerle, o kafirler içinde, onların hallerine muttali kılmadığı kimselerin olması ihtimal dahilindedir.

2. İbadet, zahirî bir amel, iman ise batınî bir ameldir. İşte melekler, onların amelleri hakkında bilgi sahibi olmadıkları için 'bilakis onlar cinlere tapıyorlardı' demişler; kalbin ameli söz konusu olduğunda kalplerinde olan şeylere muttali olduklarını iddia etmemek için 'çoğu onlara inanıyorlardı' demişlerdir. Çünkü kalbe ancak Yüce Allah muttali olabilir. Nitekim Allah Teâla 'O kalplerde olanı bilir'²¹⁰ buyurmuştur²¹¹.

²⁰⁹ Ateş, Süleyman, *age.*, VII/260-261

²¹⁰ Âl-i İmrân, 3/119

²¹¹ Râzî, *age.*, XXV/265

2.1.2. Bilme Bakımından Müşriklerin Çoğu: Kur'an'da müşrik ve inkarcı çoğunluğun bazı konularda bilgi sahibi olmadıkları üzerinde durulur. Konuyla alakalı ayetler şunlardır:

2.1.2.1. Çoğunun, Allah'la Beraber Başka Tanrı Olmadığını Bilmemeleri:

“O nesnelere mi üstün, yoksa yeri oturmaya elverişli kılan, içinden yer yer ırmaklar akıtan ve oraya sağlam dağlar yerleştiren ve iki denizin arasına bir engel koyan Allah mı? Hiç Allah ile beraber başka tanrı mı olur? Elbette olmaz! Ama onların çoğu bu gerçeği anlamıyorlar”²¹².

Ayetin tefsiri şöyledir: ‘Yani bunları yapmaya Allah’tan başka kimsenin gücü yetmediği ortaya çıkınca, varlıkta onun yaptığını yapacak, onun yarattığını yaratacak ilah var mı? Müşrikler, kendilerine zarar ve faydası olmayan şeylerle Allah’a nasıl ortak koşuyorlar? Hayır, onların çoğu, Rabbinin birliğini ve kudretinin gücünü bilmiyorlar’ anlamına gelir²¹³.

Râzî’ye göre Yüce Allah, kendisinde bu tür faydaların olduğu yeryüzünü, yaratma kudretinin kendisine mahsus olduğunu açıklayınca ilahlığın da kendisine mahsus olması gerektiği ortaya çıkar. Allah Teâla, ‘hayır, onların çoğu bilmiyorlar’ sözüyle onların böyle bir düşünceden yoksun olmaları suretiyle cahilliklerinin büyük olduğuna dikkat çekmiştir²¹⁴.

2.1.2.2. Kureyşlilerin, Her Türlü Ürünün Toplandığı Güvenli Bir Yere Yerleştirildikleri Halde Çoğunun, Bu Nimetin Kadrini Bilmemeleri:

“Doğru söylüyorsun, ama biz sana tâbi olup o doğru yolu tutarsak, yerimizden yurdumuzdan olur, burada barınamayız’ dediler. Oysa tarafımızdan bir rahmet olarak Biz, onları her türlü ürünün getirilip toplandığı, güvenli, dokunulmaz bir

²¹² Neml, 27/61

²¹³ Şevkânî, *age.*, IV/193

²¹⁴ Râzî, *age.*, XXIV/208

yere (Mekke-i Mükerreme'ye) yerleştirmedik mi? Ne var ki onların çoğu bu nimetin kadrini bilmezler”²¹⁵.

“İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre Haris b. Osman b. Nevfel b. Abdi Menaf ve Kureyş'ten bir grup insan, Hz. Peygamber'e geldiler. Haris şöyle dedi: ‘Biz şüphesiz biliyoruz ki senin sözlerin haktır, fakat biz eğer senin yoluna uyar ve sana inanırsak Arapların bizi yerimizden kaçırmalarından korkuyoruz. Bizim onlara gücümüz yetmez. Biz bir yiyimlik başız’ (Az oluşları kastediliyor). İşte böylece onlar Hz. Peygamber'in hidayete çağırdığını itiraf ettiler”²¹⁶.

Elmalılı'ya göre onların bu sözlerine cevap olarak ayette şöyle deniyor: “Ya biz onlara emin bir ev olan Harem'i mekan kılmadık mı? Etrafında Arapların çarpışıp durduğu Beytin hürmetiyle muhterem ve içindekiler için emniyet evi bulunan bir Harem ‘Ona her şeyin ürünleri toplanıp getirilecek, yani iman edildiği taktirde çarpılıp alınmak şöyle dursun, emniyet ve hürmet daha da artacak ve şimdiki gibi sınırlı bir şekilde toplanma ile kalmayıp ilerde her taraftan her şeyin meyve ve ürünleri toplanıp getirilecek. Kendi katımızdan bir rızık olmak üzere ve fakat onların çoğu bilmezler de Allah'tan korkacakken başkalarından korkarlar”²¹⁷.

Ayetin sonundaki ‘Fakat onların çoğu bilmezler’ ifadesinin anlamı şudur: “Fakat Resûlullah'a şu sözü söyleyen bu müşriklerin çoğu, bizim onlar için emniyetli bir harem kıldığımızı, orada onları rızıklandırdığımızı, her yerin ürünlerinin kendilerine toplanılıp getirilir kıldığımızı bilmezler. Onlar, cahillikleriyle bunu kendilerine yapanı inkar ederler, kendilerine nimet verene şükretmezler”²¹⁸. “Bunlar, Rabbani birer nimettir. Fakat onların çoğunun bilgisi yoktur. Bundan dolayı onlar, bu nimetin künhünü anlayamamışlardır”²¹⁹.

²¹⁵ Kasas, 28/57

²¹⁶ İbn Âşûr, *age.*, XX/148

²¹⁷ Elmalılı, *age.*, VI/197

²¹⁸ Taberî, *age.*, XX/94

²¹⁹ İbn Âşûr, *age.*, XX/149-150

2.1.2.3. Mekke Kafirlerinin İsrarla İsteddiği Mucizeyi Göndermeye Allah Kadir Olduğu Halde Çoğunun Bilmemesi:

Konuyla alakalı ilk ayet mealen şöyledir:

“Ona bizim ısrarla istediğimiz bambaşka bir mûcize indirilse ya!’ deyip duruyorlar. De ki: ‘Şüphesiz Allah öyle bir mûcize göndermeye kadirdir, fakat onların çoğu bunu bilmezler’²²⁰.

Ayetin tefsiriyle ilgili Elmalılı şunları söylemektedir: ‘Ona Rabbinden bir ayet indirilse ya’ dediler. İnen ayetleri duymadılar inkar ettiler de Peygamber’e kendi gönüllerince bir ayet ve alamet, bir mucize indirilmesini hor görür bir itiraz şeklinde talep ve temenni ettiler. Ey Muhammed! Sen de ki: Allah bir ayet, bir alamet, bambaşka bir mucize indirmeye şüphesiz kadirdir. İndirmezse güçsüzlüğünden değil, hikmetindedir. Ve fakat onların çoğu bilmezler. İlim, şanlarından değildir. Ayeti, delili ve alameti fark etmezler, ondan alınması gereken ilmi almazlar. İneni anlamadıkları gibi, ineceği de anlamazlar. İstediklerinin kendilerine faydalı ve peygamber göndermesinden kastedilen hikmeti, korkutma ve teklife uygun olup olmayacağını ve indirilmekte olan ve bunca akla uygun delilleri içeren ayetlerden çıkarımda bulunamayan ve faydalanamayanların tek olaylardan hiç istidlal edemeyeceklerini, faydalanamayacaklarını; delil ve ayetin asıl önemi, olayları olmadan önce anlatmasında olmak itibarıyla, istenilen tek olay ve harikanın bir delil değil, bir sonuç olacağını ve bundan dolayı olayın kendisinin hadd-i zatında dağların başa geçmesi gibi bir musibet ve bela olabileceğini ve özellikle inkarcıların bütün ihtiyari güçlerini reddederek inkarlarını zorlayıcı bir şekilde söküp alacak ve giderecek olan bir olayın, bir kudret ayetinin kendilerini kahredecek ve yok edecek bir fiili musibetten başka bir şey olmayacağını ve bunun ise kendilerine değil, ancak başkalarına bir ibret ve ayet olacağını bilmezler de öyle cahilce temennilerde bulunurlar ve dediklerinin yapılmasını Allah’ın kudretini inkara ve hak ayetleri yalanlamaya vesile edinirler.

‘O peygamber de ona şöyle bir mucize inse ya!’ derler, dururlar. Gerçi içlerinde bilenler ve heveslerine uyup sırf inat ve serkeşlik için böyle diyenler de vardır. Fakat çoğu bilmezler. Peygamber ise cahillere, azınlara uymak için değil, bildirmek ve haber

²²⁰ En’am, 6/37

vermekle Allah'ın azabından korkutmak ve irşad etmek için gönderilmiştir. Şayet onlar duysalar bilselerdi vuku bulan şeyde Allah'ın kudretine delalet eden fiili alametler mi yoktur?'²²¹

Yine ayetin sonundaki 'Fakat onların çoğu bilmezler' ifadesi şu şekilde tefsir edilmiştir:

“Onların çoğu, Allah'ın buna kadir olduğunu, mucize indirmesinin önemli bir hikmetten dolayı olduğunu bilmezler, akılları buna erişmez”²²².

“Onların çoğu, Allah'ın, Safa Tepesi'nin altın yapılması, Mekke'nin genişletilmesi, arasından nehirler akması gibi mucizeleri indirmeye kadir olduğunu veya şayet indirilirse üzerlerine ne gibi bela ayetinin ineceğini bilmezler”²²³.

Konumuzla ilgili diğer bir ayet de mealen şöyledir:

“Biz onlara, dedikleri gibi melekleri de indirseydik, ölüler diriltilip kendileriyle konuşsaydı, istedikleri her şeyi toplayıp karşılına koysaydık, onlar, ihtimali yok, yine iman edecek değillerdi. Allah dilerse o başka. Fakat onların çoğu bunu bilmezler (yechelûn)”²²⁴.

Ayetin iniş sebebi olarak zikredilen olay şöyledir: İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre alay edenler, Mekkelilerden Velid b. Muğire, Âs b. Vail, Esved b. Abdiyeğûs, Esved b. el-Muttalib ve Haris b. Hanzala'dır. Bunlar, Mekkelilerden bir topluluk içinde Resûlullah'a geldiler ve şöyle dediler: 'Bize melekleri göster, sana şahitlik etsinler veya bize bazı ölülerimizi dirilt de onlara 'Söylediğin gerçek mi?' diye soralım.

Yine rivayete göre müşrikler şöyle demişler: 'Kusay (ö. 480 dolayları) haşredilip senin doğruluğunu bize haber vermedikçe veya bize Allah'ı ve melekleri kefil olarak getirmediğin sana inanmıyoruz'. Bunun üzerine Yüce Allah bu ayeti indirmiştir²²⁵.

Ayetin tefsirine geçilecek olursa Elmalılı, benzer ayetlerden de yararlanarak ayeti şöyle açıklar: “**Hatta biz onlara bütün melekleri indirmiş olsak** 'Bize melekler

²²¹ Elmalılı, *age.*, III/417-418

²²² Şevkânî, *age.*, II/160

²²³ Nesefî, *age.*, I/450

²²⁴ En'am, 6/111

²²⁵ İbn Âşûr, *age.*, VIII/5

indirilmeli değil miydi?’²²⁶, ‘Bize melekleri getirmeliydin’²²⁷ diye istedikleri mucizeyi göndersek, **ve ölümler kendilerine söylese** ‘Babalarımızı diriltip getiriniz de şahitlik etsinler’²²⁸ diye istedikleri mucize de yapılırsa, **ve üzerlerine her şeyi kefil olarak toplasaydık da** ‘Allah’ı ve bütün melekleri kefil olarak getir’²²⁹ diye istedikleri mucizeyi de göstersek **Allah dilemedikçe hiçbir zaman iman etmeleri ihtimali yoktur**. Her türlü mucize gelse Allah dilemeyince hiçbir şey yapamayacaklarını bilmezler de, sadece kendilerine güvenir, azgınlık ve inatlarında kalmak için öyle yalan yere yemin ederler’²³⁰.

Ayetin sonundaki ‘Fakat onların çoğu bilmezler’ ifadesi, ‘Onların çoğu, bunların hepsinin, Allah’tan olduğunu, onun kaza ve kaderiyle gerçekleştiğini bilmezler’ manasındadır²³¹. Cahilliğin, onların çoğuna isnat edilmesi ise, onlardan bunları düşünen akıllı kimselerin olduğuna delalet eder²³².

2.1.2.4. Müşrikler, Gökleri ve Yeri Yaratanın Allah Olduğunu Söyledikleri Halde Çoğunun, Bunun Ne Demek Olduğunu Bilmemesi:

“Şayet onlara: ‘Gökleri ve yeri yaratan kimdir?’ diye soracak olursan, elbette ‘Allah’tır’ diye cevap vereceklerdir. De ki: el-Hamdü lillah ki müşrikler bile O’nu inkar edememektedirler! Fakat onların ekserisi bunun anlamını bilmezler (yani o müşrikler bu itiraflarıyla, çelişki içine girdiklerini fark etmezler)’²³³.

Bu ayette, gökleri ve yeri Allah’ın yarattığını bildikleri halde O’na ortak koşanların tutarsızlıklarına değinilmektedir. Mademki gökleri ve yeri Allah yaratmıştır. O halde başka şeylerin değil, sadece Allah’ın övülmesi, sadece O’na kulluk edilmesi gerekir. Ama çokları bunu düşünüp anlamazlar.

²²⁶ Furkan, 25/21

²²⁷ Hicr, 15/7

²²⁸ Duhân, 44/36

²²⁹ İsrâ, 17/92

²³⁰ Elmalılı, *age.*, III/496-497

²³¹ Râzî, *age.*, XIII/152

²³² İbn Âşûr, *age.*, VIII/7

²³³ Lokman, 31/25

Birçok ayette dile getirildiği gibi bu ayetten de müşriklerin, Allah'ın, kainatın tek yaratıcısı olduğuna inandıkları anlaşılıyor. Onlar Allah'a inanıyorlardı. Ancak onların kınanan yanları, Allah'a inandıkları halde başka şeylere tanrısal güçler atfetmeleri, Allah ile kullar arasında aracılar bulunduğunu düşünmeleri ve Allah'a tapacakları yerde aracı sandıkları uydurma tanrılara tapmalarıydı²³⁴.

Ayeti tefsir sadedinde Şevkânî, şunları söylemektedir: 'Yani kendilerinde o işin gayet açık olmasından dolayı bunları (gökleri ve yeri) yaratanın Allah olduğunu itiraf ediyorlar. Bu, onlardan, tevhide ve şirkin batıl olduğuna delalet eden bir itiraftır. Bundan dolayı Yüce Allah 'De ki el-Hamdü lillah' buyurdu. Yani ey Muhammed! De ki: İtirafınıza el-Hamdü lillah. O halde onun dışındaki şeylere nasıl ibadet ediyor ve ona ortak koşuyorsunuz? Veya manası şöyledir: Bize dininden yol gösterdiği şeylerden dolayı Allah'a hamdolsun, O'ndan başkasına hamd yoktur. Sonra Cenab-ı Hak bundan döndü ve şöyle buyurdu: 'Fakat onların çoğu bilmezler'. Yani bakıp düşünmezler ki böylece başkasına değil bu şeyleri yaratana ibadet edilmesi gerektiğini bilsinler'²³⁵.

Zemahşerî'ye göre ise 'De ki el-Hamdü lillah. Fakat onların çoğu bilmezler' ifadesinin manası şöyledir: 'De ki el-Hamdü lillah' sözü, müşriklerin, gökleri ve yeri yaratanın bir olan Allah olduğuna dair ikrarlarına bir ilzamdır. Ki hamd ve şükür O'na olması ve O'nunla beraber hiçbir şeye ibadet edilmemesi gerekir. 'Fakat onların çoğu bilmezler'. Çoğu, bunun onlara gerektirdiği şeyi bilmez, hatırlatıldıkları zaman anlamazlar'²³⁶.

2.1.2.5. Birbiriyle Hep Çekişen Ortakların Emrinde Olan Biriyle Sadece Bir Kişinin Emrinde Olan Birinin Aynı Olmadığını Bilmemeleri:

“İşte şimdi Allah bir temsil daha getiriyor: İki adam var, bunlardan birincisi, birbirine rakip, birbiriyle hep çekişen ortakların emrinde, diğeri ise sadece bir kişinin emrinde çalışıyor. Bu ikisinin durumu hiç bir olur mu? Olmaz elhamdülillah! Fakat çokları bu gerçeği bilmezler”²³⁷.

²³⁴ Ateş, Süleyman, *age.*, VII/74

²³⁵ Şevkânî, *age.*, IV/318-319

²³⁶ Zemahşerî, *age.*, III/236

²³⁷ Zümer, 39/29

İnsanlık tarihinin en köklü realitelerinden biri olarak binlerce yıldan beri yakın zamana kadar devam eden kölelik uygulaması, Kur'an'ın ilk muhatabı olan Arap toplumunda da vardı. Bu sebeple ayette tevhid inancının makul olması, sağlayacağı huzur ve rahat, bu toplumun bir realitesi olan köleliğe dair bir örnekle anlatılmaktadır. Buna göre bir insan, her biri kendinden yararlanmak isteyen, bunun için de sürekli birbirleriyle ihtilaf ve çekişme içinde olan birkaç efendisinin olmasını mı ister, yoksa sadece bir tek efendiye bağlı olmayı mı ister? Elbette bu ikinciyi tercih eder. İşte çoktanrıçılığın her çeşidini reddedip bir olan Allah'a inanmak da böyledir; bu hem aklın gereğidir, hem de huzur ve mutluluk getirir. Sadece Allah tanrılığa layıktır; bundan dolayı bütün övgüler de O'na mahsustur²³⁸.

Ayet sonundaki 'Fakat onların çoğu bilmezler' ifadesi şu şekilde izah edilmiştir:

“Yani onların çoğu bilmez, bu sebeple de Allah'a ortak koşarlar”²³⁹.

“Onlar müşriklerdir. Çünkü onlar, açık ve görünür olmasına rağmen bunu bilmezler. Vahidî (ö. 468/1075) ve Beğavî (ö. 516/1122) buradaki çoğunlukla kastedilenin herkes yani tüm insanlar olduğunu söylemişlerdir. Fakat ayetin zahiri, onların söylediklerine uygun düşmemektedir. Çünkü Allah'a inananlar, tevhidin yüksek durumunu ve yüce konumunu bilirler”²⁴⁰.

“Fakat onların çoğu bilmezler' ifadesinde bilgisizlik, onların ekserisine isnat edilmiştir. Çünkü umumen onların ekserisi, liderlerine tabidirler. O liderler, onlara, Allah'a ortak koşma ve bunun kanunları yolunu, yalan övgü ve makamı da kullanarak açmışlardır. Öyle ki bu, onların amellerini de kaplamıştır”²⁴¹.

2.1.2.6. Varlıkların Hak ve Hikmetle Yaratıldığını Bilmemeleri:

“(Mekke müşrikleri ise), derler ki: Biz bir kere öldük mü iş biter, artık dirilmemiz mümkün değil. Ama siz dirilme iddianızda tutarlı iseniz, daha önce gelip geçmiş atalarımızı diriltin de görelim! Onlar mı daha güçlü kuvvetli,

²³⁸ Heyet, *age.*, IV/536-537

²³⁹ İbn Kesir, *age.*, VI/90

²⁴⁰ Şevkânî, *age.*, IV/607

²⁴¹ İbn Âşûr, *age.*, XXIII/403

yoksa Tübbâ' halkı ve onlardan önceki toplumlar mı? Belli ki onlar daha güçlü idiler. Ama ağır suçlar işlediklerinden imha ettik onları!

Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasındaki varlıkları eğlenmek için yaratmadık! Evet, onları hak ve hikmetle, ciddi maksat ve gayelerle yarattık, ama onların çoğu bunu anlamazlar”²⁴².

Kur’ân-ı Kerim, bu ayetlerde Hz. Peygamber’in inkarcı muhataplarına yöneliyor, dünya hayatını kötü etkileme bakımından en önemli inkar konusu olan ‘öldükten sonra yeniden dirilme’ inancını ele alıyor ve bu inancın ispatı için iki önemli delil zikrediyor: **1.** Tarihten, kendilerine Tübbâ’ denilen Yemen’in güçlü hükümdarlarından ve bunlara tabi olan halktan söz ederek onca güçlerine, şevket ve şanlarına rağmen nasıl bunlar helak olup gittilerse Arap müşriklerinin de öyle helak olacakları, bu dünyada ebedi kalmayacakları delili **2.** Göklere, yere ve bunların arasında/ içinde bulunanlara bakıldığında bunların bir yaratıcısının bulunmasının zaruri olduğu sonucuna varılacağı, bu yaratıcının hayatı, yalnızca geçici dünya hayatından ibaret kılmış olmasının anlamsız olacağı, bu durumda bir çok olay ve olgunun yerine oturmayacağı, düşünüldüğünde birçok şeyin bambaşka bir aleme ve hayata bırakılmış olduğunun anlaşılacağı delilidir²⁴³.

Yüce Allah, ayet sonunda ‘Fakat onların çoğu bilmezler’ buyuruyor. Yani ‘onların çoğu için böyle olduğunu bilmezler’ demektir²⁴⁴.

2.1.2.7. Allah İle Diğer Varlıkların Eşit Olamayacağını Bilememeleri:

“Allah size bir temsil getiriyor: Bir tarafta bir şahsın kölesi olup hiçbir güç ve yetkisi olmayan aciz bir adam, öbür tarafta kendisine tarafımızdan bol bol rızık ve imkan nasib ettiğimiz bir zat ki o maldan gizli - açık dilediği gibi harcayıp kullanıyor. Hiç bu ikisi eşit tutulabilir mi? Bütün hamdler, övgüye vesile olan herşey, Allah’a aittir. Ne var ki onların çoğu bunu bilmezler”²⁴⁵.

²⁴² Duhan, 44/34-39

²⁴³ Heyet, *age.*, IV/685-686

²⁴⁴ Şevkânî, *age.*, IV/754

²⁴⁵ Nahl, 16/75

Bu ayette insanların içinde yaşadığı tecrübelerden yola çıkılarak, onların sağ duyusuna hitap edilmek suretiyle şirk inancının anlamsızlığına ve mantıksızlığına dikkat çekiliyor. Ayette örneği verildiği gibi gerek ekonomik ve gerekse sosyal yönden farklı seviyelerde bulunan iki insan arasında bile bir denklik kurulması apaçık bir haksızlık ve manasızlık olarak görüldüğüne göre Allah ile diğer varlıklar arasında nasıl bir benzerlik kurulabilir? Müfessirlerin çoğunluğuna göre ayetin asıl amacı, Allah'ı her türlü ortaklık iddialarından tenzih edip tevhid ilkesini vurgulamaktır²⁴⁶.

Elmalılı'nın ayeti tefsiri ise şöyledir: 'Yani hürriyetine sahip olmayıp başkasının mülkü olan aciz köleler grubu ile hürler grubu ve özellikle güzel rızık ile rızıklandırılmış olup da onu muhtaç olanlara harcayan hür kimselerin grubu eşit olur mu? Elbette eşit olmazlar değil mi? İşte Allah'tan başkasına tapanlar, başkasının malı olan köle gibi, hürriyetini verip bir yaratığa kul olmuş köleler gibidir. Allah'tan başka ilah tanımayan, Allah'ın birliğine inanan Müslümanlar da hürler demektir. 'Gerçekten ancak sana kulluk eder ve ancak senden yardım dileriz'²⁴⁷ diyebilmekten daha büyük hürriyet düşünülemez. Bundan dolayı Allah'ı inkar, ortak koşma, batıl dinler hep birer esirlik bağıdır. Hak din ve Allah'ın birliğine inanmak insan için bir hürriyet, bir servettir. Düşünülmeli ki, o hürriyet nimeti ne büyük nimettir ve onu veren kimdir? 'Bütün hamd Allah'a mahsustur'. Hürriyet, O'nun nimeti olduğu gibi, her nimet de O'nundur. Hürriyetin değerini bilmeli, din ve imanın kadrini anlamalı da yalnız Allah'a kulluk ederek hamd etmelidir. 'Fakat onların çoğu bilmezler'. Bilmezler ve Allah'ı inkar ve nankörlükte bulunurlar. Hürriyet davası ile şeytana esir olurlar²⁴⁸.

Yine 'Fakat onların çoğu bilmezler' ifadesi şu şekilde anlaşılmıştır: 'Fakat onların çoğu bunu bilmezler ki böylece ibadete müstahak olan zata kulluk etsinler ve kendilerine o büyük nimetleri vereni bilsinler. Çoğunluk, bilgisizlikle mahsus kılınmıştır. Bununla ya tüm mahlukatı (insanları) kastediyor ki onların çoğu da müşriklerdir veya çoğunluk (el-ekser) zikredip bununla herkesi kastediyor veya bununla kastedilen, müşriklerin

²⁴⁶ Heyet, *age.*, III/372-373

²⁴⁷ Fatıha, 1/5

²⁴⁸ Elmalılı, *age.*, V/248-249

çoğunluğudur. Çünkü onlar (müşrikler) içinde bilip de bilginin gereğiyle amel etmeyenler vardır²⁴⁹.

Ayette bilgisizlik, onların çoğuna isnat edilmiştir. Çünkü onlardan hakkı bilip de hakimiyetinin devam etmesi ve halklarının itaatini elde etmek için ayak direten kimseler vardır. İşte bu ifade, onların çoğunu açık bir şekilde zem (yerme) olduğu gibi onların azınlığı için de ayak diretme ve inat kusurlarından dolayı ta'riz yoluyla bir zemdir²⁵⁰.

2.1.2.8. Kafirlerin Çoğunun, Bir Ayet Yerine Başkası Getirildiğinde İşin Gerçeğini Bilememeleri:

“Biz bir ayetin yerine onun hükmünü neshedecek başka bir ayet getirdiğimiz zaman -ki Allah göndereceği ayetleri pek iyi bilmektedir- onlar: ‘Sen iftiracının tekisin!’ dediler. Hayır, hiç de öyle değil! Onların çoğu işin gerçeğini bilmiyorlar”²⁵¹.

Ayetle alakalı zikredilen rivayet şöyledir: İbn Abbas’tan rivayet edildiğine göre önce şiddetli bir ayet, sonra ondan daha yumuşak bir ayet indiği zaman Kureyş kafirleri şöyle derlerdi: “Vallahi Muhammed, ashabıyla ancak eğleniyor. Bugün bir şey emrediyor, yarın onu yasaklıyor. O, bu şeyleri ancak kendi nefsinden söylüyor”²⁵².

Ayette geçen nesh kelimesiyle ilgili şunlar söylenebilir: Allah’ın, bir ayet yerine başka bir ayeti getirmesine nesih denir. Ayette değiştirildiği ifade edilen “ayet” le, Kur’an ayetinin kastedildiğini kabul eden İslam alimlerinin büyük çoğunluğu, Kur’an’ın bir ayetinin hükmünün daha sonra gelen bir ayetle değiştirilebileceğini veya tamamen kaldırılabilceğini söylemişler ve bu görüşlerine zikredilen ayetle Bakara suresinin 106. ayetini delil göstermişlerdir. Başka bir görüşe göre ayette, Kur’an’ın bir ayetinin başka bir ayetle değiştirilmesi değil, Yüce Allah’ın eski bir dinin hükmünü, sonradan gelen

²⁴⁹ Şevkânî, *age.*, III/251

²⁵⁰ İbn Âşûr, *age.*, XIV/226

²⁵¹ Nahl, 16/101

²⁵² İbn Âşûr, *age.*, XIV/281

bir dinin hükmüyle (mesela Tevrat ve İncil'deki bir hükmü Kur'an'ın bir ayetiyle) değiştirmesi kastedilmiştir²⁵³.

Mevdûdî (ö. 1979) gibi bazı alimlere göre ise bu ayet, Mekke'de inmiştir ve bilindiği kadarıyla o zamana kadar emirlerin belli aralıklarla ve mükerrer gönderilmesinin örneklerine pek rastlanmıyor. Bu bakımdan, ayetteki 'bir ayetin yerine diğer bir ayet'in indirilmesinden, Kur'an-ı Kerim'in çeşitli yerlerinde bir konunun çeşitli şekilde anlatıldığı anlamı çıkarılır. Bir konuya veya bir hikayeye işaret edilirken çeşitli ifadeler kullanılmış ve çeşitli misaller verilmiştir. Bir meselenin bir yanı bir zamanda, bir başka yanı ise başka bir zamanda ifade edilmiştir. Bazen bir delil, bazen de başka bir delil verilmiştir. Bazen bir konuya kısaca değinilmiş, bazen de gayet etraflıca temas edilmiştir. İşte bu sebepten dolayıdır ki, Mekkeli kafirler, Hz. Peygamber'in Kur'an-ı Kerim'i kendisinin uydurup yazdığını iddia ederlerdi. Onlara göre Kur'an-ı Kerim, Allah'ın kelamı olsaydı, bir mesele sadece bir kez anlatılır veya açıklanırdı. Halbuki Allah, bilgisi kıt olan bir insan gibi değildir ki, her defa her mevzuyu ölçerek ve tartarak konuşsun, bilgisi arttıkça konulara açıklık getirmeye çalışsın²⁵⁴.

Ayetin sonundaki 'Hayır, onların çoğu bilmiyorlar' ifadesi şöyle tefsir edilmiştir:

"İçlerinde bilen ve bildiği halde, inat ve kibir edenler bile varsa da çoğunun bu yaptıkları bilgiye yakışmaz. Kur'an'ın hakikatini, nesih ve değiştirilmesinin fayda ve hikmetlerini bilmezler"²⁵⁵.

"Yani Kur'an'ın hakikatini, nesh ve tebdilin faydasını ve bunların, kulların menfaati için olduğunu bilmezler. Bu, doktorun, hastaya bir şurup almasını emredip bir müddet sonra da onu yasaklayarak o şurubun zıddı bir şeyi almasını emretmesine benzer"²⁵⁶.

2.1.2.9. Müşriklerin Çoğunun, Hakkı Bilmemeleri, Bu Sebeple Yüz Çevirmeleri:

"Yoksa O'nun yanısıra başka birtakım tanrılar mı edindiler? Ey Resûlüm! De ki: 'İddianızı ispatlayın, delilinizi getirin görelim!' Böyle bir delil de

²⁵³ Heyet, *age.*, III/386-387

²⁵⁴ El-Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhimu'l-Kur'an*, (trc. Ahmed Asrar), II/632

²⁵⁵ Elmalılı, *age.*, V/259

²⁵⁶ Râzî, *age.*, XX/116

getiremediklerine göre de ki: ‘İşte bu tevhid, benimle beraber olanların ve benden önceki peygamberlerin öğretisidir’- Hayır, onların çoğu gerçeği bilmiyor ve bu sebeple de ondan yüz çeviriyorlar”²⁵⁷.

Ayette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **Yoksa O’ndan başka ilahlar mı edindiler. De ki ey Muhammed! Kesin delilinizi getirin!** Yani söylediğiniz şeye dair delilinizi demektir. **İşte bu, benimle beraber olanların öğretisi** yani Kur’an ve benden öncekilerin öğretisidir. Yani geçmiş kitaplar, sizin söyleyip zannettiğiniz şeylere uymamaktadır. Tüm peygamberlere indirilen her kitap, Allah’tan başka ilah olmadığını söylemektedir. Fakat siz ey müşrikler! Hakkı bilmiyorsunuz, bundan dolayı da yüz çeviriyorsunuz²⁵⁸.

Ayetin sonundaki ‘Hayır, onların çoğu gerçeği bilmiyor ve bu sebeple de ondan yüz çeviriyorlar’ ifadesini Râzî ise şöyle tefsir etmektedir: “Yüce Allah, tevhid delilini zikredip onlardan iddia ettikleri şeylerin delillerini isteyince ve onların ne aklî ne de naklî hiçbir delillerinin olmadığını açıklayınca, bundan sonra, bu batıl yola düşmelerinin sebebini şöyle açıklamıştır: Bu batıl yola düşmeleri, kendilerini buna sevk eden bir delilden dolayı değil, bilakis kendilerindeki bütün kötülük ve fesadın temeli olan şeyden, yani bilgisizlikten dolayıdır. Sonra Allah Teâla, Hakkı dinlemek ve istemekten yüz çevirmelerinin de bilgisizlikten kaynaklandığını dile getirir”²⁵⁹.

2.1.2.10. Zalimlere Darbe Yeyip Çarpılacakları Günden Başka bir Azap da Olduğu Halde Çoğunun Bilmemeleri:

“Sen onları, darbe yiyip çarpılacakları güne kadar kendi hallerine bırak! O gün hile ve tuzakları kendilerine asla fayda sağlamaz ve yardım da görmezler. Muhakkak ki o zalimlere bundan başka azap da vardır; fakat onların çoğu bunu bilmezler”²⁶⁰.

²⁵⁷ Enbiyâ, 21/24

²⁵⁸ İbn Kesir, *age.*, IV/558

²⁵⁹ Râzî, *age.*, XXII/158

²⁶⁰ Tur, 52/45-47

Konumuzla alakalı olması yönüyle son ayet üzerinde durulacaktır. Ayetin tefsiriyle ilgili Şevkânî, şunları belirtmektedir:

‘O zalimlere bundan başka da bir azap vardır’. Yani nefislerine küfür ve günahlarla zulmeden bu zalimlere kıyamet gününün azabından önce dünyada da bir azap vardır. O azap da Bedir günü onların öldürülmesidir. İbn Zeyd şöyle söylemiştir: Bu azap, ağrılar (acılar), hastalıklar, imtihanlar ve malların ve evlatların gitmesi gibi dünyevî musibetlerdir. Mücahit (ö. 103/721) ise bu azabın, yedi sene süren açlık ve zorluk olduğunu ifade etmiştir. Bu azabın kabir azabı olduğu da belirtilmiştir. Yine bu azapla kastedilenin kıtlık olduğu, kendilerinden sonra gelen azabın ise onların Bedir günü öldürülmeleri olduğu da söylenmiştir²⁶¹.

Elmalılı’ya göre ‘O zalimlere bundan başka da bir azap vardır’ ifadesinde iki muhtemel mana söz konusudur. Birincisi: O günden önce, yani dünyada da bir azap var, demektir. Nitekim Mekkeliler, yedi sene kıtlık çekmişlerdi. İkincisi ise O günden sonra yani ölüm sonrası kabirde ve ahirette bir azap daha vardır²⁶².

Eğer son ayette geçen azabın, Bedir gününün azabı olduğu söylenirse ayette zikredilen zalimler, Mekkeliler olmuş olur. Fakat ayetteki azapla kabir azabının kastedildiği söylenirse, o zaman ‘zalimler’ içerisinde bütün zalimler girer.

Ayetteki zulümle neyin kastedildiğine dair şu izahlar yapılabilir: **1.** Bu, onların, peygamberlerine tuzak kurmalarıdır. **2.** Onların putlara tapmalarıdır. **3.** Onların küfürleridir²⁶³.

Ayet sonundaki ‘Fakat onların çoğu bilmezler’ ifadesi şöyle açıklanmıştır:

“Ancak onların pek çoğu, bilmezler. Yani sonuçlarının bu şekilde olacağını idrak edemezler de onun için kafir olurlar”²⁶⁴.

‘Allah’ın azabından olacak şeyleri ve Allah’ın, dünyada ve âhirette kendilerine hazırladığı şeyleri bilmezler”²⁶⁵.

²⁶¹ Şevkânî, *age.*, V/135

²⁶² Elmalılı, *age.*, VII/283

²⁶³ Râzî, *age.*, XXVIII/273

²⁶⁴ Elmalılı, *age.*, VII/283

²⁶⁵ Şevkânî, *age.*, V/135

“Bu ifadeyle ilgili şu izahlar yapılabilir: **1.** Bu ifade, Arapların örfüne göredir. Şöyle ki Araplar, geneli “el-ekser” (çoğunluk) ifadesiyle dile getirirler. Nitekim Yüce Allah ‘Onların çoğu, buna inanırlar’²⁶⁶ buyurmuştur. Sonra Yüce Allah, konuşanın bu şekilde konuşmasını güzel bulduğunu bildirmek için Arapların bu adeti üzere konuşmuştur. Böylece söz, yalandan uzak olmuş olur. **2.** Onlardan iman edip de bilmeyenlerden olmayanlar bulunabilir. **3.** Onlar, çoğu hallerinde bilmezler, fakat bazı hallerinde bilebilirler’²⁶⁷.

2.1.2.11. Müşriklerin Çoğunun, Mescid-i Haram’ın Hizmet ve Yönetimine Asıl Ehil Olanların, Müttakiler Olduğunu Bilmemesi:

“Allah ne diye onları cezalandırmasın ki onlar kendileri Mescid-i Haramı yönetmeye layık olmadıkları halde, üstelik orayı ziyaret etmek isteyen müminleri de geri çeviriyorlar? Oranın hizmet ve yönetimine asıl ehil olanlar, Allah’ı sayıp O’na şerik koştuktan sakınlardır. Fakat onların çoğu bunu bilmezler’²⁶⁸.

Elmalılı, ayeti tefsir sadedinde şu izahları yapmaktadır: ‘Yoksa Allah’ın onlara azap etmemesi için neleri vardı? Üstelik o haldeydiler ki, Mescid-i Haram’dan insanları engelliyorlardı ve engellemeye devam ederlerken onun evliyası da değillerdi. Mescid-i Haram’a ait hizmetleri yürütmek için ehliyet ve liyakatleri, özellikle velayet hakları da yoktu. Çünkü onun velileri müttakilerden başkası değildir. Şirkten korunan ve Allah’tan başkasına ibadet etmeyen takva ehlinde başkasının Beytullah’ta velayet hakları olmaz. Ona sahip olmak, onun işlerinde tasarruf etmek hak ve salahiyeti ancak orada tevhid ile ibadet edecek olan müttakilerindir. Ve lakin onların çoğu bunu bilmezler. Yani o müşriklerin bir kısmı, içlerinden pek azı, kendilerinin liyakatsizliğini ve Mescid-i Haram’a velayet etmek hakları olmadığını ve bu hakkın müttakilere ait olduğunu ve bundan dolayı ona sırf bir zorbalık ile müdahale etmekte olduklarını bilirler. Ve onlar bunu bile bile inad ederlerse de ekserisi için içyüzünü bilmezler de ‘Biz Kâbe’nin valileri, mütevellileriyiz, şu halde dilediğimizi sokar, dilediğimizi

²⁶⁶ Sebe’, 34/41

²⁶⁷ Râzî, *age.*, XXVIII/274

²⁶⁸ Enfal, 8/34

sokmayız' derler. Çoğu bilgisizlik yüzünden, pek azı da bile bile inat ve zorbalıkla müttakileri ziyaretten ve tavaftan men ediyorlardı'²⁶⁹.

Ayet sonundaki 'Fakat onların çoğu bilmezler' ifadesini Ebu's-Suûd ise şöyle tefsir etmektedir: "Onların, Mescid-i Haram'a ait hizmetleri yürütmeye velayet hakları yoktur. Bu ifade, onlardan bunu bilen ve fakat inat eden kimseler olduğunu bildiriyor. 'Onların çoğu' ifadesiyle genelinin kastedildiği de söylenmiştir. Azlıkla yokluğa delalet edildiği gibi"²⁷⁰.

2.1.3. Kafirlerin Çoğunun Haktan Hoşlanmaması:

Konuyla ilgili ilk ayet, anlamca kendisiyle bağlantılı önceki ayetlerle beraber mealen şöyledir:

"Suçlular ise cehennem azabında ebedî kalacaklar, azapları hiç gevşetilmeyecek, orada bütün ümitlerini yitirmiş olarak kalacaklardır. Böyle yapmakla Biz onlara haksızlık etmedik, ama asıl kendileri öz canlarına zulmettiler. Cehennem bekçisine şöyle feryat ederler: 'Malik! Ne olur, tükendik artık! Rabbin canımızı alsın, bitirsin işimizi!' O da: 'Ölüp kurtulmak yok, ebedî kalacaksınız burada' der. Allah da şöyle buyurur: Biz size gerçeği getirmiştik. Fakat çoğunuz hakikatten hoşlanmamıştınız"²⁷¹.

Konumuzla alakalı olması yönüyle son ayet üzerinde durmak istiyoruz. Elmalılı, söz konusu ayeti şöyle açıklar: 'Andolsun ki biz size Hakk'ı gönderdik. Fakat sizin çoğunuz hakkı sevmeyenlersiniz'. Önceki "hak" ahd için, yani Peygamber'le gönderilen Hak dini, tevhid ve Kur'an; ikincisi ise cins içindir. Çoğunluğun hoşlanmadığı mutlak olarak hak'tır. Gönderilen malum hakka göre hepsi de hoşlanmayan kimselerdir, manasındadır²⁷².

Yine söz konusu ayetle ilgili yapılan izahlar şöyledir:

²⁶⁹ Elmalılı, *age.*, IV/227-228

²⁷⁰ Ebu's-Suûd, *age.*, IV/20 ; ayrıca bkz. Zemahşerî, *age.*, II/156

²⁷¹ Zuhruf, 43/74-78

²⁷² Elmalılı, *age.*, VII/62

“Bununla kastedilen, onların, Hz. Muhammed’den (s.a.s.) ve Kur’an’dan nefret etmeleri (hoşlanmamaları) ve hak dini kabulde şiddetli buğz içinde olmalarıdır”²⁷³.

“Yemin olsun ki ey Kureyş topluluğu! Biz size elçimiz Muhammed’i hakla gönderdik. Fakat çoğunuz Hz. Muhammed’in (s.a.s.) hak olarak getirdiği şeylerden hoşlanmıyorsunuz”²⁷⁴.

“Haktan hoşlanmama, onların tümüne değil de çoğuna nispet edilmiştir. Çünkü müşrikler iki gruptur: Biri küfür milletinin büyük liderleridir ki onlar korkutarak ve teşvik ederek insanları imandan uzaklaştırırlar. Ebû Talib’i (ö. 619) vefatı sırasında ‘Lâilâhe illallah’ sözünden caydırıp uzaklaştıran, ‘Abdûlmuttalib’in (ö. 577) milletinden yüz mü çeviriyorsun?’ diyen Ebû Cehil (ö. 2/624) gibi. İkinci grup müşrikler ise avam halktır ki onlar küfrün önderlerine tabi olurlar. ‘Fakat çoğunuz haktan hoşlanmıyorsunuz’ sözüyle birinci grup müşrikler kastedilmiştir. Bu müşrikler, hakkı kerih görmüşlerdir. Çünkü hak, onların otoritelerinin yok olmasını ve menfaatlerinin kesilmesini hedeflemiştir”²⁷⁵.

Konuyla ilgili diğer bir ayet ise mealen şöyledir:

“Ne o, yoksa ‘Onda bir delilik var!’ mı diyorlar? Oysa o onlara gerçeğin ta kendisini getirdi, ama gerçek onların çoğunun işine gelmiyor (çoğu haktan hoşlanmıyorlar)”²⁷⁶.

Ayette vurgulanan husus şudur: Mekke toplumu, kırk yıldır aralarında yaşayan Hz. Peygamber’i yakından tanıyor, hem zihinsel hem de ahlaki yönden kendisini takdir ediyor, güvenilir bir kişi olarak nitelendiriyorlardı. O halde peygamberlik geldikten sonra ona ‘yalancı, cin çarpmış’ gibi isnatlarda bulunmaları, altında çıkarıcı duygu ve maksatlar yatan birer iftiradan başka bir şey değildir.

Sonuç olarak Hz. Peygamber, onlara gerçek olanı, yani her akıl sahibi ve fitratı bozulmamış insanın doğruluğunu kolayca kavrayacağı bilgi ve hikmetler getirmiştir. İyilikleri emretmiş, kötülükleri yasaklamıştır. Bu durumda putperestlerin, onun

²⁷³ Râzî, *age.*, XXVII/227

²⁷⁴ Taberî, *age.*, XXV/99

²⁷⁵ İbn Âşûr, *age.*, XXV/261

²⁷⁶ Mü’minûn, 23/70

peygamberliğini tanımamalarının asıl sebebi, ‘gerçeği sevmemeleri’ yani doğruları kabul edip getirdiği hükümlere uymaya yanaşmamalarıdır. Bu zafiyet, sadece o dönem Mekke’sinin cahil ve kaba putperestlerine özgü olmayıp insanlığın, tarihin çeşitli dönemlerinde, hatta bugün de örneklerine rastlanan ciddi bir sorundur²⁷⁷.

Ayetin sonundaki ‘Onların çoğu haktan hoşlanmıyorlar’ ifadesiyle ilgili şu izahlar yapılmıştır:

“Tabiatlarında taassup olduğundan, doğrudan sapmalarından ve haktan uzak olmalarından dolayı onların çoğu haktan hoşlanmıyorlar. Bunun için açık ve görünür olan bu hakkı kerih görmüşlerdir. Nazmın zahiri, onlardan azının hakkı kerih görmediklerini gösterir. Fakat onlar, haktan hoşlanmayanlardan korktukları için imanlarını açığa çıkarmamışlardır”²⁷⁸.

“Onların içinde atalarına muhalefetten ve ‘din değiştirdi’ denilmesinden kaygılanarak İslam’ı reddeden kimseler vardı. Ebû Talib gibi. Ahmet (ö. 350/961) şöyle demiştir: Bundan daha güzeli, ‘onların çoğu’ sözündeki zamirin, tüm insan cinsine ait olmasıdır. ‘Bilakis o, onlara hakkı getirdi’ sözü de buna delalet eder. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.), tüm insanlara gelmiş, herkese gönderilmiştir. Çoğunluk (el-ekser) ifadesinin genele hamledilmesi de muhtemeldir. Azlığın yokluğa hamledilmesi gibi”²⁷⁹.

2.1.4. Akıl Kullanma Bakımından Kafirlerin Çoğu:

Konuyla alakalı ayetlere geçmeden önce “akıl” kelimesi hakkında bilgi vermek istiyoruz:

Sözlükte mastar olarak akıl kelimesi, “menetmek, engellemek, alıkoymak, bağlamak” gibi anlamlara gelir²⁸⁰. Felsefe ve mantık terimi olarak “varlığın hakikatini idrak eden, maddî olmayan, fakat maddeye tesir eden basit bir cevher; maddeden şekilleri soyutlayarak kavram haline getiren ve kavramlar arasında ilişki kurarak önermelerde bulunan, kıyas yapabilen güç” şeklinde tanımlanır. İnsanın her çeşit faaliyetinde

²⁷⁷ Heyet, *age.*, IV/67

²⁷⁸ Şevkânî, *age.*, III/670

²⁷⁹ Zemahşerî, *age.*, III/37

²⁸⁰ bkz. İsfahânî, Ragıb, *age.*, s. 345

doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ve güzeli çirkinden ayıran bir güç olarak akıl, ahlâkî, siyasî ve estetik değerleri belirlemede en önemli fonksiyona sahiptir.

Kur'ân-ı Kerim'e göre insanı insan yapan, onun her türlü faaliyetlerine anlam kazandıran ve ilâhî emirler karşısında insanın yükümlülük ve sorumluluk altına girmesini sağlayan akıldır²⁸¹.

Kur'ân-ı Kerim'de akıl, “bilgi edinmeye yarayan bir güç” ve “bu güç ile insanın elde ettiği bilgi” anlamlarında kullanılır. Allah'ın Kur'an'da kafirleri akılsızlıkla zemmettiği her yerde akıl, ikinci anlamda kullanılmıştır. Akılsızlık sebebiyle kuldan mükellefiyetin kaldırıldığı her yerde de akıl, birinci anlamda kullanılmıştır²⁸².

Kur'an'da akıl kelimesi biri geçmiş, diğerleri geniş zaman kipinde olmak üzere kırk dokuz yerde fiil şeklinde geçer. Bu ayetlerde genellikle “akletme”nin yani akli kullanarak doğru düşünmenin önemi üzerinde durulmaktadır.

Hadislerde geçen akıl kelimesi “deveyi veya başka bir şeyi bağlamak, zaptetmek; diyet vermek” gibi kelime manalarında kullanılmakla beraber “hatırda tutmak, anlamak ve bilmek” gibi terim anlamlarında da kullanılmıştır. Ayrıca şunu da belirtmekte fayda vardır: Aklın Allah tarafından yaratılan ilk varlık olduğu hususunda hadis diye nakledilen rivayetler, hadis alimleri tarafından hiçbir şekilde doğrulanmamıştır. Ancak aklın üstünlüğünü ifade eden hadislerden bir kısmının sahih olduğu bazı muhaddislerce kabul edilmektedir²⁸³.

Konuyla ilgili ayetlere geçilecek olursa ilk ayet grubu mealen şöyledir:

“Eğer onlara: ‘Gökleri ve yeri kim yarattı? Güneşi ve ayı kim hizmetinize âmade kıldı?’ diye sorarsanız elbette ‘Allah!’ diyeceklerdir. Öyleyse nasıl oluyor da bu gerçekten uzaklaştırılıyorlar?

Eğer onlara: ‘Gökten su indirip ölümünden sonra yeri canlandıran kimdir?’ diye sorsan elbette: ‘Allah’tır!’ diyeceklerdir. De ki: ‘Hamd olsun Allah’a ki, (kafirler bile onun bu vasıflarını inkar edemiyorlar.) Bütün hamdler, güzel

²⁸¹ D.İ.A., “*Akıl*” md., II/238

²⁸² İsfahânî, Ragıb, *age.*, s. 345

²⁸³ D.İ.A., “*Akıl*” md., II/238-239

övgüler aslında Allah'a mahsustur, fakat onların ekserisi bunu düşünüp anlamıyorlar"²⁸⁴.

Bu ayetler grubunda, putperestlerin asıl sorunları olan çarpık inançlarından ve bu yüzden içine düştükleri çelişkilerden örnekler verilmektedir. Buna göre onlar, bir yandan sorulduğunda gökleri ve yeri yaratan, değişmez yasalarınca güneş ve ay gibi gök cisimlerinin işleyişini sağlayan, gökten su indirip ölü toprağı canlandıran gücün Allah olduğunu söylüyorlar. Fakat diğer taraftan Allah'ı bırakıp âdi nesnelere tapıyorlardı. İlk ayette bu davranışın haktan yüz çevirme anlamına geldiği, 63. ayette ise bu davranışın akılsızlık olduğu bildirilmektedir. Çünkü gerçek manada insan, inancında ve yaşayışında hakikatle uyum içinde olmalıdır. Halbuki müşrikler, bir yandan evreni yaratıp yöneten gücün Allah olduğunu söylerken diğer yandan Allah'tan başka şeyleri ilah sayıp onlara tapıyorlardı; tevhidden sapma demek olan bu davranış, hem bir çelişki hem de insanın en değerli meziyetlerinden olan akıllı kullanmamak, akıl ölçülerinden uzaklaşmak demektir. Bu durumda putperestlerin, sorulduğunda Allah'ı yaratıcı güç olarak tanıdıklarını söylemelerinin pratikte bir anlamı kalmamaktadır. Çünkü onlar, Allah'ın dinini, peygamberini ve kitabını inkar ediyor; buyruk ve yasalarını tanımıyor; davranışlarını sanki Allah yokmuş, O'na karşı sorumlu değillermiş gibi sürdürüyorlardı.

Şüphesiz ilk muhatapları müşrikler olduğu için onlara hitap eden bu ayetler, aynı zamanda benzer davranışları sergileyen bütün insanları kapsamaktadır²⁸⁵.

Ayet sonundaki 'Fakat onların çoğu akıllarını kullanmazlar' ifadesinin izahı şöyledir:

"Fakat onların çoğu akıllarını kullanmazlar, bundan dolayı çelişki içerisindedir. Şöyle ki Allah'ın, kendisi dışındaki her şeyi yarattığını tasdik ediyorlar. Sonra da ona putlarla ortak koşuyorlar. Şöyle de söylenmiştir: Onların sözü sırasında senin, hamdetmenle kastedtiğin şeye akıl erdiremezler"²⁸⁶.

²⁸⁴ Ankebût, 29/61,63

²⁸⁵ Heyet, *age.*, IV/264-265

²⁸⁶ Beyzâvî, *age.*, II/213

Ayette akılsızlık, onların tümüne değil de çoğuna isnat edilmiştir. Çünkü onlar içerisinde akıllı ve kavrayış sahibi kimseler vardır. Bu deliller açıklandığı takdirde onlardan iman edenler olacağı gibi inatla küfürlerinde ısrar edenler de olur²⁸⁷.

Konuyla ilgili ikinci ayet ise mealen şöyledir:

“Allah ne bahîre, ne sâibe, ne vasîle, ne de hâm diye bir şey bildirmemiştir. Fakat, o kafirler bu inançlarını Allah’a mal ederek O’na iftira etmişlerdir. Onların ekserisinin akılları ermez”²⁸⁸.

Ayetin tefsiriyle alakalı Elmalılı’nın açıklamaları şöyledir: ‘Allah, ne bahîre ve sâibe, ne vasîle, ne hâm hiçbirini meşru kılmamıştır. Allah’ın şeriatında bunların aslı yoktur. Cahiliye devri halkı, bir dişi deve beş kere doğurur ve beşincisi erkek olursa kulağını yararlar ve salıverirlerdi. Artık onu ne sağarlar, ne binerler, ne kullanırlardı ki “bahîre” budur. İkinci olarak bir adam, başına bir dert geldiği, mesela hasta olduğu zaman ‘iyileşirsem devam sâibe olsun’ diye adar ve bahire gibi salıverir, ondan faydalanmayı haram ederdi. Üçüncü olarak koyun dişi doğurursa kendilerinin, erkek doğurursa ilahlarının olurdu. Eğer ikisini birden doğurursa, ‘kardeşine ulaştı’ derler. Bu dışıdan dolayı erkeğini de kurban etmezlerdi ki vasîle de budur. Dördüncü olarak bir erkek devenin dölünden on batın doğarsa, onun sırtını haram sayarlar ve hiçbir sudan ve otlaktan menetmezler, ‘onun sırtı yasaklandı’ derlerdi ki hâmî, hâm da budur. Bunlar Hakkın meşru kıldığı şey değil, ‘ve fakat kafir olanlar Allah’a karşı din, şeriat adına böyle yalan uydurur, iftira ederler’.

Tefsirciler şöyle demişlerdir: Amr b. Lûhayyi’l-Huzaî Mekke’ye hükümdar olmuştu. İsmail dinini ilk önce değiştiren kişi de buydu. Putlar yaptırmış ve diktirmiş, bahîre, sâibe, vasîle, hâm adetlerini koymuştur. Bunun hakkında Hz. Peygamber: ‘Ben cehennemde Amr b. Âmir b. Luhayy el-Huzaî’yi bağırsaklarını ateş içinde sürükler halde gördüm. Çünkü o, develeri putlar için salma adağı yapanların ilkiydi’²⁸⁹ buyurmuştur. İşte kafirlerin ileri gelen seçkinleri, reisleri böyle yalan ve batıl şeyler

²⁸⁷ İbn Âşûr, *age.*, XXI/30

²⁸⁸ Maide, 5/103

²⁸⁹ Buhârî, Menakıb 9

uydurarak halkı saptırır, peygamberleri de kendileri gibi hesap ederek Allah'a iftira ederler²⁹⁰.

Ayet sonundaki 'Onların ekserisinin akılları ermez' ifadesinin izahı şöyledir:

"Bu kafirlerin çoğunun, özellikle cahil halkının akılları da ermez, onlara uyar giderler" demektir²⁹¹.

"Çoğu, Allah'ın bunları haram kılmadığına akıl erdiremez. Bu kimseler, onların avam halkıdır"²⁹² şeklindedir.

"Kafirler iki gruptur. Önde gelen has olanları ve onlara tabi olan avam kısmı. Avam halk kısmı, bu saptıranlara bilmeyerek tabi olan kimselerdir. 'Onların çoğu akıl erdirmez' sözüyle kastedilen kimseler bunlardır"²⁹³.

2.1.5. Mekke Müşriklerinin Çoğunun, İşitip Düşünmemeleri, Yolca Hayvanlardan Daha Sapkın Olmaları:

"Baksana şu kendi heva ve heveslerini tanrı edinen kimseye! Artık sen mi vekil olacaksın ona, işlerini sen mi yürüteceksin? Yoksa sen onlardan çoğunun söz dinlediğini, yahut aklını çalıştırdığını mı sanıyorsun? Doğrusu onlar davarlar gibidirler, hatta onlar yolca daha da sapıktırlar"²⁹⁴.

Konumuzla alakalı olan 44. ayette putperestlerin, bayağı arzularını tanrı edinmeyi sürdürdükçe Peygamber'in davetini doğru anlamalarının, akıllarını kullanarak sağlıklı değerlendirme yapmalarının imkansız olduğu bildirilmekte; bu tutumlarıyla da düşünme yeteneğinden yoksun olan hayvanlardan daha şaşkın, daha iz'ansız bir durumda buldukları açıklanmaktadır.

Mekkeli müşriklerin zihniyet yapısını özetleyip eleştiren bu ayetler, evrensel planda son derece anlamlı, aydınlatıcı dersler içermekte; insandaki genel bir zafiyete işaret

²⁹⁰ Elmalılı, *age.*, III/348-349

²⁹¹ Elmalılı, *age.*, III/349

²⁹² Neseфі, *age.*, I/428

²⁹³ İbn Âşûr, *age.*, VII/74

²⁹⁴ Furkan, 25/43-44

etmektedir. Nitekim tarihin her döneminde, bugün de dahil olmak üzere insanlığın temel sorunu, bedensel arzularını, maddî çıkarlarını, makam ve mevki tutkularını akıl ve irfanın ışığından, doğru inanç ve sağlıklı düşünceden, hak ve adalete göre hüküm ve karar verip hayatlarını bu ölçülerle düzenlemekten daha önemli görmeleridir²⁹⁵.

Ayrıca önemli bir husus da ayette naklî ve aklî delilleri anlama, onların tümünden değil de çoğundan nefyedilmiştir. Çünkü bu, onların avam halkının ve onları taklit edenlerin durumudur. Onlar içerisinde anlayıp, nesnelere istidlal eden akıllı topluluk vardır. Fakat liderlik sevgisi onlara galip gelmiştir. Onlar Hz. Peygamber'e tabi olarak dönmeye ve Kureys'in zayıfları ve Ammar (ö. 37/657), Bilal (ö. 20/641) gibi kölelerinden müminlerle eşit olmaya tenezzül etmemişlerdir²⁹⁶.

2.1.6. Müşriklerin Çoğunun, Zanna Uyması:

“Onların çoğu sadece zanna uyarlar. Halbuki zan asla gerçeğin yerini tutamaz. Allah onların bütün yaptıklarını hakkıyla bilir”²⁹⁷.

Ayette geçen zan, Kur'an'da çoğu yerde ‘delile dayanmadığı, bu yüzden de hatalı olduğu halde sahibinin gerçek ve sahih saydığı inanç’ anlamında kullanılır²⁹⁸.

Râzî'ye göre ‘Onların çoğu zandan başka bir şeye uymaz’ ifadesine iki anlam verilebilir: **1.** Onların çoğu, Yüce Allah'ı kabul edip etmemeleri konusunda ancak zanna uyarlar. Çünkü bu, kendilerine göre aklî bir delile dayanmayan, bilakis atalarından işittikleri bir sözdür. **2.** Onların çoğu, ‘Putlar, ilahtır ve onlar Allah katında şefaatçilerimizdir’ sözleri konusunda ancak zanna uyarlar.

Râzî'ye göre birinci görüş daha kuvvetlidir. Çünkü ikinci görüşe göre ayetteki “ekser” kelimesini “hepsi” manasında tefsir etmek gerekir²⁹⁹.

Ayrıca önemli bir mevzu da zanna uymanın, onların çoğuna izafe edilmesidir. Bu konuyu İbn Âşûr şöyle ele almaktadır:

²⁹⁵ Heyet, *age.*, IV/142

²⁹⁶ İbn Âşûr, *age.*, XIV/37

²⁹⁷ Yunus, 10/36

²⁹⁸ Heyet, *age.*, II/363

²⁹⁹ Râzî, *age.*, XVII/92

“Onların zanna uymaları konusundaki hüküm, onların çoğuna tahsis edilmiştir. Çünkü müşriklerin hepsi, putlara ibadete tabi olmada ittifak etmişlerdir. Burada ise onların, putlara ibadet etmelerine etken olarak inançta hepsinin aynı olmadığını açıklamıştır. Şöyle ki onlar arasında az bir akıllı topluluk vardır ve onların kavrayış kabiliyetleri, putların tasarruf sahibi olduklarına dair inançlarının üstüne çıkmıştır. Fakat buna rağmen onlar, hevalarına uyararak ve kavimlerindeki liderliklerini koruyarak putlara ibadeti açığa çıkarmışlardır”³⁰⁰.

2.1.7. Birçoklarının, Heva ve Hevesleriyle Halkı Saptırmaları:

“Kesilirken üzerlerine Allah’ın adı anılmış olan hayvanların etlerinden niçin yemeyecekmişsiniz? O, zaten size haram kıldığı etleri açıkça bildirmiştir; ancak çaresiz kalıp da zaruret miktarı yemeniz müstesnadır. Evet birçokları, bildiklerinden değil, sırf heva ve hevesleriyle halkı saptırıyorlar. Muhakkak ki Rabbin haddi aşanları pek iyi bilmektedir”³⁰¹.

Ayetteki ‘O, zaten haram kıldığı şeyleri size açıklamıştır’ ifadesiyle hangi ayetin kastedildiği hususunda değişik görüşler ileri sürülmüştür. Müfessirlerin çoğunluğuna göre bu ifade ile, yenilmesi haram olan şeyleri açıklayan Maide suresinin 3. ayetine atıfta bulunulmuştur. Ancak En’âm suresi Mekke’de, Maide suresi ise Medine’de indiğinden bu görüş isabetli görülmemektedir. Râzî ise bu cümleyle, bu surenin devamında gelen 145. ayetin kastedildiği kanaatindedir³⁰².

Ayetteki ‘Birçokları, sırf heva ve hevesleriyle halkı saptırıyorlar. Şüphesiz ki Rabbin haddi aşanları iyi bilmektedir’ ifadesi müfessirlerce şöyle tefsir edilmiştir:

“Allah, ‘çokları’ ifadesiyle ‘Kendi kestiğiniz şeyleri yiyorsunuz, ama Allah’ın kestiği şeyleri yemiyorsunuz’ sözünü söyleyerek yiyecekler hakkında tartışan ve karşı çıkan kafirleri kastediyor”³⁰³.

³⁰⁰ İbn Âşûr, *age.*, XI/165

³⁰¹ En’âm, 6/119 ; çoğunluğun saptırılmasıyla alakalı benzer ayetler için bkz. Nuh, 71/24 ; İbrahim, 14/36 ; Maide, 5/77

³⁰² Heyet, *age.*, II/365

³⁰³ İbn Atiyye, *age.*, II/339

“Yani kafirlerden çokları, helali haram ve haramı helal kılmak suretiyle insanları saptırıyorlar. Amr b. Luhayy ve benzerleri gibi”³⁰⁴.

“Onlar, bahîre, sâibe ve bunlar gibi şeyleri haram kılan kafirlerdir”³⁰⁵.

2.1.8. Müşriklerden Çoğuna, Evlatlarını Öldürmenin, Ortaklarınca Süslü Gösterilmesi:

“Yine ortakları (şürekâ’), müşriklerden çoğuna evlatlarını öldürmeyi süslü gösterdiler ki böylece hem onları mahvetsinler, hem de dinlerini bozup karıştırsınlar. Allah dileseydi bunu yapamazlardı. Öyleyse onları, uydurduklarıyla baş başa bırak”³⁰⁶.

Cahiliye Araplarının sapkınlıklarından biri de çocuklarını öldürme şeklindeki uygulamalarıdır; ortaklarınca bu iş, onlara iyi bir şey gibi gösterilmiştir. Klasik tefsirlerde bu ayet açıklanırken, bazı Arapların, geçim sıkıntısı veya özellikle kabile savaşları sebebiyle ileride esir düşüp cariye haline getirilip fuhşa sevk edilebilir endişesiyle kız çocuklarını diri diri toprağa gömerek öldürdükleri hatırlatılarak ayette bu acımasız geleneğe işaret edildiği ifade edilmektedir³⁰⁷.

Râzî’ye göre de bu ayette kastedilen, Cahiliye Araplarının, fakirlik ve evlendirme korkusundan dolayı kız çocuklarını diri diri gömmeleridir. Yine Râzî’nin belirttiğine göre alimler, ayetteki “ortaklar” (şürekâ’) tabiriyle neyin kastedildiği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu ortakların, cin ve insan şeytanları veya put bakıcı ve hizmetçileri olduğuna dair rivayetler vardır³⁰⁸. Tabatabâî ise ayette geçen “ortaklar”ın putlar olduğu görüşündedir³⁰⁹.

³⁰⁴ Ebu’s-Suûd, *age.*, III/179-180

³⁰⁵ Şevkânî, *age.*, II/220

³⁰⁶ En’âm, 6/137

³⁰⁷ Heyet, *age.*, II/375

³⁰⁸ Râzî, *age.*, XIII/205-206

³⁰⁹ Tabatabâî, *age.*, VII/361

2.1.9. Kendilerine İndirilen Kitaptan Yüz Çevirmeleri:

“Hâ, Mîm. Bu kitap rahman ve rahîm (olan Allah) tarafından indirilmiştir. Bu kitap; bilen, anlayan kimseler için ayetleri açıklanmış (tafsîl) bir kitap olup, Arap diliyle olan bir Kur’an’dır, okunan bir derstir. Bu kitap, Allah’ın rahmeti ile müjdelemek, cezasını haber vererek uyarmak için gönderildi. Buna rağmen çokları ondan yüz çevirdiler. Onlar artık dinlemezler”³¹⁰.

Ayette rahman ve rahim tarafından indirilen şeyle kastedilen, Kur’an veya özellikle bu suredir. Muhataplara bu hatırlatmanın yapılmasının sebebi, okunanın ilahi kelam olduğunu bilerek onu layık olduğu şekliyle derin bir saygı içerisinde dinlemeleri gerektiğini onlara hissettirmektir.

Ayetteki “Arap diliyle” kaydı da önemlidir. Kur’an’ın dili Arapçadır; bunun da asıl sebebi, Hz. Peygamber’in Arap asıllı, hitap ettiği ilk topluluğun da Araplar oluşudur. Nitekim bir ayette “Biz her peygamberi, kendi milletinin diliyle gönderdik, ta ki onlara hakikatleri iyice açıklasın”³¹¹ buyurulmuştur³¹².

Ayette geçen “Ayetleri açıklanmış (tafsîl olunmuş)” ifadesi ise “hem lafzı itibariyle fâsılaları ve surelerin başları ve sonları ayırt edilmiş, hem de manası itibariyle vaad ve tehdit, kıssalar ve ahkam ve diğer kısımlara ayrılarak açıklanmış ve izah edilmiştir” demektir³¹³.

Ayet sonundaki “Fakat çokları yüz çevirdiler” ifadesine gelince, Şevkânî, buradaki çoğunlukla kafirlerin kastedildiğini söyler³¹⁴. İbn Âşûr ise “çokları” sözündeki kişilerin, müşrikler olduğunu belirtir ve bu ifadeyi şöyle açıklar: “Onların çoğu, zikredilen Kur’an’ın sıfatlarından yüz çevirmiştir”³¹⁵.

³¹⁰ Fussilet, 41/1-4

³¹¹ İbrahim, 14/4

³¹² Heyet, *age.*, IV/592-593

³¹³ Elmalılı, *age.*, VI/544

³¹⁴ Şevkânî, *age.*, IV/663

³¹⁵ İbn Âşûr, *age.*, XXIV/232

2.1.10. Müşriklerin, Allah'ın Nimetini Bildikleri Halde İnkâr Etmeleri, Çoğunun Nankör Olması:

“Müşrikler Allah'ın nimetini bilmekle beraber, bunları kendilerine veren Allah'tan başkasına ibadet etmekle bu nimetleri inkâr ederler. Onların çoğu işte böyle nankördürler”³¹⁶.

Ayetin tefsiriyle alakalı Beyzâvî'nin açıklamaları şöyledir: “Allah'ın nimetini bilirler’. Yani müşrikler, gerek kendilerine gerekse kendileri dışındakilere Allah'ın saydığı nimetleri bilirler. Şöyle ki onlar, bu nimetleri ve bu nimetlerin Yüce Allah'tan geldiğini itiraf ederler. ‘Sonra onu inkâr ederler’. O nimetleri verenin dışında onlara ibadet ederek ve onların ‘Bunlar ilahlarımızın şefaatiyledir’ sözünü söylemeleri suretiyle inkâr ederler. Veya böyle bir sebeple veya o nimetlerin hukukunu edadan yüz çevirmeleri sebebiyle inkâr ederler. Şöyle de denilmiştir: Allah'ın nimeti, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) nübüvvetidir. O müşrikler mucizelerle nübüvveti bildiler, fakat sonra inatla onu inkâr ettiler. ‘Onların çoğu kafirdir’. İnatla bile bile inkâr ederler. Çoğunluk (el-ekser); ya onların bir kısmının, akıl noksanlığı veya bakışta tefritten dolayı bilememeleri sebebiyle veya mükellefiyet çağına ulaşmadıkları için delil olmaması sebebiyle ya da ‘bilakis onların çoğu bilmezler’³¹⁷ ayetinde olduğu gibi herkesi kapsama durumunda olduğundan dolayı zikredilmiştir”³¹⁸.

Ayet sonundaki ‘Onların çoğu nankördür’ ifadesini Şevkânî ise şöyle izah eder: “Yani Allah'ın nimetlerini bile bile inkâr ediyorlar veya Allah'ı inkâr ediyorlar. Burada çoğunluğu, herkesi kapsayacak bir şekilde kullanmıştır. Veya çoğunlukla, çocuklar ve benzeri durumdakiler olmaksızın akıllı kimseleri kastetmiştir. Veya çoğunluk (ekser) kelimesini kullanarak inkâr etmenin, bile bile olanını (küfr-i inâdî) kastetmiştir. Çünkü onların hepsinin inkârı bu şekilde olmamıştır. Aksine onların bazısının inkârı, cahillikten kaynaklanan bir inkârdır. Bir kısmının da inkârı, Allah'ı kabul edip onun rubûbiyetini inkâr etmemekle beraber Rasûl'ü (s.a.s.) yalanlama sebebiyle inkârdır”³¹⁹.

³¹⁶ Nahl, 16/83

³¹⁷ Nahl, 16/75

³¹⁸ Beyzâvî, *age.*, I/553-554

³¹⁹ Şevkânî, *age.*, III/256

2.1.11. Antlaşmayı Bozan Müşriklerin Çoğunun Fasık Olması:

“O müşriklerin Allah yanında, Resulü yanında nasıl olup da bir ahitleri olabilir ki! (olamaz, zira onlar daima hainlik edip verdikleri sözden dönerler). Mescid-i Haram’ın yanında anlaşma yaptıklarınız bundan müstesna olup, onlar size karşı dürüst davrandıkça siz de onlara dürüst davranın. Allah, Kendisine karşı gelmekten, özellikle ahdi bozmaktan sakınanları sever.

Evet, onların nasıl ahitleri olabilir ki, eğer size galip gelecek olurlarsa sizin hakkınızda ne ahit, ne yemin, ne hukuk, hiç bir şey gözetmezler. Ağzlarıyla güya sizin gönlünüzü alırlar, kalpleri ise nefret duyup kaçarlar. Çünkü onların ekserisi Allah’ın yolundan çıkmış fasıklardır”³²⁰.

Konumuzla alakalı olduğu için ‘Onların ekserisi Allah’ın yolundan çıkmış fasıklardır’ ifadesi üzerinde durmak istiyoruz. Bu cümle, müfessirlerce şöyle açıklanmıştır:

“Ahitlerini bozarlar veya küfürde âsidirler. Ne onları yalandan men edecek yiğitlikleri, ne de onları ahdi bozmaktan alıkoyacak kişilikleri vardır. Nitekim yalan ve ahdi bozmadan sakınma özelliği, bazı kafirlerde bulunur”³²¹.

“Onların çoğu, ahdinize muhalefet ederler, onu bozarlar; Rablerini inkar edip itaatten çıkarlar”³²².

“Onların çoğu’ Çünkü ahdi bozma, onların çoğunda vardı. Fakat ahde vefayı koruyan bir azınlık da mevcuttu. Yüce Allah onları istisna etti ve ahitlerine vefayı emretti”³²³.

“Buradaki fık, insanlar arasında örfî anlamdaki kemalden çıkıştır. Yoksa din yolundan çıkış kastedilmiş değildir. Çünkü din yolundan çıkış, onların hepsinin vasfıdır, çoğunun değil”³²⁴.

³²⁰ Tevbe, 9/7-8

³²¹ Neseî, *age.*, I/609

³²² Taberî, *age.*, X/85

³²³ Zuhaylî, Vehbe, *age.*, X/120

³²⁴ İbn Âşûr, *age.*, X/124

2.2. Ehl-i Kitap Çoğunluğun Özellikleri:

Kur'ân-ı Kerim, ehl-i kitap çoğunluğundan da bahsetmekte ve onların çoğunluğunun çeşitli özelliklerini zikretmektedir. Şimdi bu bölümde bu konuyla alakalı ayetler üzerinde durmak istiyoruz:

2.2.1. Yahudilerin Çoğunun, Ahit Tanımayan İmansız Kimseler Olması:

“Ne zaman bir ahit (andlaşma) yaptılarsa, onlardan bir grup o ahdi bozup atmadı mı? Zaten onların çoğu inanmazlar (onların ekserisi ahit tanımayan imansızlardır)”³²⁵.

Elmalılı'nın aktardığı rivayete göre Malik b. Sayf, “Vallahi, Muhammed'e iman etmemiz için bizim kitabımızda bizden ahd ve misak alınmamıştır” diye inkar etmişti. Bunun hakkında bu ayet nazil olmuştur ki ayetin açıklaması şöyledir: “Ya onlar, o fasıklar, her ne zaman bir ahde girerler, bir söz verilerse, içlerinden bir fırka bu ahdi bozup atacak mı? Sadece bir fırka değil, hatta bunların çoğunluğu imansızdırlar. Tevrat'a da iman etmezler, hiç dinleri yoktur. Bunun için antlaşmalarını bozmayı günah saymazlar. Vaktiyle Tevrat'a ve kendi peygamberlerine karşı kaç defalar ahitlerini bozdukları gibi, şimdi de sana ve Kur'an'a karşı öyle yapıyorlar. Daha düne kadar işte geldi, geliyor diye seninle iftihar ederlerken, bugün ondan vazgeçip sana vahyi getiren Cibril'e bile düşman olduklarını ilan ediyorlar” demektir³²⁶.

İsrailoğulları'yla ilgili, onların Mısır'dan ayrıldıktan sonra çölde kaldıkları kırk yıl boyunca Hz. Musa'nın peşine takıldıktan sonra pişman oldukları, ona isyan ettikleri, bu yüzden Tanrı'nın öfkesine maruz kaldıkları ve ‘sert enseli kavim’ şeklinde kınandıkları, zaman zaman da cezalandırıldıkları bildirilmektedir. Bu gibi ayetlerde ise kınayıcı bir üslupla, kendi dinlerine ve peygamberlerine karşı bu şekilde davrananların, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) peygamberliğini reddetmelerinde şaşılacak bir durum bulunmadığı haber verilmektedir³²⁷.

³²⁵ Bakara, 2/100

³²⁶ Elmalılı, *age.*, I/363

³²⁷ Heyet, *age.*, I/91

Râzî'nin belirttiğine göre ayet sonundaki 'Zaten onların çoğu inanmazlar' ifadesiyle ilgili iki görüş vardır: "1. Bu fasıkların çoğu, haset ve zulümlerinden dolayı seni asla tasdik etmezler. 2. 'İman etmezler'. Yani kendi kitaplarını tasdik etmezler. Çünkü onlar, kendi kavimlerinde Hz. Peygamber'le beraber olan münafıklar gibiydiler. Onlar da kendi kavimlerine, kitaplarına ve rasullerine iman ettiklerini söylüyor, fakat bu sözlerin gereğini yerine getirmiyorlardı"³²⁸.

2.2.2. Müminleri İmanlarından Küfre Çevirmenin, Hoşlarına Gitmesi:

"Sırf nefislerinden ileri gelen bir kıskançlık sebebiyle, Ehl-i kitaptan birçok kimse, gerçek kendilerine ayan beyan belli olduktan sonra, sizi imanınızdan uzaklaştırıp kafir haline çevirmek isterler. Allah bu husustaki emrini bildirinceye kadar affedin ve hoşgörün. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir"³²⁹.

Bu ayetin nüzul sebebiyle ilgili şu olay rivayet edilmektedir:

"Yahudi hahamlarından Fenhas b. Azura, Zeyd ibni Kays ve daha birkaç kişi, Uhud savaşından sonra Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/658) ile Ammar b. Yasir'e, 'Başınıza gelenleri gördünüz ya, eğer hak din üzerinde olsaydınız, muharebede bozguna uğramaz, mağlup olmazdınız. Artık bizim dinimize dönünüz, bu sizin için daha iyi, daha hayırlıdır. Bizim yolumuz sizinkinden daha doğrudur' demişler. Bunun üzerine Ammar onlara: 'Sizce andını bozmak nasıldır?' diye sormuş, onlar da: 'Korkunç şey' demişler. O da: 'Öyleyse dinleyin, ben hayatta olduğum müddetçe Hz. Muhammed'e küfretmemeye and etmiş, söz vermişimdir' diye cevap vermiş. Yahudiler 'Ha bu adam sapıtmış' demişler. Huzeyfe de 'Bana gelince, Rabbim Allah, peygamberim Muhammed, dinim İslam, imamım Kur'an, Kâ'be kiblem, müminler de kardeşim. Ben de bundan memnunum' demiş. Daha sonra bunu gelip Resûlullah'a anlatmışlar. O da 'İsabet etmiş ve felah bulmuşsunuz' buyurmuş. Daha sonra da bu ayet inmiştir"³³⁰.

Ayette de belirtildiği gibi Müslümanların İslam'la şereflenmelerini ve Hz. Peygamber'in önderliğinde güçlenip seçkin bir konuma yükselmelerini kıskanan

³²⁸ Râzî, *age.*, III/201

³²⁹ Bakara, 2/109

³³⁰ Elmalılı, *age.*, I/384 ; Râzî, *age.*, III/236

Yahudilerin çoğu, onların İslam'dan koparak tekrar inkarcılığa dönmelerini arzuluyordu. Onların bu arzuları ayette 'içlerindeki haset' duygusuna bağlanmıştır.

'Kıskançlık ve çekemezlilik duygusu, bu duygunun etkisiyle bir kişinin sahip olduğu nimetin zeval bulmasını arzulama' anlamına gelen hased, İslam ahlakı kaynaklarında başlıca kötülükler arasında gösterilmektedir. Bu ayette de Yahudilerin, Müslümanları küfre döndürme yönündeki niyet ve istekleri 'onların nefislerindeki hased'e bağlanarak hasedin temelde bir duygu ve irade problemi olduğuna işaret edilmiştir³³¹.

2.2.3. Çoğunun Yaptıkları Şeylerin Kötü Olması:

"Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rab'leri tarafından kendilerine indirilen Kur'an'ın hükümlerini hakkıyla yerine getirselerdi, muhakkak ki yukarıdan yağmur gibi yağın ve yerden biten nimetler içinde kalır, onlardan yerlerdi. Onlardan mütedil bir zümre de vardır, ama onların çoğunun yaptıkları şeyler pek çirkin işlerdir"³³².

Ayetin anlamı şöyledir: "Eğer onlar, Tevrat'ı, İncil'i ve Rablerinden kendilerine indirilen buyrukları uygulasalardı, üstlerinden, yani gökten incek yağmurun bereketlerinden veya ağaçların meyvalarından ve altlarından, yani üstüne bastıkları toprağın ürünlerinden bol bol yerlerdi. Gerçi içlerinde muktesid kimseler de var ama çokları çirkin işler yapmaktadırlar"³³³.

2.2.4. İtaat Bağlamında Ehl-i Kitap Çoğunluğu:

Kur'an'da ehl-i kitab çoğunluğuyla alakalı zikredilen özelliklerden biri de onların çoğunun fasık olmalarıdır.

Konuyla ilgili ayetlere geçmeden önce fasık kelimesi hakkında bilgi vermek istiyoruz. Fasık kelimesinin kökü, "fisk"tır. Sözlükte fisk, "taze hurma kabuğunu yarıp dışarı

³³¹ Heyet, *age.*, I/106

³³² Maide, 5/66

³³³ Ateş, Süleyman, *age.*, III/29

çıkılmak, belirli bir sınırı aşmak” anlamına gelir³³⁴. İslam döneminde bu kelime “hak yoldan ayrılma, Allah’ın emirlerine itaatsizlik etme” şeklinde özel bir anlam kazanmış, hem müşrik, Yahudi, Hıristiyan ve münafıklar; hem de dinin emirlerine aykırı hareket eden Müslümanlar için çeşitli türevleriyle nitelendirilmeye başlanmıştır.

Fısk kavramı Kur’an’da kök halinde (fisk-füsûk) yedi, çekimli fiil veya sıfat (fasık) şeklinde kırk yedi yerde geçer. Ayrıca fısk kavramı, küfr kelimesinden daha kapsamlıdır³³⁵.

Konuyla alakalı ayetleri tefsir eden alimler, Kur’an’da fıskın “inkar etmek (küfr), şirk dışındaki günahları işlemek, yalan söylemek, sövmek, lakap takmak, Hz. Peygamber’in emrine muhalefet etmek” gibi anlamlara geldiğini ifade ederler³³⁶.

Fısk kavramıyla ilgili bu kısa bilgilerden sonra ayetlere geçebiliriz:

2.2.4.1. Kitap Verilenlerin, Üzerlerinden Uzun Süre Geçmesinden Sonra Kalplerinin Katılaşması, Onlardan Birçoğunun Fasık Olması:

“İman edenlerin kalplerinin Allah’ı ve Cenab-ı Hak tarafından inen hakikatleri hatırlayarak yumuşayıp saygı ile dirilme vakti gelmedi mi? Sakın onlar daha önce kitap verilen ümmetler gibi olmasınlar. Zira kitabı tanımlarının üzerinden kendilerince uzun zaman geçmesi sebebiyle, onlarda ülfet ve kanıksama meydana gelmiş, neticede kalpleri katılaşmıştı. Hatta onların çoğu büsbütün yoldan çıkmışlardır”³³⁷.

İniş zamanı ve sebebiyle ilgili rivayetler birbiriyle uyumlu olmadığı için bu ayetin daha çok bunlarla irtibat kurulmayarak tefsir edilmesi tercih edilir. Bir yoruma göre bu ayet, iman etmiş görünen münafıklar hakkında inmiş olmalıdır. Bu kanaatte olanlar, muhtemelen müminin kalbinin huşûsuz olamayacağını ve Allah Teâla’nın böyle bir sözü ancak gerçek anlamda mümin olmayanlar hakkında söylemiş olabileceğini düşünmektedirler. Fakat müfessirler arasındaki yaygın kanaat, ayetin müminler

³³⁴ bkz. İsfahânî, Ragıb, *age.*, s.382

³³⁵ D.İ.A., “*Fısk*” *md.*, XIII/37

³³⁶ D.İ.A., “*Fâsık*” *md.*, XII/202

³³⁷ Hadid, 57/16

hakkında olduğu yönündedir. Bu görüş istikametinde yapılan izahları şöyle özetlemek mümkündür:

1. Müminlerden bir grup, bazı konularda mümine yaraşır bir duyarlılık içinde davranmamaları sebebiyle uyarılmış olabilir.
2. Bazı müminler iman şuuruyla hareket etme konusunda büyük mesafe kat etmişken zamanla bu özelliklerinde zayıflama görülmesi sebebiyle yeniden eski hallerine dönmeleri özendirilmiş olabilir.
3. Ayetlerin ilk muhatapları olan sahabiler, iyi birer Müslüman olma ve iman sıcaklığını kalbinin derinliklerinde hissetme hususunda geriledikleri için kınanmamışlar, bilakis onlara kemale doğru ilerlerken daha üstün bir mertebeye yaklaştıkları hatırlatılmış ve kendilerini bu seviyeye hazırlamaları için teşvikte bulunmuş olabilir³³⁸.

Ayet sonundaki “Onların çoğu yoldan çıkmış fasıklardır” ifadesi Şevkânî’ye göre şu anlama gelir: “Yani Allah’a itaatın dışına çıkmışlardır. Çünkü onlar, kendilerine indirilen şeylerle amel etmeyi terk ettiler, tahrif edip değiştirdiler, Hz. Muhammed’e (s.a.s.) indirilen şeylere iman etmediler. Onların, Hz. İsa ve Hz. Muhammed’e (s.a.s.) imanı terk edenler veya ruhbanlığı icat edenler olduğu da söylenmiştir”³³⁹.

2.2.4.2. Hz. İsa’nın Ardından Gidenlerin Çoğunun, Fasıklar Olması:

“Sonra bunların ardından peş peşe peygamberlerimizi gönderdik. Özellikle Meryem’in oğlu İsa’yı arkalarından gönderdik, kendisine İncil’i verdik ve ona uyanların kalplerine bir şefkat, bir merhamet yerleştirdik. Uydurdukları ruhbanlığı ise Biz kendilerine farz kılmadık, lakin Allah’ın rızasına nail olmak için kendileri icad ettiler. Kaldı ki ona gereği gibi de riayet etmediler. Biz de onlardan iman edenlere mükafatlarını verdik, onların çoğu ise büsbütün yoldan çıkmışlardır”³⁴⁰.

³³⁸ Heyet, *age.*, V/182

³³⁹ Şevkânî, *age.*, V/229-230

³⁴⁰ Hadid, 57/27

Yüce Allah bu ayette şöyle buyuruyor: ‘Sonra elçilerimiz Hz. Nuh ve Hz. İbrahim’in izinden, beyyinelerle gönderdiğimiz elçilerimizi peş peşe gönderdik. Meryem’in oğlu İsa’yı da buna tabi kıldık. Hz. İsa’nın yoluna ve şeriatına uyanların kalplerine şefkat – rahmetin en şiddetli olması durumu- ve merhamet koyduk. Kendilerinin icat ettiği ruhbanlığı ise biz onlara zorunlu tutmadık. Fakat onlar bunu Allah’ın rızasını kazanmak için başlattılar. Ama ona hakkıyla riayet etmediler’.

‘Tefsir alimleri, ruhbanlığa hakkıyla riayet etmeyenlerin kim olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bir kısmı, bunların, ruhbanlığı ilk defa başlatanlar olduğu görüşündedir. Ki ruhbanlığı icat eden bu kimseler, bunu yerine getirmediler, fakat değiştirdiler ve Hz. İsa’ya gönderilen Allah’ın dinine muhalefet ettiler, Hıristiyan ve Yahudi oldular. Diğer bazı alimlere göre, aksine onlar, ruhbanlığı ilk defa başlatan kimselerden sonra gelen bir topluluktur, bu kimseler ruhbanlığa hakkıyla riayet etmemişlerdir’.

Yine Yüce Allah, devamında şöyle buyurmuştur: ‘Ruhbanlığı icat eden bu kimselerden Allah ve rasullerine iman eden kimselere, Allah’ın rızasını kazanmalarından ve Allah ve Rasulüne imanlarından dolayı sevaplarını ahirette verdik. Fakat onlardan çoğu, günah ehlidir, Allah’a itaatten ve O’na imandan çıkmışlardır’³⁴¹.

2.2.4.3. Ehl-i Kitap’ın Çoğunun, Dinden Çıkmış Fasıklar Olması:

Konuyla ilgili ilk ayet mealen şöyledir:

“Ey Ümmet-i Muhammed! Siz insanların iyiliği için meydana çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz: İyiliği yayar, kötülüğü önlersiniz, çünkü Allah’a inanırsınız. Ehl-i kitap da bu imana gelseydi, elbette kendileri için iyi olurdu. İçlerinden iman edenler varsa da ekserisi dinden çıkmış fasıklardır”³⁴².

Bu ayette ümmet-i Muhammed’in esas ayırıcı özelliğinin, tevhid imanı ile iyiliği emir ve kötülükten alıkoyma olduğu ve bilhassa bu vasıf altında insanlar için en hayırlı bir ümmet oldukları ve bu vazife esas itibariyle yalnız ulu’l-emre ait olmayıp bütün müminlerin bizzat veya bilvasıta bununla ilgili olmaları gerekeceği ve bir ümmetin

³⁴¹ Taberî, *age.*, XXVII/238,241

³⁴² Âl-i İmran, 3/110

hayırlı oluşunun da, çoğunluğunun iyiliğiyle olabileceği ve nitekim diğer kitap ehlinin bu özelliğe sahip olamamaları, içlerinde Allah'a itaatten çıkmış sapıkların çoğunluğu oluşturmalarından doğduğu hatırlatılmaktadır³⁴³.

Ayetteki “onların ekserisi dinden çıkmış fasıklardır” ifadesi konumuz açısından önemlidir. Süleyman Ateş'in bu sözü tefsir sadedinde belirttiği gibi Kur'an, hiçbir millete, bütün bireylerini kapsayacak şekilde genel hükümle fık damgasını vurmamıştır. Bazen kesir (çoğu), bazen ekseruhum (çokları) deyimiyle onların arasında fasıkların çoğunlukta olduğunu söylemiştir. Genellik ifade eden bir söz kullandığı zaman mutlaka istisna da kullanarak o toplumun içindeki iyileri, kötü vasfın dışında tutmuştur. Mesela “Pek az inanırlar”³⁴⁴, “Sonra pek azınız hariç döndünüz, hâlâ da yüz çevirmektesiniz”³⁴⁵ ayetleri, onların içinde doğru inanan insanların olduğunu ifade etmektedir. Veya bazı ayetlerde³⁴⁶ kötülüğü sadece bazılarına bağlar³⁴⁷.

Bazı tefsir alimlerine göre “İçlerinden iman edenler de var” sözüyle Abdullah b. Selam ve arkadaşları gibi kimseler kastedilmektedir. “Onların çoğu fasıktır” sözü ise, onların çoğunun küfürde isyan ettiklerini, mütemerrid olduklarını belirtir³⁴⁸.

Konumuzla alakalı diğer bir ayet de mealen şöyledir:

“De ki: ‘Ey Ehl-i kitap! Sizin bizden hoşlanmayışınızın tek sebebi galiba şudur: Biz Allah'a iman ettiğimiz gibi, hem kendimize indirilen kitaba, hem de daha önce indirilen ilâhî kitaplara iman etmekteyiz. Sizin ise ekseriniz yoldan çıkmış fasıksınız”³⁴⁹.

İslam'ın Medine'de hızla yayıldığını gören Ehl-i kitap (Yahudiler), Müslümanları kıskandıklarından dolayı onlara karşı kin ve nefret besleyip onları küçümsüyordu. Bu sebeple Yüce Allah, ayette Hz. Peygamber'e onların bu kin ve nefretlerinin sebebini sormasını istemektedir. Çünkü Müslümanların Allah'a, Peygamber'e ve daha önce gelmiş olan kitaplara iman etmeleri bir suç ve kusur teşkil etmemektedir. Ehl-i kitabın,

³⁴³ Elmalılı, *age.*, II/409-410

³⁴⁴ Nisa, 4/46

³⁴⁵ Bakara, 2/83

³⁴⁶ Âl-i İmran, 3/75 ; A'raf, 7/159 ; Maide, 5/66

³⁴⁷ Ateş, Süleyman, *age.*, II/93

³⁴⁸ bkz. Nesefî, *age.*, I/244 ; Zemahşerî, *age.*, I/454

³⁴⁹ Maide, 5/59

Peygamberlerini tasdik edip kitaplarına iman ettikleri için Müslümanları takdir etmeleri gerekirken, aksine kıskanmalarından dolayı onlara karşı kin ve nefret hisleriyle davranıyorlardı.

Ayette belirtildiğine göre Ehl-i kitabın Müslümanlara karşı menfi tavırlarının iki sebebi vardır: **1.** Müslümanların, Hz. Peygamber ve Kur'an dahil peygamberlere ve onlara indirilen kitaplara iman etmeleri **2.** Ehl-i kitabın çoğunun yoldan çıkmış kimseler olmaları³⁵⁰

Ayetin sonunda onların çoğunun fasık olduğu ifade edilmektedir. Râzî, Yahudilerin hepsi fasık ve kafir olduğu halde Allah Teâla'nın, onların çoğunu fasıklık sıfatıyla tahsis etmesinin sebebini iki şekilde izah eder:

“**1.** Yani sizin çoğunuz; liderlik, makam elde etmek, rüşvet almak ve krallara yaklaşmak için onların söylediklerini söylüyor ve yaptıklarını yapıyorsunuz. O halde siz kendi dininizde fasıksınız, âdil değilsiniz. Çünkü kafirler ve bid'atçılar da bazen dininden döner ve dininde fasık olabilir. Yahudilerin tümünün bu şekilde olmadığı malumdur. İşte bundan dolayı Yüce Allah, bu fasıklık hükmünü onların çoğuna mahsus kılmıştır.

2. Yüce Allah, onlardan iman edecek olanların bu fasıklığa gireceği zannedilmesin diye, onların çoğunun fasık olduğunu zikretmiştir”³⁵¹.

2.2.4.4. İsrailoğullarından Küfre Sapanların Çoğunun, Kafirleri Veli Edinmesi ve Fasık Olması:

“Onlardan çoğunun kafirleri velî edindiklerini görürsün. Bu iş ki onu bizzat kendileri yapmış ve üzerlerine Allah'ın hışmını çekmişlerdir, ne kötü bir davranıştır! Onlar cehennem azabında devamlı kalacaklardır. Eğer Allah'a, Peygamber'e ve ona indirilen vahye imanları olsaydı, kafirleri velî

³⁵⁰ Heyet, *age.*, II/239-240

³⁵¹ Râzî, *age.*, XII/35

edinmezlerdi. Fakat onlardan birçoğu (kesîren minhum) yoldan çıkmış kimselerdir”³⁵².

Hız. Peygamber, Hız. İbrahim’in savunduğu tevhid inancının kökleşmesi için gönderildiğini bildirmiş, Tevrat ve İncil’in ilâhî kitaplar olduğunu kabul etmiş olmasına rağmen Yahudilerden birçoğu, Resulullah’a sıcak ilgi göstermek şöyle dursun, ona karşı düşmanlığı körüklemek üzere kafirlerle dostluklar kurup onlarla iş birliği yapmaya çalışıyorlardı. Ayetteki “kafirler” kelimesiyle hem Mekke müşriklerinin hem de Medine’de yaşayan ve iman etmiş gibi görünüp gerçekte inanmamış olan münafıkların kastedilmiş olması muhtemeldir³⁵³.

Ayet sonunda “Fakat onlardan birçoğu dinden çıkmış fasıklardır” şeklinde buyurulmaktadır. Elmalılı, bu sözü açıklarken burada “onlardan birçoğu” (kesîren minhum) şeklinde, aynı surenin elli dokuzuncu ayetinde ise onların çoğunun fasık olduğunun söylenmesinden yola çıkarak, “**onların çoğu**” deyiimiyle “**onlardan birçoğu**” deyiimi arasındaki farkı ve anlam nüanslarını izah eder ki bu, konumuz açısından büyük önem arz eder³⁵⁴.

2.2.5. İsrailoğullarından Çoğunun, Resüllerin Gönderilmesinden Sonra Aşırı Gidip Haddi Aşmaları:

“İşte bundan dolayı İsrailoğullarına kitapta şunu bildirdik: Kim katil olmayan ve yeryüzünde fesat çıkarmayan bir kişiyi öldürürse sanki bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir adamın hayatını kurtarırsa sanki bütün insanların hayatını kurtarmış olur. Resullerimiz onlara açık ayetler ve deliller getirmişlerdi. Ne var

³⁵² Maide, 5/80-81

³⁵³ Heyet, *age.*, II/257-258

³⁵⁴ Elmalılı’nın belirttiğine göre “onların çoğu” deyiimiyle “onlardan birçoğu” deyiimi arasındaki fark, bize şu iki manadan birini hatırlatır: **1.** Demek ki ikinci fisk, birinciden daha şiddetlidir. Çoğunluğun günahkarlığı, itaatsizlik manasına fisktır ki inançsız olup olmamaktan daha geneldir. Çoğunluğun kitap ehli olmaktan çıkmasını gerektirmez. Bir çoğunun fiskı ise bütün bütün küfür ve azgınlık ile kitap ehli olmaktan çıkma ve dinden dönme manasına bir fisktır ki diğerinden daha şiddetli bir şerdir. **2.** Her ikisinde fisk, aynı manaya olmakla beraber, demek ki İslam dininin yayılması ve bu Kur’an’a ait seslenişin tesirinin feyzi ile kitap ehlinin çoğunluğunun isyanı azalmış, ayette (Maide, 5/81) ifade edildiği gibi onlardan birçoğu fasık olarak kalmıştır. Fakat bu çoğunluğun fiskı, “Rabbinden sana indirilenler, onlardan çoğunun azgınlık ve küfrünü artırır” (Maide, 5/64) ayeti delaletinde keyfiyet itibariyle eski çoğunluğun fiskından çok fazla, çok şiddetli olmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Elmalılı, *age.*, III/321-323

ki onların çoğu bütün bunlardan sonra, hâlâ yeryüzünde fesat ve cinayette aşırı gitmektedirler”³⁵⁵.

Rivayet edildiğine göre Medine Yahudileri Hz. Peygamber’i ve sahabeden bazılarını öldürmek için tuzak peşindelerdi. Bu sebeple Yüce Allah, onlara adam öldürmenin ne kadar büyük bir cinayet olduğunu göstermek için aynı surede Hz. Adem’in iki oğlunun kıssasını³⁵⁶ anlattıktan sonra onların kutsal kitaplarında da haksız yere bir insanı öldürmenin bütün insanlığı öldürmek; bir canı kurtarmanın da bütün insanlığı kurtarmak gibi olduğunun yazılı olduğunu bildirmiştir.

Yüce Allah, İslam’da da, İslam’dan önceki ilâhî dinlerde de insan hayatının kutsal olduğunu bildirmiş, bundan dolayı bir canı korumayı tüm insanlığı korumak kadar üstün bir fazilet saymış, bir cana kıymayı da tüm insanları öldürmek kadar büyük bir cinayet olarak değerlendirmiştir. Bir insanın haksız yere öldürülmesi, toplumda öldürme olaylarının yayılmasına, insanların birbirine düşmesine ve toplum düzeninin bozulmasına sebep olur. Hukukî bir gerekçe olmaksızın bir başkasının canına kıyan kimse, yalnızca o kişiye haksızlık etmiş olmaz, aynı zamanda insan hayatının kutsallığına inanmadığını ve başkalarına karşı hiçbir merhamet duygusu taşımadığını da göstermiş olur.

Ayetin son cümlesinde ise şu ifade edilmektedir: Yüce Allah, insan hayatının önemi ve bu hayata kıyanlara verilecek cezalar hakkındaki ayetlerini peygamberleri aracılığıyla göndermiş ve insanlara tebliğ etmiş olmasına rağmen birçok insan yine de yeryüzünde fesad çıkarmaya ve kan dökmeye devam etmektedir³⁵⁷.

Râzî’ye göre ise ayetin son cümlesinin manası şöyledir: “Yahudilerin pek çoğu, bundan sonra, yani peygamberlerin gelişinden ve onlara, öldürmeyi haram kılmamızdan sonra haddi aşmışlardır, yani adam öldürmenin büyük bir günah olduğuna önem vermemişlerdir”³⁵⁸.

³⁵⁵ Maide, 5/32

³⁵⁶ Maide, 5/27-31

³⁵⁷ Heyet, *age.*, II/206-207

³⁵⁸ Râzî, *age.*, XI/213 ; ayrıca bkz. Nesefî, *age.*, I/394 , Zemahşerî, *age.*, I/609

2.2.6. Yahudilerden Birçoğunun, Günahta, Düşmanlıkta Birbirleriyle Yarışmaları ve Yasak Şeyleri Yemeleri:

“Onlardan birçoğunun günaha, başkasının hakkına tecavüz etmeye, haram yemeye yarışircasına koştuklarını görürsün. Yaptıkları şey ne kadar kötü!”³⁵⁹

Elmalılı’ya göre ayetin manası şöyledir: “Ey Muhammed veya ey muhatap! Bunların hepsi değil, fakat çoğunu görürsün ki günah, düşmanlık, haramı yemek, bu üçüne devamlı koşarlar, atılırlar ki yalancılık, küfürbazlık etmek, zulmetmek düşmanlığın; rüşvet de suht (haram) ın en açık misallerindendir”³⁶⁰.

Râzî’nin belirttiğine göre Yüce Allah ayette “onlardan birçoğunu görürsün” buyurmaktadır. Bunun sebebi, onların hepsinin bu şekilde olmamasıdır. Onlardan bir kısmı, utanmış ve bu işleri terk etmişlerdir³⁶¹.

2.2.7. İndirilen Ayetlerin, Birçoğunun Azgınlık ve Küfrünü Arttırması:

Konuyla ilgili ilk ayet mealen şöyledir:

“Yahudiler: ‘Allah’ın eli bağlıdır’ dediler. Hay kendi elleri bağlanasılar! Hay dediklerinden dolayı mel’un olası adamlar! Hayır, hiç de öyle değil! Allah’ın iki eli de açıktır. Dilediği şekilde infak eder. Rabbinden sana indirilen ayetler, mutlaka onlardan birçoğunun azgınlığını ve gâvurluğunu arttıracaktır. Bununla beraber, Biz onların aralarına, kıyamete kadar sürüp gidecek bir kin ve nefret bıraktık. Her ne zaman onlar savaş çıkarmak için bir yangın tutuşturdukları Allah onu söndürdü. Sırf fesat çıkarmak için dünyanın her tarafında koşup dururlar. Allah müfsitleri sevmez”³⁶².

Süleyman Ateş’e göre ayette Yüce Allah, Yahudilerin, Müslümanların inançlarıyla alay eden ‘Allah’ın eli bağlıdır’ şeklindeki sözlerine cevap olarak Allah’ın elinin açık olduğunu, dilediğine bol nimet ihsan buyurduğunu belirtmekte ve Hz. Peygamber’e indirilen Kur’an’ın, Yahudilerin taşkınlık ve inkarını arttıracığını bildirmektedir. Fakat

³⁵⁹ Maide, 5/62

³⁶⁰ Elmalılı, *age.*, III/276

³⁶¹ Râzî, *age.*, XII/39

³⁶² Maide, 5/64

onların taşkınlığı, yalnız kendilerine zarar verir. Müslümanlara kin besleyen bu kişilerin, kendi aralarında da sevgi yoktur. Birbirlerinden de hoşlanmazlar. Küstahça davranışları sebebiyle Allah, onların aralarına düşmanlık ve kin düşürmüştür. Birbirlerine karşı düşmanlıkları, kıyamete kadar sürecektir. Allah'ın elçisine karşı ne zaman bir savaş ateşi yaksalar, Allah onu söndürür, tuzaklarını boşa çıkarır. Onların seciyeleri fesat çıkarmaya müsaittir. Yeryüzünde bozgunculuk yapmaya, insanları birbirine düşürmeğe çalışırlar. Fakat Allah bozguncuları sevmez³⁶³.

Ayetteki “Rabbinden sana indirilen ayetler, mutlaka onlardan birçoğunun azgınlığını ve gâvurluğunu artıracaktır” ifadesi üzerinde durulacak olursa bu cümlenin anlamı şöyledir:

“Ve her halde Rabbinden sana indirilen bu Kur’an ayetleri o Yahudilerden birçoğunun taşkınlığını ve küfrünü artıracaktır. Bundan sonra bunlar, tağutluk (şeytanlık) ta daha ileri gideceklerdir”³⁶⁴.

Yukarıdaki ifadede Yüce Allah ‘onlardan birçoğu’ şeklinde çoğunluğu zikrederek tahsis etmiştir. Çünkü onların içinde Allah’a iman edip hiçbir taşkınlık yapmayan kimseler vardır³⁶⁵. Şevkânî, ‘onlardan birçoğu’ sözünü ‘Yahudi ve Hıristiyanlardan birçoğu’ şeklinde tefsir etmektedir³⁶⁶.

Konuyla alakalı diğer bir ayette ise mealen şöyle buyurulmaktadır:

“De ki: ‘Ey Ehl-i Kitap! Siz Tevrat’ı, İncil’i ve Rabbinizden size indirilen Kur’an’ı tatbik etmedikçe, hiçbir temele dayanmış sayılmazsınız, hiçbir dayanağınız yoktur. Rabbinden sana indirilen ayetler, mutlaka onlardan birçoğunun azgınlık ve inkarcılığını fazlalaştıracaktır. O halde o kafirlerden ötürü gam yeme!’”³⁶⁷

³⁶³ Ateş, Süleyman, *age.*, III/25

³⁶⁴ Elmalılı, *age.*, III/281

³⁶⁵ İbn Atiyye, *age.*, II/216

³⁶⁶ Şevkânî, *age.*, II/82

³⁶⁷ Maide, 5/68

Ayette Yüce Allah, peygamberi Hz. Muhammed'e (s.a.s.), yanında bulunan kitap ehline şöyle demesini emretmiştir: 'hiçbir dayanağınız yoktur'. Yani Tevrat ve İncil'i tatbik etmedikçe doğru bir şeye dayanmış olmazsınız. Bu iki kitabı tatbik etme içerisinde Hz. Muhammed'e (s.a.s.) iman da vardır.

'Rabbinizden size indirileni' ifadesiyle kastedilen Kur'an'dır. İbn Abbas ve birçokları bu görüştedir. Sonra Yüce Allah, peygamberine 'Onlardan birçoğunun Hz. Muhammed'in (s.a.s.) peygamberliği sebebiyle azacağını, Kur'an ve şeriatın inişinin onların inkar ve hasetlerini artıracacağını' haber vermiştir. Sonra da Yüce Allah, peygamberini teselli etmiş ve onları hakir görmüştür: 'O halde o kafirlerden ötürü gam yeme' buyurmuştur. Yani 'iman etmedikleri için üzülme, onlara aldırış etme' demektir³⁶⁸.

Ayetteki 'onlardan birçoğu' ifadesiyle Şevkânî'ye göre Müslüman olmayıp da inatçılığa devam eden kimseler kastedilmektedir. Bununla onlardan alim olan kimselerin kastedildiği de söylenmiştir³⁶⁹.

2.2.8. İsrailoğulları'ndan Birçoğunun, Âmâ ve Sağır Kesilmeleri:

"Başlarına bir bela gelmeyeceğini sandıkları için, kör ve sağır kesildiler. Sonra tövbe ettiklerinde Allah da tövbelerini kabul buyurdu. Sonra içlerinden birçoğu yine kör ve sağır kesildiler. Allah yaptıklarını hakkıyla görüyor"³⁷⁰.

İsrailoğulları, açık hakikatler gözlerinin önüne serilmişken bunları görmezden ve duymazdan gelerek hiçbir sınava tâbi tutulmayacaklarını ve başlarına hiçbir felaketin gelmeyeceğini sanmışlardı. Ayette onların bu tutumunun tövbelerinin kabulünden sonra da birçoklarınca tekrar edildiği belirtilmiştir. Fakat bunların zamanıyla ilgili bilgi verilmemiştir³⁷¹.

³⁶⁸ İbn Atiyye, *age.*, II/218

³⁶⁹ Şevkânî, *age.*, II/88

³⁷⁰ Maide, 5/71

³⁷¹ Heyet, *age.*, II/251-252

Ayette İsrailoğulları'nın Hakk'a ulaşma konusundaki körlük ve sağırılıklarının iki defa meydana geldiğine işaret edilmektedir. Müfessirler, bu iki defa ile neyin kastedildiği konusunda ihtilaf etmişler ve şu görüşleri zikretmişlerdir:

1. Bununla kastedilen, onların Hz. Zekeriya, Hz. Yahya ve Hz. İsa (a.s.) zamanlarında kör ve sağır kesilmeleridir. Sonra Allah onlardan bir kısmını imanda muvaffak kılarak tövbelerini kabul etmiştir. Fakat daha sonra onların pek çoğu, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) zamanında onun peygamberliğini inkar ederek kör ve sağır kesilmişlerdir. Allah, 'onlardan pek çoğu' buyurmuştur. Çünkü Yahudilerin çoğu, Hz. Muhammed'i (s.a.s.) inkarda ısrar etmiş olsalar da, Abdullah b. Selam ve arkadaşları gibi içlerinden bir topluluk iman etmişlerdir.

2. Onlar buzağıya ibadet ettikleri sırada kör ve sağır kesilmişler, sonra tövbe etmişler ve Allah da tövbelerini kabul etmiştir. Fakat sonra onlardan pek çoğu, inatla kör ve sağır kesilmişlerdir ki bu da onların, Allah'ı açıkça görme ve meleklerin inmesini talepleridir.

3. Kaffâl'in görüşüne göre iki defa kör ve sağır olmaları, İsrâ suresinin 4.-7. ayetlerinde anlatılan kötülükleridir.

4. Bir görüşe göre de 'Kör ve sağır kesildiler' sözünün manası şudur: Bu kör ve sağır kesilme, Allah, Hz. Davud, Hz. Süleyman ve diğer peygamberlerini onlara peygamber olarak gönderdiği zaman meydana gelmiştir. Onlar Allah'a iman etmişler, Allah da tövbelerini kabul etmiş, fakat sonra bir fetret devri vukû bulunca, bir kere daha kör ve sağır kesilmişlerdir³⁷².

2.2.9. Haham ve Rahiplerin Çoğunun, Halkın Mallarını Haksız Yollardan Yemeleri, İnsanları Allah'ın Yolundan Uzaklaştırmaları:

“Ey iman edenler! Doğrusu hahamların ve rahiplerin çoğu halkın mallarını haksız yollardan yerler ve insanları Allah'ın yolundan uzaklaştırırlar. Altını,

³⁷² Râzî, *age.*, XII/57-58

gümüşü yığıp Allah yolunda harcamayanlar var ya, işte onları acı bir azabın beklediğini müjdele!”³⁷³

Ayetin tefsiri olarak Elmalılı'nın ifadeleri şöyledir: “Ey müminler! Şurası bir hakikattir ki, Yahudi hahamlarıyla Hıristiyan rahiplerinden bir çoğu, hepsi değilse de muhakkak ki bir çoğu insanların mallarını batıl bir şekilde yiyip geliyorlar’. Yok yere, sebepsiz bir şekilde, haksız yollardan, meşru olmayan maksatlarla halkın mallarını, paralarını alıyor, hakları olmadıkları halde onlardan yararlanıyor, servetler yığıyorlar, ‘ve Allah’ın yolundan insanları engelliyorlar’. O servetlerle ve o batıl intifa maksatlarıyla halkı kendilerine bağlayıp, tağyir ve tahrif ettikleri, değiştirip durdukları din kurallarına uymaya zorluyorlar, onları İslam’dan, doğruluktan veya Tevrat ve İncil’de yazılı olan gidişattan menediyorlar. Böylece halka fena bir örnek oluyorlar. Sanki para ile her şeyin çaresi bulunabilirmiş veya para uğruna her şeyi yapmak mübahmış gibi. Hatta hak ve hukuk değişebilir, günahlar affolunabilirmiş de haram helâl demeden para kazanmak, hazineler yığmak gerekiyormuş gibi bir duygu ve düşüncenin halk arasında yaygınlaşmasına sebep oluyorlar, insanları böylece hak yolundan saptırıyorlar, kötü örnek olup baştan çıkarıyorlar.

‘Ve onlar ki, altını ve gümüşü kenz yaparlar. Toplayıp sımsıkı saklarlar, tıkız ederler ve bunları Allah yolunda sarfetmezler’. Kim olursa olsunlar, gerek o haham ve papazlardan, gerek onlara uyup onları örnek alıp para saklayanlardan olsun, gerekse zekatlarını vermeyen ve paralarını saklayan Müslümanlardan olsun. ‘İşte onları, elem verici bir azapla müjdele, ey Muhammed” demektir³⁷⁴.

Ayetteki “hahamların ve rahiplerin çoğu” ifadesiyle hüküm, onların tümüne değil de onlardan çoğuna isnat edilmiştir. Çünkü onların içinde Abdullah b. Selam ve Muheyrik (ö. 3/625) gibi salih kimseler yok değildir³⁷⁵.

³⁷³ Tevbe, 9/34

³⁷⁴ Elmalılı, *age.*, IV/324-325

³⁷⁵ İbn Âşûr, *age.*, X/175

2.3. Geçmiş Kavimlerin Çoğunluğunun Özellikleri:

Kur'ân-ı Kerim'de geçmiş kavimlerin çoğunluğundan da bahsedilmekte, onların çeşitli özellikleri zikredilmektedir. Konuyla ilgili ayetler ise şöyledir:

2.3.1. Geçmiş Ümmetlerin Çoğunun Yoldan Saptıkları:

“Daha önce yaşayan insanların ekserisi (ekseru'l-evvelîn) de yoldan sapmışlardı. Biz de onları uyarıp gerçeği gösteren peygamberler göndermiştik. İşte bak ve düşün: O uyarılanların âkıbeti nice oldu? Ancak, içlerinden Allah'ın imana ve ihlase muvaffak kıldığı kullar, elçileri dinleyip o kötü âkıbetten kurtuldular”³⁷⁶.

Konumuzla alakalı olan ilk ayetin manası şöyledir: ‘Andolsun onlardan önce, yani senin kavmin Kureyş'ten önce geçmiştekilerin çoğu, yani geçmiş ümmetler, taklit ederek ve nazar ve düşünmeyi terk ederek sapmıştı’ demektir³⁷⁷.

Yüce Allah, bu ilk ayette geçmiş ümmetlerinin çoğunun, yoldan saptığını ve Allah'la beraber başka bir ilah kıldıklarını haber vermektedir³⁷⁸.

İlk ayette geçen “onlar” sözünden maksat, putperest atalarını körü körüne taklit eden Araplardır. Henüz inkarcıların sayılarının müminlerden çok olduğu Mekke döneminde nazil olan bu ayetlerde hidayet ve dalaletin ölçüsünün azlık-çokluk değil, doğruluk-yanlışlık şeklindeki sabit ve objektif değerler olduğu; nitekim geçmiş çağlarda da kendilerine peygamberler gönderilip uyarılmış oldukları halde nice toplumların, sayılarının çokluğuna rağmen, inkar ve günahlarda ısrar ederek yollarını sapıtmaları sebebiyle başlarına gelen felaketlerle helak olup gittikleri, sadece içtenlikle Allah'a inanıp yolundan gidenlerin kurtulabildikleri ifade edilmektedir. Burada inkarcı kimselere yönelik bir uyarı bulunduğu gibi, Hz. Peygamber'e de onların çokluğuna bakarak ümitsizliğe kapılmadan görevini sabırla sürdürmesi yönünde bir teşvik de vardır³⁷⁹.

³⁷⁶ Sâffât, 37/71-74

³⁷⁷ Neseî, *age.*, III/1461

³⁷⁸ İbn Kesir, *age.*, VI/19

³⁷⁹ Heyet, *age.*, IV/473-474

İbn Âşûr'a göre ayette daha önce yoldan sapmış olan kimselerin "ekseru'l-evvelîn" şeklinde nitelenmesi, akılları zayıf kimselerin, müşriklerin çokluğuyla aldanmaması, çok olmaları sebebiyle onların güçlü olduğunu hissetmemeleri ve sayı çokluğunun, sapıtanların sapıtmasını, hata yapanların hatasını temize çıkarmayacağını bilmeleri içindir. Ki hidayet ve dalalet, çokluk ve azlık gibi sayı eseri değildir. Bu ikisi müstakil, sabit bir hakikattir³⁸⁰.

2.3.2. Geçmiş Toplumların Çoğunun, Müşrik Olması:

"De ki: Dünyayı gezin de daha önce geçmiş toplumların âkıbetlerinin nasıl olduğuna bakıp anlayın. Onların da ekserisi müşrik idiler"³⁸¹.

Ayette ifade edildiği gibi kötü akıbetlerinin görüldüğü bu ümmetlerin çoğu şirk ehliydendi. Bu kötü akıbetin, onların başlarına gelmesinin, şirk koşmaları sebebiyle olduğu ifade edilmektedir³⁸².

Ayetteki "onların çoğu müşrikti" cümlesiyle ilgili şu izahlar yapılmıştır:

"Onlara isabet eden şey, onlar arasında şirkin yayılmasından dolayıdır veya onların çoğunda şirk koşma vardı, şirkin dışındaki günahlar ise onların azında vardı"³⁸³.

"Bu ümmetlerin bir kısmı müşrik değildi. Onlara isabet eden şey, rasullerini yalanlamalarından dolayı başlarına geldi. Meyden halkı gibi"³⁸⁴.

"Onların çoğu müşrikti. Bundan dolayı onları helak ettik. Onların çokluğu onlara fayda vermedi. Müminleri de kurtardık, onların azlığı da onlara zarar vermedi"³⁸⁵.

Râzî ise söz konusu ifadenin üç manaya gelebileceğini söyler:

1. Fasıklık ve emre muhalefet sebebiyle helak etme gibi şirk dışında helak olsa da, çoğunlukla helak, aşikar şirk sebebiyle olur.

³⁸⁰ İbn Âşûr, *age.*, XXIII/128

³⁸¹ Rum, 30/42

³⁸² İbn Âşûr, *age.*, XXI/114

³⁸³ Ebu's-Suûd, *age.*, VII/63

³⁸⁴ İbn Âşûr, *age.*, XXI/114

³⁸⁵ El-Bikâî, Burhanüddin Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer, *Nazmü'd-Dürer fî Tenasübi'l-Âyâti ve's-Suver*, XV/107

2. Her kafir, müşrik olmasa da helak olmuştur. Hatta onlar içinde muattıla olanlar da vardır. Fakat bunlar, azınlıktadır. Kafirlerin çoğu müşriktir.

3. Dünyevî azap geldiği zaman sadece müşriklere mahsus olarak gelmez. Hatta bu azap, çocuklar ve deliler üzerine de gelir. Fakat azaba maruz kalanların çoğu müşriklerdir³⁸⁶.

2.3.3. Çoklarının, Sözünde Durmaması ve Fasık Olması:

Geçmiş toplumlardan çoklarının sözünde durmaması ve ekserisinin fasık olmasından bahseden ayet mealen şöyledir:

“Biz onların çoğunda sözünde durma (ahd) diye bir şey bulmadık; onların ekserisinin sadece itaat dışına çıkmış kimseler olduğunu gördük”³⁸⁷.

Yüce Allah, bu ayetten önceki ayetlerde, geçmişteki beş peygamberin (Nuh, Hud, Salih, Lut, Şuayb) kavimlerinin kıssalarından örnekler vererek, bu peygamberlerin getirdikleri açık seçik mesajlara, belgelere veya mucizelere rağmen, inkarcılıkta direnen eski toplumların maruz kaldıkları felaketleri anlatmıştı³⁸⁸. Bu ayette de onların çoğunda sözünde durma diye bir şey olmadığını ve onların ekserisinin fasık olduğunu ifade etmektedir.

Tefsir alimleri, ayetteki “ahd” kelimesini çoğunlukla ‘Allah’ın, Hz. Adem’in sulbüne, soyuna ve dolayısıyla tüm insanların fitratına bahşettiği hakkı ve hakikati bulma, kabul etme meylî, her insanın yaratılışının en başında potansiyel olarak sahip kılındığı iman ve iyilik istidadı’ manasında izah etmişlerdir. Kur’an’da, insanın bu özellikte dünyaya gelmesi, onun Allah’a karşı olan bir tür ahdi ve borcu, buna karşılık mükellef bir insan haline geldikten sonra fitrat dinini tanımayarak batıl inançlara, çirkin davranışlara sapması da ‘Allah’ın ahdini bozma’ şeklinde ifade edilir³⁸⁹.

Râzî’nin belirttiğine göre “ahd” la ilgili şu izahlar da yapılmıştır:

³⁸⁶ Râzî, *age.*, XXV/128

³⁸⁷ A’raf, 7/102

³⁸⁸ Heyet, *age.*, II/441

³⁸⁹ Heyet, *age.*, II/442

“1. ‘İbn Mesud (ö. 32/652-53), buradaki ahdin iman manasında olduğunu söylemiştir. Buna delil de Yüce Allah’ın, “Rahman’ın huzurunda söz almış olanlar dışında hiç kimse şefaath edemez”³⁹⁰ ayetidir. Yani ‘iman edip de la ilahe illallah diyenlerden başkası’ anlamındadır.

2. ‘Ahd, tevhidin ve nübüvvetin doğruluğunu gösteren delillerin ortaya koyulmasından ibarettir. Buna göre ayetle kastedilen, ‘Biz onların çoğunda ahde vefa göremedik’ şeklindedir.

Yüce Allah, sonra devamında ‘onların çoğunu fasık bulduk’ buyurmuştur. Yani ‘Durum şundan ibarettir ki biz onların çoğunu, fasık, taatten çıkmış ve dinden yüz çevirmiş olarak bulduk’ anlamındadır”³⁹¹.

Geçmiş toplumlarla alakalı onların çoğunun fasık oluşundan bahseden diğer bir ayet de mealen şöyledir:

“Biz Nuh’u, İbrahim’i peygamber olarak gönderdiğimiz gibi, zürriyetlerine de kitap ve nübüvvet verdik. Onlardan kimisi doğru yolu bulsa da, çoğu büsbütün yoldan çıkmışlardır”³⁹².

‘Yani yemin olsun ki beşerin ikinci babası olan Hz. Nuh’u kavmine; Rahman’ın dostu, peygamberler babası ve Arapların babası olan Hz. İbrahim’i de diğer kavimlere gönderdik ve onların zürriyetlerine risalet ve peygamberlik verdik. Bütün peygamberler, onların sülalesindedir. Allah, Hz. Nuh ve Hz. İbrahim’den sonra, ancak onların zürriyetlerinden resul ve nebi göndermiştir. Aynı şekilde onlara indirilmiş kitaplar verdik. Allah, ancak onların sülalesinden bir kitap indirmiş ve bir beşere vahyetmiştir.

Onlardan hak ve dosdoğru yol üzere olan bir topluluk vardır. Fakat onlardan çoğu, Allah’ın sınırlarından ve itaatten dışarı çıkmıştır’ demektir”³⁹³.

Ayetin sonundaki “Onlardan kimisi doğru yolu bulsa da, çoğu büsbütün yoldan çıkmışlardır” ifadesinin manası, Râzî’nin belirttiğine göre şöyledir:

³⁹⁰ Meryem, 19/87

³⁹¹ Râzî, *age.*, XIV/188-189

³⁹² Hadid, 57/26

³⁹³ Zuhaylî, Vehbe, *age.*, XXVII/337

“Onlardan hidayet üzere olanlar vardır” sözü, ‘O nesilden veya kendilerine peygamber gönderilen insanlardan doğru yolu tutanlar vardır’ anlamındadır. Peygamber gönderme ve peygamberlerin zikredilmesi de buna delalet eder. Bu ifadenin manası şudur: Onlar içinde hidayete erenler de vardır, fasıklar da vardır. Çoğunluk, fasıklardan taraftır’ demektir”³⁹⁴.

2.3.4. Firavun Hanedanının Çoğunun, İyiliği Olduğu Gibi Kötülüğü de Yaratmanın Allah’ın Kudretiyle Olduğunu Bilmemesi:

“Biz Firavun hanedanı düşünüp ibret alsınlar diye, senelerce onları kuraklık, kıtlık ve ürün azlığı ile cezalandırdık. Onlara iyilik, bolluk geldiğinde: ‘Hâ işte bu bizim hakkımız! Kendi becerimizle bunu elde ettik’ derlerdi. Eğer kendilerine bir kötülük gelirse onu, Musa ile beraberindeki müminlerin uğursuzluklarına verirlerdi (yettayyerû). Dikkat edin, iyiliği olduğu gibi kötülüğü de yaratmak, ancak Allah’ın kudretiyledir fakat onların çoğu bilmezler”³⁹⁵.

Ayette “Firavun ailesi” ifadesiyle kastedilen, onun kavmidir. “Seneler” ifadesiyle kastedilen ise kuraklıktır. Yüce Allah, yağmurun yağmaması ve afetlerin çokluğu sebebiyle ürün noksanlığı ile Firavun kavmini cezalandırdı ki ‘düşünüp ibret alsınlar’, ders çıkarsınlar ve günahlarından dönsünler³⁹⁶.

Ayette geçen iyilikle daha çok yağış, ürün bolluğu ve refah gibi maddî nimetler; kötülükle ise kuraklık, kıtlık ve geçim sıkıntısı gibi maddî problemler anlaşılmıştır.

Ayetteki tetayyür, tayr (uçma) kelimesinden türetilmiştir ve bir olayı, nesneyi veya kişiyi ‘uğursuz sayma’ anlamına gelir. Cahiliye döneminde oldukça yaygın olan bir hurafeye göre bir kimse yolculuğa çıktığında ilk karşılaştığı bir kuşun, kendisine göre sağ tarafa doğru uçtuğunu görürse bunu yolculuğu için uğurlu sayar, sol tarafa doğru uçtuğunu görürse bunu da uğursuz kabul ederdi³⁹⁷. Cahiliye adeti olan bu tetayyürün,

³⁹⁴ Râzî, *age.*, XXVIV/244

³⁹⁵ A’raf, 7/130-131

³⁹⁶ Şevkânî, *age.*, II/336-337

³⁹⁷ Heyet, *age.*, II/452-453

dinimizde yeri olmadığı kaynaklarda ifade edilmiştir. Hz. Peygamber, bir hadislerinde “...Uğursuzluk ve baykuş yoktur...”³⁹⁸ buyurur.

Ayet sonundaki “Fakat onların çoğu bilmezler” ifadesiyle ilgili şu izahlar yapılmıştır:

“Fakat onların çoğu, bunu (başlarına gelenin Allah katından olduğunu) bilmezler. Aksine cahilce hayrı ve şerri Allah’tan başkasına nispet ederler”³⁹⁹.

“İlimsizliğin, onların çoğuna isnat edilmesi, şunu bildirmek içindir: Onların bir kısmı, başlarına gelen hayır ve şerrin Yüce Allah tarafından olduğunu biliyorlar veya başlarına gelen musibet ve belaların, ancak kendi elleriyle kazandıkları şeyler olduğunu biliyorlar. Fakat inat ederek ve büyüklenerek onun gereğince amel etmiyorlar”⁴⁰⁰.

“Fakat onların pek çoğu, bütün bunların (kendilerine isabet eden her hayır ve şerrin) Yüce Allah’tan olduğunu bilmezler. Bu böyledir, çünkü insanların çoğu, olayları maddî sebeplere nispet ederler ve o olayların, Yüce Allah’ın kaza ve takdiriyle olan bağlantısını keserler. Fakat gerçek olan, bütün bunların Allah’tan olmasıdır. Çünkü her mevcut, ya zatı gereği varlığı zorunludur veya zatı gereği varlığı mümkün varlıklardır. Halbuki vacibü’l-vücut olan tektir, onun dışındakiler zatı gereği mümkün varlıklardır. Zatı gereği mümkün olan varlıklar, ancak zatı gereği vacip olanın yaratmasıyla var olurlar. Bu yolla her şey Allah’tan olmuş olur. Bundan dolayı olayları Allah’tan başkasına nispet etmek, Yüce Allah’ın kemalini bilmemek anlamına gelir”⁴⁰¹.

³⁹⁸ Buhârî, Tıb 19,25

³⁹⁹ Şevkânî, *age.*, II/337

⁴⁰⁰ Ebu’s-Suûd, *age.*, III/264

⁴⁰¹ Râzî, *age.*, XIV/216

3. BÖLÜM

ÇOĞUNLUK KAVRAMI KARŞISINDA AZINLIĞIN DURUMU

3.1. Kur'an'da Azınlığın Özellikleri: Bu bölümde eşya zıddıyla bilinir kaidesince çoğunluk kavramı karşısında azınlığın durumu, Kur'an'da azınlığın özellikleri üzerinde durulacaktır.

Kur'an'da azınlığın özellikleri, müstakil bir konu ve bu konunun da birçok yönü olmakla beraber biz burada “killet” (azlık) kavramı bağlamında zikredilen azınlığın özelliklerine değineceğiz.

Sözlükte killet, sayılar gibi birbirinden ayrı niceliksel şeylerde kullanılır. Kesret kavramı gibi⁴⁰². Killet ve kesret kavramları sözlüklerde birbirine karşıt kavramlar olarak geçmektedir.

Konuyla alakalı ayetlere geçilecek olursa ele aldığımız ayetler şöyledir:

3.1.1. Şeytanın Çoğunluğu Saptırması, Sapmayanların Azınlıkta Olması:

“Bir zaman meleklerle: ‘Ademe secde edin’ dedik, onlar da hemen secdeye kapandılar, yalnız İblis secde etmeyip: ‘Çamurdan yarattığın kimseye secde mi ederim! Benden üstün kıldığın adam bu mu? Eğer kıyamet gününe kadar bana bir mühlet versen, gör bak nasıl da onun soyunu pek azı dışında kumandam altına alacağım!’ dedi”⁴⁰³.

Bu ayetlerde geçen, meleklerin Hz. Adem'e secde etmesi olayı Kur'an'da yedi defa tekrar edilerek yaratılmışlar içinde insanın seçkinliğine dikkat çekilmesinin amaçlandığı anlaşılmaktadır. Şeytanın insanla üstünlük yarışına girmesi, gururu uğruna

⁴⁰² bkz. İsfahânî, Ragıb, *age.*, s. 410,428

⁴⁰³ İsra, 17/61-62

Allah'a âsi olması, melekler gibi itaat etmek yerine Hz. Adem'e saygı göstermemekte direnmesi, Allah'a saygısızlığın ve isyankarlığın şeytan kaynaklı olduğunu gösterir⁴⁰⁴.

Râzî'ye göre ayetteki “pek azı dışında” ifadesiyle kastedilen kimseler, Yüce Allah'ın “Benim o seçkin kullarım üzerinde senin hiçbir nüfuzun yoktur”⁴⁰⁵ sözündeki anlattığı kimselerdir. İblis'in, Hz. Adem'in zürriyeti hakkında nasıl bu doğru zanda bulunabildiğine dair şu izahlar yapılmıştır:

1. İblis, meleklerin “Yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?”⁴⁰⁶ şeklindeki sözlerini işitmiş ve böylece bu hallerin ortaya çıkacağını bilmişti.

2. İblis, Hz. Adem'e vesvese vermiş ve onda bir azim bulamamıştır. Bundan dolayı bu ifadenin zahiri de, azmin zayıflığı konusunda evlatlarının da Hz. Adem gibi olduğunu belirtmektedir.

3. İblis, Hz. Adem'in, hayvanî, şehvî, parçalayıcı ve gadabî, vehmî ve şeytânî, aklî ve melekî kuvvelerden meydana geldiğini anlamıştır ve yine bu üç kuvvenin, yani şehvî, gadabî ve vehmî kuvvelerin, yaratılışın başlangıcında galip ve üstün olduğunu, aklî kuvvenin ise ancak işin sonunda tekamül ettiğini öğrenmiştir⁴⁰⁷.

Bikâî (ö. 885/1480), “pek azı dışında” şeklinde istisna edilen kimselerin, Allah'ın, kendilerini şeytandan koruduğu kimseler olduğunu söyler⁴⁰⁸.

Konuyla ilgili bir başka ayette Yüce Allah, şeytanın, birçok nesli saptırdığını ifade etmektedir⁴⁰⁹.

3.1.2. İman Edenlerin Azlığı: Kur'ân-ı Kerim'de çoğunluğun iman etmemesiyle ilgili ayetler olduğu gibi bunun karşıtı olarak Hz. Nuh'a iman edenlerin az olması ve

⁴⁰⁴ Heyet, *age.*, III/433

⁴⁰⁵ Hicr, 15/42

⁴⁰⁶ Bakara, 2/30

⁴⁰⁷ Râzî, *age.*, XXI/4

⁴⁰⁸ El-Bikâî, *age.*, XI/464

⁴⁰⁹ Yâsîn, 36/62

Yahudilerin pek azının iman etmesi gibi azınlığın iman etmesiyle alakalı ayetler de bulunmaktadır. Şimdi söz konusu ayetleri ele almak istiyoruz:

3.1.2.1. Hz. Nuh'un Beraberinde İman Eden Az İnsan Olması:

“Nihayet emrimiz gelip de tennur kaydığı zaman Nuh'a dedik ki: 'Her hayvan türünden erkekli dişili ikişer eş ile haklarında helak hükmü verilmiş olanları hariç olmak üzere, aileni bir de iman edenleri gemiye al. Zaten beraberinde iman eden pek az insan vardı’”⁴¹⁰.

İbn-i Kesir, “Zaten beraberinde iman eden pek az insan vardı” ifadesinin izahını şöyle yapar: “Yani Hz. Nuh, onların arasında 950 sene gibi uzun bir müddet kalmasına rağmen pek az kimse iman etti. İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre onlar, kadınları da içinde olmak üzere seksen kişiydiler. Kâ'b el-Ahbâr'dan (ö. 32/652-53) rivayet edildiğine göre ise yetmiş iki kişiydiler. Onların sayılarının on olduğu da söylenmiştir. Yine onların, sadece Nuh ile üç oğlu Sâm, Hâm, Yâfes ve bu üç oğlunun hanımları ile Yâm'ın hanımı olmak üzere dört gelininden ibaret olduğu da söylenmiştir. Yine rivayete göre Nuh'un hanımının, onlarla beraber gemide olduğu da söylenmiştir. Fakat bu şüphelidir. Bilakis zahir olan, Nuh'un hanımının helak edildiğidir. Çünkü o, kavminin dini üzereydi ve onların başına gelen helak, onun da başına gelmişti. Hz. Lut'un hanımının başına, onun kavminin başına gelenler geldiği gibi”⁴¹¹.

3.1.2.2. Yahudiler'in Pek Azının İnanması: Bir yoruma göre konuyla alakalı olan bir ayette mealen şöyle buyruluyor:

“Yahudilerden bir kısmı, bazı sözleri aslî şeklinden ve manasından saptırır, mesela: 'İşittik' (ama isyan ettik), 'işit' (hay işitmez olası!), ve râina derler. Bu sözleri, ağızlarını eğip bükerek güya vaziyeti kurtarmak ve dinle alay etmek için söylerler. Halbuki onlar sadece 'İşittik ve itaat ettik', 'İşit!' unzurnâ (bizi de gözet), deselerdi kendileri için elbette daha hayırlı ve daha dürüst bir iş olurdu.

⁴¹⁰ Hud, 11/40

⁴¹¹ İbn Kesir, *age.*, III/552

Fakat Allah, inkarları yüzünden onları rahmetinden kovdu. Artık onlar pek az iman ederler”⁴¹².

Yahudilerden bir kısmının, kelimelerin yerlerini değiştirmeleri tahrif terimi ile ifade edilmektedir. Tahrifin çeşitleri vardır. Ayette verilen örnekler tahriftir, burada müsbet mana ve değer ifade eden kelimeler alınmakta, ya ses benzerliğinden ya da kelimelerin diğer manalarından yararlanılarak olumsuz, kötü, aşağılayıcı maksatlarla kullanılmaktadır. Meselâ “râinâ” kelimesi Arapçada “Bizi gözet, durumumuzu göz önüne alarak konuş” manasına gelir, müminler bu kelimeyi olumlu bir manada kullanmışlar, bu ifadeyle Hz. Peygamber’den, söylediklerini iyi anlayıp yerine getirebilmeleri için durumlarını gözeterek konuşmasını, açıklamalarını buna göre yapmasını istirham etmişlerdir. Fakat Yahudiler ise İbrânîcede ses itibariyle bu kelimeye benzeyen ve “ahmak, kalın kafalı” gibi bir manaya gelen “râûnâ” kelimesinin manasını kastederek “râinâ” demişlerdir.

Tahrifin diğer şekilleri ise kelimelerin yerlerini değiştirmek, kelimeleri başkalarıyla değiştirmek ve lafızla alakası olmayan veya kastedilme ihtimali çok uzak bulunan manalar vererek sözü asıl manasından saptırmak şeklinde yapılmaktadır. Yahudilerin bir kısmı ve Hıristiyanlar, tahrifin bütün şekillerini yapmışlar ve hem kendilerini aldatmışlar hem de başkalarını saptırmak istemişlerdir. Kötü niyetle davranan, hidayet karşısında sonuna kadar direnen kafirler, akıl ve iradelerini böyle kullandıklarından dolayı lanete müstahak olmuşlardır, lanetlenmişlerin inanmaları da beklenemez⁴¹³.

Ayetin sonundaki “Artık onlar pek az iman ederler” ifadesiyle ilgili iki görüş vardır:

1. “Kalîl” lafzı, kavmin sıfatıdır. Bu durumda mana, “Onlardan ancak az sayıda kimse iman eder” olur. Bu görüşte olanlar, o pek az kimse ile Abdullah b. Selam ve arkadaşlarının kastedildiğini söylemişlerdir. Bu az kişilerin, Allah’ın, daha sonra iman edeceklerini bildiği kimseler olduğu da söylenmiştir.

⁴¹² Nisa, 4/46

⁴¹³ Heyet, *age.*, II/59

2. “Kalil” kelimesi, imanın sıfatıdır. Bu durumda ayetin takdiri ise “Onlar ancak pek az iman ederler” şeklindedir. Çünkü onlar Allah’a, Tevrat’a ve Hz. Musa’ya iman ediyorlardı, fakat diğer peygamberleri inkar ediyorlardı⁴¹⁴.

İbn Âşûr’a göre ise bu ifadenin manası, “Onlar asla iman etmezler” şeklindedir. Buradaki killet, yokluk manasında kullanılmıştır. Araplar, killeti (azlığı), ihtiyatlı ve iktisatlı olmak için nefye karşılık olarak kullanmışlardır⁴¹⁵.

Diğer bir ayette de mealen şöyle buyurulmaktadır:

“Sözleşmelerini bozmalarından, Allah’ın ayetlerini inkar etmelerinden, peygamberleri haksız yere öldürmelerinden ve ‘kalplerimiz perdelidir’ demelerinden dolayı (başlarına belalar getirdik). Aksine, kalpleri perdeli yaratılmış olmayıp, Allah inkarcılıkları sebebiyle kalplerini mühürledi de artık onlar pek az inanırlar”⁴¹⁶.

Bu ayetten itibaren 161. ayete kadar olan bölümdeki yedi ayette İsrailoğullarının, başta kendilerine gönderilen peygamberler olmak üzere insanlara yaptıkları çeşitli zulüm ve kötülüklerden örnek verilmekte, Hz. İsa’nın çarmıha gerilmesi konusuna ise açıklık getirilmektedir⁴¹⁷.

Ayet sonundaki “Artık onlar pek az inanırlar” ifadesinin manası şöyledir: “Onlar artık pek az iman ederler” veya “Onlardan iman edenler azdır”. Abdullah b. Selam ve onlardan onunla beraber Müslüman olanlar gibi⁴¹⁸.

3.1.3. Geçmiş Nesiller İçinde Pek Azının, İnsanları Bozgunculuktan Menetmesi:

“Sizden önceki nesillerde, dünyada fesat ve düzensizliği menedecek, böylece onları helak olmaktan koruyacak idrak ve fazilet sahipleri bulunmalı değil miydi? Onların içinden görevlerini yaptıklarından ötürü kurtardığımız az kimse var. Zalimler ise içinde buldukları refahın ardına düştüler. Doğrusu onlar

⁴¹⁴ Râzî, *age.*, X/119-120

⁴¹⁵ İbn Âşûr, *age.*, V/77

⁴¹⁶ Nisa, 4/155

⁴¹⁷ Heyet, *age.*, II/136

⁴¹⁸ İbn Âşûr, *age.*, I/842

suçlu kimselerdi. Rabbin, halkı dürüst hareket eden hem kendi nefislerini, hem de birbirlerini düzeltmeye çalışan diyarları, haksız yere asla helak etmez”⁴¹⁹.

Bu ayetlerde surenin bir özeti yapılarak surede helak olduğu bildirilen kavimlerin helak oluş sebepleri genel olarak ifade edilmekte ve kötülüklerin yok olması için toplumda fazilet sahibi kimselerin çoğalması ve bu kişilerin kötülükleri önlemeye çalışmasının lüzumuna işaret edilmektedir. İlk ayette Hz. Peygamber’den önceki nesiller içinde yeryüzünde kötülükleri önleyecek faziletli kimselerin az olduğu haber verilmektedir. Eğer bir toplumda iyiliği tavsiye edip kötülüğü önleyecek, hak ve adaleti tesis edecek kimseler bulunursa o toplum yok olmaz. Bunlar bulunmadığı takdirde o toplumun yok olması mukadderdir⁴²⁰.

3.1.4. Kullarından Allah’a Şükredenlerin Az Olması:

“...Ey Davud hanedanı, şükür gayreti içinde olun. Kullarımdan gereği gibi şükredenler (şekûr) çok azdır”⁴²¹.

Elmalılı’ya göre ayetin tefsiri şöyledir: ‘Çalışın ey Davud ailesi, o büyük şükür için çalışın’. Yani o büyük nimet ve refah içinde tenbelliğe, zevk ve eğlenceye dalmayın, çalışın. Hem çalışmanız, bu nimetlerin şükürünü eda etmek, her birini yerinde harcayarak Allah Teâla’ya daha güzel amellerle kulluk etmek için olsun ki ‘Eğer şükrederseniz, Ben nimetlerimi daha da artırırım’⁴²² sözündeki va’di elde edin. ‘Fakat kullarım içinde çok şükreden azdır’.

Ayetteki “şekûr” kelimesi, çok şükreden, tüm gücünü şükretmeye harcayan, kalbi, dili ve diğer organları hem itikad, hem itiraf, hem çalışmakla ve çoğu zamanlar da şükür ile meşgul olan demektir. İbn Abbas’tan bir rivayete göre bütün durumlarında şükreden demektir. Neml suresi 19. ayette geçen duayı vird edinmiş olan Hz. Süleyman, o az olan şekûr kullardandır⁴²³.

⁴¹⁹ Hud, 11/116-117

⁴²⁰ Heyet, *age.*, III/197

⁴²¹ Sebe’, 34/13

⁴²² İbrahim, 14/7

⁴²³ Elmalılı, *age.*, VI/357

Ayrıca şükür kelimesinin tevhid anlamından hareketle ayeti tevhidle tefsir eden alimler de vardır. Taberî gibi⁴²⁴.

İbn-i Atiyye'ye göre “Kullarımdan gereği gibi şükredenler çok azdır” ifadesinin muhatabının, Davud ailesi veya Muhammed (s.a.s.) ailesinin olması muhtemeldir. Her iki şekilde de ayette tenbih ve teşvik vardır. Rivayete göre Hz. Ömer, bir adamı “Allahım! Beni o azdan kıl” şeklinde dua ederken işitmiş ve ona: “Bu nasıl dua!” diye söylemiş. Adam: “Yüce Allah’ın ‘Kullarımdan gereği gibi şükredenler çok azdır” sözünü kastettim” diye cevap vermiş. Bunun üzerine Hz. Ömer: “İnsanların hepsi, Ömer’den daha iyi biliyor” demiş⁴²⁵.

3.1.5. İtaat Edenlerin Az, Yüz çevirenlerin Çok Olması: Kur’ân-ı Kerim’e bakıldığı zaman çeşitli konularla ilgili itaat edenlerin azınlığı teşkil ettiğine, çoğunluğun ise yüz çevirenlerden olduğuna dair bazı ayetlerin olduğu görülür. Şimdi burada bu ayetleri ele almak istiyoruz:

3.1.5.1. İsrailoğulları’ndan Pek Azının İtaat Edip Yüz Çevirmemesi:

“Bir vakit İsrailoğulları’ndan söz alıp: ‘Allah’tan başkasına ibadet etmeyin. Anneye babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara güzel muamele edin, insanlara tatlı söz söyleyin, namazı hakkıyla eda edin, zekatı verin’ demiştik. Sonra pek azınız hariç, sözünüzden döndünüz. Hâla da yüz çevirmektesiniz”⁴²⁶.

Yukarıdaki ayet ve bir sonraki ayette İsrailoğulları’nın, yükümlü kılındığı ve Yahudi-Hıristiyan literatüründe “on emir” diye bilinen dînî ve ahlâkî görevlerden bazıları hatırlatılmakta; Allah’ın onlardan bu emirleri yerine getirecekleri yönünde söz aldığı ifade edilmektedir.

Kitâb-ı Mukaddes’te Tanrı’nın “kendi parmaklarıyla” taş levhalar üzerine yazarak Hz. Musa vasıtasıyla İsrailoğulları’na bildirdiği ifade edilen bu on emir şöyledir: **1.** Allah’tan başka ilahların olmayacak. **2.** Kendin için oyma put yapmayacaksın. **3.** Allah’ın ismini boş yere anmayacaksın. **4.** Cumartesi günü hiçbir iş yapmayacaksın. **5.**

⁴²⁴ bkz. Taberî, *age.*, XXII/72-73

⁴²⁵ İbn Atiyye, *age.*, IV/410

⁴²⁶ Bakara, 2/83

Babana ve anana hürmet edeceksin. **6.** Katletmeyeceksin. **7.** Zina etmeyeceksin. **8.** Çalmayacaksın. **9.** Yalan şahitliği yapmayacaksın. **10.** Komşunun hiçbir şeyine göz dikmeyeceksin.

Mevzumuz olan ayette Allah'tan başka ilah tanımamak, ana-babaya, akrabaya, yetimlere ve yoksullara iyilik etmek, insanlara güzel söz söylemek, namaz kılıp zekat vermek şeklinde geçen emirler arasında On Emir'den bazı hükümlerin de yer aldığı görülür. On emrin cumartesi yasağı dışında kalan hükümleri, bütün peygambere gönderilen kutsal kitapların ortak öğretileridir ve Kur'ân-ı Kerim'de Müslümanlar da bu tür emirlerle sorumlu tutulmuşlardır.

Ayetin sonunda ise İsrailoğulları'ndan çoğunun, zamanla Allah'a verdikleri sözden döndükleri yani zikredilen hükümlere uymadıkları, Hz. Peygamber dönemindeki Yahudilerin de bu hükümlere sırt çevirdikleri ifade edilmiştir⁴²⁷.

Yine İbn-i Atiyye'ye göre ayetteki “pek azınız hariç” ifadesindeki azla kastedilen, önceki seleflerinden olan müminlerin tümü ve Hz. Peygamber'in peygamberliğinden sonra iman eden Abdullah b. Selam ve onun benzerleri gibi kimselerdir. Bu yoruma göre bu ifadedeki killet, şahısların adediyle alakalı bir husus olmuş olur. Killetin iman hususunda olması da muhtemeldir. Fakat İbn-i Atiyye'ye göre birinci görüş daha kuvvetlidir⁴²⁸.

3.1.5.2. İsrailoğulları'nın Pek Azının, Savaş Farz Kılınca, İtaat Etmesi:

“Musa'dan sonra İsrailoğullar'ının önderlerine dikkat ettin mi? O vakit onlar aralarındaki Peygambere: ‘Ne olur, bize bir hükümdar tayin et de biz de Allah yolunda cihad edelim’ demişlerdi. O cevaben: ‘Ya savaşma emri size farz kılınır, siz de savaşmazsanız?’ deyince onlar: ‘Ne diye Allah yolunda cihad etmeyelim ki vatanlarından çıkarılan biz, çoluk çocuğundan ayrı düşenler yine

⁴²⁷ Heyet, *age.*, I/81

⁴²⁸ İbn Atiyye, *age.*, I/173

biziz'. Fakat savaşma kendilerine farz kılınınca içlerinden pek azı hariç, hepsi dnverdikler. Allah o zalimleri pek iyi bilir"⁴²⁹.

Ayette olayın tarihi ve şahıslarının isimleri değil, kendisinin önemli olması; ibretin, olup bitende bulunması sebebiyle "Musa'dan sonra İsrailoğulları'na gönderilen peygamberlerden biri" denilerek isim zikredilmemiştir. Hz. Musa zamanında ayrıca hükümdarlar yoktu; İsrailoğulları'nın siyasi lideri, devlet başkanı Hz. Musa'ydı. Hz. Musa'dan sonra onun yerine geçen Hz. Yşa', İsrailoğulları'nı Filistin'e sokmuş, ülkeyi şehirlere ayırarak her birine bir hâkim/vali tayin etmişti, peygamberden ayrı bir kral sistemi yine bulunmuyordu. Bu sistem 356 yıl devam etti. Peygamber Samuel zamanında İsrailoğulları büyük bir yenilgi alınca peygamberlerine gelerek kendilerine bir kral tayin etmesini istedikler. Samuel de kendisine gelenleri uyarımış, hükümdar tayininden sonra savaştan geri durmaları ihtimalini hatırlatımış, bu şekilde onları hem savaşa teşvik etmiş hem de temsilciler vasıtasıyla caymama sözü almıřtır⁴³⁰.

Ayetteki "savaşma kendilerine farz kılınınca içlerinden pek azı hariç, hepsi dnverdikler" ifadesinin izahı İbn-i Kesir'e göre şöyledir: 'Yani vaad ettikleri şeyi yerine getirmediler ve çoğu cihaddan geri durdu'⁴³¹.

Râzî'ye göre "içlerinden pek azı hariç" sözünde bahsedilen kimseler, ayetin devamında 249. ayette zikredilen, nehri geçen kimselerdir. Bu az sayıdaki kimselerin, Bedir ashabi sayısınınca 313 kişi olduğu da sylenmiřtir⁴³².

3.1.5.3. Talut Ordusundan Pek Azının, İmtihan Edildikleri İrmaktan İçmemesi:

"Talut, ordusunu harekete geçirip sefere çıkınca askerlerine şöyle dedi: 'Allah sizi, bir ırmakla imtihan edecektir. İmdi onun suyundan içen benden sayılmayacak; sadece avucuyla aldığı miktar muaf olmak üzere, kim onun

⁴²⁹ Bakara, 2/246

⁴³⁰ Heyet, *age.*, I/266-267

⁴³¹ İbn Kesir, *age.*, I/534

⁴³² Râzî, *age.*, VI/172

suyunu tatmazsa o da benden sayılacaktır'. Derken onların pek azı hariç, varır varmaz ondan içtiler"⁴³³.

Ayette anlatılan olay şöyledir: Talut'u komutan olarak kabul eden İsrailoğulları, yenilgi sonunda kaybettiklerini geri almak için onun kumandasında sefere çıktılar. Yolları üzerinde Ürdün nehri bulunuyordu, nehre yaklaşınca kumandan su içmeyi yasaklamış, ordunun kendisine bağlılığını ve irade gücünü denemek istiyordu. Askerlerin çoğu bu imtihanda başarılı olamadılar. Fakat kumandan bu vesileyle orduya bir ders vermiş ve eğitimlerini geliştirmiş oldu⁴³⁴.

Râzî'nin belirttiğine göre bu imtihandan maksat, sadık olanı zındıktan; Allah'a boyun eğeni ona muhalefet edenden ayırmaktır⁴³⁵.

3.1.5.4. İnsanların Pek Azının, 'Kendinizi Öldürün' veya 'Vatanınızdan Ayrılın' Emrini Yerine Getirebilmesi:

"Şayet onlara 'Kendinizi öldürün' veya 'Vatanınızdan ayrılın' diye farz etseydik, pek azı müstesna, o farzı yerine getirmezlerdi. Onlar kendilerine verilen öğütleri tutsalardı, elbette kendileri için hayırlı olur, durumlarını daha da sağlamaştırırlardı"⁴³⁶.

Şevkânî'ye göre ayetin manası "Yüce Allah şayet bu mevcut Yahudilere kendilerini öldürmeyi ve yurtlarından çıkmayı farz kılıydı bunu onlardan ancak pek az kimse yapardı' veya 'Şayet Allah bunları Müslümanlara farz kılıydı bunu onlardan az bir kimse yapardı' demektir⁴³⁷.

Râzî'ye göre ise "Şayet onlara farz etseydik" ifadesindeki "onlar" zamirinin kimleri ifade ettiği konusunda iki görüş vardır:

1. İbn Abbas ve Mücahid'in görüşüne göre zamir, münafıklara râcidir. Çünkü Yüce Allah, İsrailoğulları'na nefislerini öldürmelerini ve muhacirlere de yurtlarından

⁴³³ Bakara, 2/249

⁴³⁴ Heyet, *age.*, I/269

⁴³⁵ Râzî, *age.*, VI/182

⁴³⁶ Nisa, 4/66

⁴³⁷ Şevkânî, *age.*, I/773

çıkılmalarını emretmişti. Bundan dolayı Yüce Allah şöyle buyurdu: ‘Eğer biz bu münafıklara kendilerini öldürmeyi ve vatanlarından çıkmayı farz kılsaydık, bunu ancak onlardan pek azı, riya ve süm’a için yapardı. O zaman da bu iş onlara ağır gelir ve böylece küfürleri ortaya çıkardı. Biz bunları yapmayı tam tersi onları kolay şeylerle mükellef kılınca artık nifakı terk etsinler ve ihlaslı bir şekilde imanı kabul etsinler’.

2. Bununla kastedilen şudur: ‘Şayet Allah insanlara, zikredilen şeyleri farz kılsaydı onlardan pek azı bunu yapardı’. Bu görüşe göre bu sözün içeriğine mümin de münafık da girer.

Yine Râzî’nin belirttiğine göre Yüce Allah’ın “Şayet onlar kendilerine verilen öğütleri tutsalardı” ifadesindeki zamir, münafıklara aittir. Buna göre ayetin başının genel, sonunun ise özel olması uzak değildir. Bu takdire göre “pek azı”yla kastedilenin müminler olması gerekir⁴³⁸.

Ayetin izahı sadedinde şunlar söylenebilir: İslam’dan önceki dinlerde Yüce Allah’ın, kullarını imtihan için “kendilerini öldürmelerini veya yurtlarını terk edip başka yerlere göç etmelerini” emrettiği olmuştur⁴³⁹. Son peygamber olan Hz. Muhammed’e (s.a.s.) gönderilen dinde aslanan, emir ve yükümlülüklerin fitrata uygun ve kolay olmasıdır. İnsan tabiatına uymayan, insana ağır gelen, insanın gücünün yeteceği külfet ve zahmet sınırını aşan teklif ve yükümlülükler İslam’da yoktur.

İtaat kaidelerini açıklayan ayetler arasında olan bu ayet, İslam’ın bu özelliğini farklı bir üslupla dile getirir. Şöyle ki Yüce Allah, Müslümanlara “Kendinizi öldürün, yurtlarınızı terk edin” kabilinden ağır emirler vermiyor, insanların çoğunun itaat edemeyeceği şeyleri Müslümanlardan istemiyor. Şayet böyle emirler verseydi insanların çoğu buna itaat etmezdi. Yüce Allah’ın istediği kolay, fitrata uygun ve kullarının faydasına olan şeylerdir. Üstelik bunlara da büyük mükafatlar veriyor⁴⁴⁰.

İbn Âşûr’a göre ise ayetteki “kendilerini öldürmek”ten maksat, savaşta müminlerin düşman tarafındaki yakınlarını öldürmesidir. Çünkü müminler, kendi kavimleriyle ve müşriklerden olan akrabalarıyla savaşmaktadırlar. “Yurtlarından çıkmak”la kastedilen

⁴³⁸ Râzî, *age.*, X/167

⁴³⁹ bkz. Bakara, 2/54

⁴⁴⁰ Heyet, *age.*, II/70

ise hicrettir. Yüce Allah, bu emirlere çok az kimsenin itaat edebileceğini ifade etmektedir⁴⁴¹.

3.1.5.5. Allah’ın Lütuf ve Rahmeti Olmasa Müslümanlardan Pek Azı Hariç Çoğunun Şeytana Uyması:

“Onlara güvenlik veya korkuya dair bir haber geldiğinde doğru olup olmadığını araştırmadan ve yaymakta mahzur bulunup bulunmadığını danışmadan hemen onu yayarlar. Halbuki onlar bu haberi peygambere ve aralarındaki yetkili zatlara arz etselerdi elbette işin içyüzünü araştırıp ortaya çıkaranlar, onun mahiyetini, haberin neye delalet ettiğini bilirlerdi. Eğer Allah’ın lütuf ve rahmeti üzerinizde olmasaydı, pek azınız hariç hepiniz şeytana uymuş gitmişsiniz”⁴⁴².

Konumuzla alakalı olması yönüyle ayetin son cümlesi üzerinde durmak istiyoruz. Elmalılı’nın ifadeleriyle ayetin bir izahı şöyledir:

“Ey Müslümanlar! Eğer Allah’ın bu fazileti ve rahmeti sizin üzerinizde olmasaydı, yani böyle peygamber ve istinbata gücü yeten ilim ehli yetki sahipleri ile doğru yola irşad ve hidayeti olmasa ‘muhakkak ki siz çoğunlukla şeytana, şeytan gibi münafıklara uyardınız’, sürüklenirdiniz, uymadığınız konular veya uymayan adamlar pek az olurdu. Çünkü az çok akli olan herhangi bir kimse her konuda şeytana aldanmaz. Kitabın sırlarını bilen ve hüküm çıkarmaya gücü yeten yetkililer, çok geniş bilgi sahibi olan alimlerden olan zatlar da hak ve hayırlı işleri Allah’ın kuvvetiyle birbirinden ayırmaya güçleri yettiğinden bunların da şeytana aldanması pek az olur. Halbuki halk, çoğunlukla aldanır. Bununla birlikte ilim ehlinin aldanmaması da yine Allah’ın fazilet ve rahmeti sayesinde”⁴⁴³.

Ayetle ilgili diğer bir izah da Ebu Müslim’in (ö. 322/934) zikretmiş olduğu şu görüştür:

⁴⁴¹ İbn Âşûr, *age.*, V/114

⁴⁴² Nisa, 4/83

⁴⁴³ Elmalılı, *age.*, III/38

“Bu ayetteki Allah’ın lütuf ve rahmetiyle kastedilen, münafıkların ‘büyük bir ganimet kazansaydım’⁴⁴⁴ sözleriyle kastettikleri Allah’ın nusret ve yardımudur. Böylece Yüce Allah şunu açıklamıştır: Şayet peş peşe yardım ve zafer meydana gelmemiş olsaydı sizden az bir kısmı hariç şeytana uyup dininizi terk etmişsiniz. Bunlar, ileri görüşlü, kuvvetli niyet sahibi ve sağlam iradeli müminlerin faziletlielerindendir. Ki bu kimseler, onun hak olması için dünyada devlet meydana gelmesinin şart olmadığını bilir; peş peşe fetih ve zafer olmasının, bunun hak olduğuna delalet ettiğine, ard arda yenilgi ve bozgun olmasının ise onun batıl olmasına delalet ettiğine inanmazlar. Bilakis onlar, işin hak veya batıl olmasının, bir delile dayandığına inanırlar”

Râzî’ye göre bu görüş, izahların en sahihidir ve doğruya en yakın olan görüştür⁴⁴⁵.

3.1.6. Ashab-ı Kehf Hakkında Çok Az Kişinin Bilgi Sahibi Olması:

“İnsanların kimi: ‘Onlar, üç kişi idi, dördüncüleri de köpekleri idi’ diyecekler. Bazıları da: ‘Beş kişi, idiler, altıncıları da köpekleri idi’ diyecekler. Bunlar, gayb hakkında tahmin yürütmekten ibarettir. Kimileri de: ‘Onlar yedi kişi olup sekizincileri de köpekleri idi’ derler. De ki: ‘Onların sayısını tamtamına Rabbim bilir’. Onlar hakkında bilgisi olan çok az kişi vardır. Öyleyse onlar hakkında, sathî tartışma dışında kimse ile münakaşa etme ve bu konuda ileri geri konuşanlardan da hiç bir bilgi isteme”⁴⁴⁶.

Ashab-ı Kehf hakkında olan bu ayet, onların sayıları hakkında çeşitli görüşleri zikreder ve onların sayısını tamtamına Yüce Allah’ın bildiğini ifade eder ve onlar hakkında bilgisi olan çok az kişi olduğunu belirtir.

Konumuzla ilgili olması yönüyle ‘Onların sayısını tamtamına Rabbim bilir. Onlar hakkında bilgisi olan çok az kişi vardır’ ifadesi üzerinde durulacak olursa bunun manası Râzî’ye göre şöyledir: “Doğru ve gerçek olan budur. Çünkü kainatın tafsilatıyla bilgisi, geçmişte meydana gelmiş ve gelecekte meydana gelecek tüm hadiselerin bilgisi, ancak

⁴⁴⁴ Nisa, 4/73

⁴⁴⁵ Râzî, *age.*, X/203

⁴⁴⁶ Kehf, 18/22

Allah katında ve Allah'ın haber verdiği kimselerdedir. İbn-i Abbas: 'Ben, o az olan kimselerdenim' demiştir⁴⁴⁷.

3.1.7. Nice Az Toplulukların, Çok Topluluklara Allah'ın İzniyle Galip Gelmesi:

“Talut ile yanındaki müminler ırmağı geçince O vakit beri yanda kalanlar 'Bugün bizim Câlut ve ordusuna karşı duracak takatimiz yoktur' dediler. Ölümünden sonra diriltirilip Allah'ın huzuruna çıkacaklarını bilenler ise şöyle dediler: 'Nice küçük topluluklar vardır ki, Allah'ın izniyle, büyük cemaatlere galip gelmiştir. Doğrusu Allah sabredenlerle beraberdir'⁴⁴⁸.

Râzî'ye göre ayetteki 'Nice küçük topluluklar vardır ki, Allah'ın izniyle, büyük cemaatlere galip gelmiştir' ifadesiyle kastedilen, 'Bugün bizim Câlut ve ordusuna karşı duracak takatimiz yoktur' diyen kimselerin kalplerini takviye etmektir. Buna göre ayetin manası şöyledir: Sayı çokluğunun bir önemi yoktur. Önemli olan, ilâhî teyit ve semâvî yardımdır. Allah'ın yardımı geldiği zaman az olmanın ve güçsüz olmanın bir zararı yoktur. Fakat bela geldiği zaman ise sayı çokluğunun ve hazırlığın da bir faydası yok, demektir⁴⁴⁹.

3.1.8. Yahudiler'den Pek Azı Hariç Devamlı Hainlik Görülmesi:

“İşte o Yahudileri, verdikleri kesin sözü bozduklarındandır ki lanetledik, onların kalplerini katılaştırdık. Böylece onlar kelimeleri yerlerinden oynatarak tahrif ederler. Kendilerine tebliğ edilen hususlardan pek çoğunu unuttular. Onların pek azı hariç olmak üzere, onlar tarafından devamlı olarak hainlik görürsün. Yine de sen onları affet, aldırma. Çünkü Allah iyilik edenleri sever'⁴⁵⁰.

⁴⁴⁷ Râzî, *age.*, XXI/107

⁴⁴⁸ Bakara, 2/249

⁴⁴⁹ Râzî, *age.*, VI/185

⁴⁵⁰ Maide, 5/13

Ayetteki “onların pek azı hariç olmak üzere, onlar tarafından devamlı olarak hainlik görürsün” ifadesi üzerinde duracak olursak bu sözle ilgili Elmalılı'nın açıklamaları şöyledir: “Ey Muhammed! Sen de bunlardan daima bir hiyanete muttali olur durursun’. Yani bunların adetleri budur. Geçmişleri, peygamberlerle olan sözleşmeyi bozmak ve öldürmek ile hiyanet edegeldikleri gibi, sonra gelenleri de sana hainlik eder dururlar, sözleşmelerini bozarlar, düşmanlarına yardımda bulunurlar, seni öldürmeye ve zehirlemeye teşebbüs etmek isterler. ‘Ancak birazı müstesna’. Ki çoğunluğun açıklamasına göre bunlar iman etmiş olanlardır. Bununla beraber denilmiş ki, bu azlığın küfür üzere kalmış olmakla beraber, siyasî açıdan yaptıkları sözleşmede duran ve hainlik etmeyenler olması da muhtemeldir. Bu kadar kötülüklerin ve hainliklerin sayılmasından sonra bunlara hiç eman vermeyiniz. Hemen mahvediniz ve yok ediniz tarzında bir emir verilecek gibi gelirken bakınız ne buyuruluyor: ‘Şimdi ey Muhammed, sen bunlardan geçmişteki hainliklerini affet’⁴⁵¹.

Râzî de “onların pek azı hariç” ifadesinde istisna edilenlerin, Abdullah b. Selam ve arkadaşları gibi iman eden kimseler olduğunu söyler. Ayrıca bu azlığın, küfür üzere kalıp da ahitlerinde durup hiyanet etmeyenler olduğunun söylendiğini de belirtir⁴⁵².

Netice olarak çoğunluk kavramı karşısında azınlığın durumunu incelediğimiz ayetler dikkate alındığında Kur’an’da çoğunluğun menfi olmasına mukabil azınlığın müspet olduğu, onlardan övücü bir tarzda ve olumlu olarak bahsedildiği görülür. Kur’an’ın bahsettiği azınlık, iyi bir azınlıktır ve güzel özelliklere sahiptir. Şevkânî’nin de belirttiği gibi hak, ancak azınlıkların eliyle meydana gelmiştir⁴⁵³.

Son olarak çoğunlukla ilgili Yaşar Nuri Öztürk’ün ifadelerini aktarmak istiyoruz:

Kesrete değinen ayetler, hayret verici bir yaklaşımla bir gerçeği daha ifade etmektedir: **İnsanlık tarihi boyunca çoğunluk daima iğretinin, kötünün ve değersizin yanında yer almıştır ve alacaktır**⁴⁵⁴.

⁴⁵¹ Elmalılı, *age.*, III/184-185

⁴⁵² Râzî, *age.*, XI/187

⁴⁵³ Şevkânî, *age.*, II/218

⁴⁵⁴ Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur’an’ın Temel Kavramları*, s. 290

SONUÇ

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Kur'ân-ı Kerim, gerek genel anlamda insanlar için, gerekse inkarcılar, ehli kitap v.s. topluluklar için çoğunluk-azınlık ayırımı yaparak onların çoğunluğundan bahsetmektedir. Bu çoğunluğun kime delalet ettiği, ayetteki ifadeden veya bağlamdan (siyak-sibak) anlaşılabilir. Yine Kur'ân-ı Kerim, bu insan çoğunluklarının çeşitli özelliklerini dile getirmektedir. Bu özelliklere de bakıldığı zaman görülür ki geneli menfi özelliklerdir. Kur'ân-ı Kerim'e göre hidayet ve dalaletin ölçüsü, azlık-çokluk değil, doğruluk ve yanlışlık şeklindeki sabit ve objektif değerlerdir. Nice toplumların sayıca çoğunluğu, dalalet üzere gitmiştir. İnsanlık tarihine bakılınca da bunun böyle olduğu görülür. Demek ki çoğunluğun peşinden gitmek her zaman için doğru yolda gidiliyor anlamına gelmez.

Kur'ân-ı Kerim, bu üslubuyla, dini ve dünyevi meselelerde insanların çoğunluğunun belli bir görüş, inanç ve yaşayış biçimini seçtiğine bakarak, sadece buradan hareketle bunun doğru olduğunu zannetmenin ve onlara uymanın her zaman isabetli olmayacağını vurgulamaktadır.

Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'de "onların çoğu" ifadesini kullanırken bazen, o topluluğun tümünü (hepsini) kastetmektedir. Çünkü Araplar, yalandan sakınmak ve konuşmada ihtiyatlı olmak için çoğunluğu zikredip tamamı kastederler. Allah Teâla da ilmi herşeyi kuşattığı halde Kur'ân'da Arapların bu adetine göre konuşmuştur. Bunda da şöyle bir incelik vardır: Cenab-ı Hak adeta şöyle der: "İlmim her şeyi kuşattığı halde ben, o adetin güzel olduğunu göstermek için sizin usulünüze uydum. Bu da yalandan korunup sakınmaktır. O halde onu sakın terk etmeyin; benim de kelimimde bunu seçmemi, bundan hoşnut oluşuma kesin bir delil sayın" (Râzî, XXVIII/117).

Kur'ân-ı Kerim, insanlardan, insan topluluklarından ve milletlerden bahsederken, içlerindeki iyileri, bahsettiği çoğunluğun özelliklerine sahip olmayan azınlık grubu istisna ederek bütün bireylerini kapsayacak biçimde genel hüküm vererek

kullanmamıştır. Bazen kesir (çoğu), bazen ekseruhum (çokları) deyimiyle ifade buyurmuştur.

Ayrıca tefsir alimlerince ‘insanların çoğu’, ‘onların çoğu’ ifadeleriyle o insanların çoğu hal ve durumlarının kastedildiği söylendiği gibi Allah’ın mükellef çağına ulaşmamış kimseleri istisna ettiği şeklinde de yorumlanmıştır.

Ayrıca diğer önemli mevzu da ‘insanların çoğu’ ifadesi geçmişten geleceğe tüm insanları kapsamakta mıdır yoksa nüzul sürecinde o gün o şekilde olduğu için mi, yani müminler azınlıkta olduğu için mi bu üslup kullanılmıştır. Açıkçası bu ifadelerin geçtiği ayetlerin tefsirinde müfessirlerin her iki anlayışa göre de tefsir ettikleri görülmektedir. Bazı müfessirler bu ifadeleri Mekke ehli (yani Mekkelilerin çoğu) şeklinde tefsir etmişlerdir. Nitekim ‘ekseru’n-nas’ ifadesinin geçtiği ayetlerin genelinin Mekki olması da bunu destekler. Bu kanaatte olanlara göre o gün o şekilde olduğu için yani bu ayetler henüz inkarcıların sayılarının müminlerden çok olduğu Mekke döneminde indirilmiştir. Bazı müfessirler, ‘ekseru’n-nas’ ifadesinin zahirini göz önünde bulundurarak tüm insanların kastedildiği kanaatine sahip olmuşlar. Bu ifadelerden bir kısmının tüm insanlara, diğer bir kısmının ise inkarcılara (müşrik, ehli-kitap v.s) hamledildiği de görülmektedir ki ayetlerin bağlamları da göz önünde bulundurulduğunda en uygun izahın bu olduğu ifade edilebilir.

‘Onların çoğu’, ‘sizin çoğunuz’ gibi Kur’an’ın nüzul sürecindeki ilk muhataplarına işaret edip onların özelliklerinden bahseden ayetler, aynı zamanda tarihsel süreçte benzer tutumları sergileyen bütün insanları kapsar.

Kur’ân-ı Kerim’de çoğunluğun özelliklerinden bahseden ayetlerin geneli, ister genelde insanlarla alakalı ister de özelde inkarcılar, müşrikler, ehli-kitap v.s. hakkında olsun, menfî yöndedir. Yani çoğunluk, menfî özellik ve tutumlarıyla ele alınıyor. Kesret kavramı bağlamında ele alınacak olursa “ekser” kelimesiyle gelen çoğunluğun özelliklerinin tümü menfî özelliktedir, ekser kelimesiyle gelen çoğunluğun özelliklerinde olumlu bir ifade geçmiyor. “Kesir” şeklinde yalnız Hac suresi 18. ayette “insanlardan birçoğunun secde ettiği” ifade edilmek suretiyle menfî olmayan bir özellik geçer. Fakat burada da “kesîrun min” şeklinde gelmesinden dolayı “ekser” kelimesi gibi bir anlam ifade etmediği, bu iki ifade arasında anlam nüansı olduğu görülmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de çoğunlukla alakalı, 'iman etmezler, bilmezler, şükretmezler, fasıktırlar' v.b. gibi fiiller kullanılır. 'Bilmezler' fiili gibi hem genel anlamda insanlar için hem de inkarcılar (müşrikler) için ortak olarak kullanılan fiiler de vardır. Fakat muhatap farklılığından dolayı mefullerinin farklı olduğu görülüyor.

Netice olarak Kur'an'ın çoğunluk-azınlık ayırımı yaptığı, çoğunluğun daima kötünün, değersizin yanında yer aldığını bir hakikat olarak ifade ettiği söylenebilir. Kur'an'ın azınlığı ise iyi ve doğrunun yanında yer alan, müspet özelliklere sahip bir topluluktur.

Günümüz açısından Kur'an'ın, insanların çoğunluğuyla alakalı değerlendirmelerine bakılacak olursa aynı özelliklerin günümüzde de devam ettiği görülür. Gerçekten de insanlık tarihi boyunca çoğunluk, kötünün, değersizin yanında yer aldığı gibi günümüzde ve gelecekte de aynı durum devam edecektir. Kur'an'ın, kesrete değindiği ayetlerde bu gerçeği dile getirmesi, onun mucize oluşunun bir göstergesidir.

KAYNAKÇA

Kur'ân-ı Kerim

Abdülbaki, Muhammed Fuat, *el-Mu'cemu'l-Müfehres Li Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim bihaşiyeti'l-Mushafi's-Şerif*, 4.Baskı, Daru'l-Fikr, 1994

Alûsî, Şihâbuddin es-Seyyid Mahmûd, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, ts.

Ateş, Süleyman, *-Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ts.

_____ - *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâlî*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ts.

Beyzâvî, El- Kâdî Nâsiruddîn, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 1.Baskı, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, el-Mektebetü'l-İslâmî, İstanbul, ts.

Celaleddin el-Mahallî-Celaleddin es-Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, ts.

Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sıhah*, (thk. Ahmet Abdülğafur Attar), 4.Baskı, Daru'l-İlm Li'l-Melâyîn, Beyrut 1990

Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'ani'l-Kerim*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, ts.

Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Feza Gazetecilik A.Ş., ts.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf, *El-Bahru'l-Muhît*, 2.Baskı, Daru'l-Fikr, 1983

Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, (trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İşaret Yayınları, İstanbul 1996

El-Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhimu'l-Kur'ân*, (trc. Ahmed Asrar), Bengisu, İstanbul 1997

El-Kermî, Hasan Said, *el-Hâdî İla Lügati'l-Arab*, 1.Baskı, Daru Lübnan Littibâati

Ve'n-neşr, Beyrut 1992

El-Bikâî, Burhanüddin Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer, *Nazmü'd-Dürer fî Tenasübi'l-Âyâti ve's-Suver*, 1.Baskı, Matbaatü Meclisi Daireti'l-Meârifî'l-Osmaniyye, Haydarâbâd 1980

Firûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, *el-Kamusü'l-Muhit*, (thk. Mektubu Tahkiki't-Turasi fi Müesseseti'r-risale), 1.Baskı, Müessesetü'r-risale, Beyrut, ts.

_____ *-Besâiru Zevi't-Temyiz fî Letâifi'l-Kitabi'l-Aziz*, (thk. Muhammed Ali en-Neccar), el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

Heyet (Prof. Dr. Hayrettin Karaman, Prof. Dr. Mustafa Çağrıçı, Prof. Dr. İbrahim Kâfi Dönmez, Prof. Dr. Sadrettin Gümüş), *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, DİB Yayınları, Ankara 2004

İsfahânî, Ragıb, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, (thk. Muhammed Halil İtânî), 3.Baskı, Daru'l-Marife, Beyrut 2001

İbn Âşûr, Muhammed Tahir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Ed-Daru't-Tûnusiyye, Tunus, 1984

İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail ed-Dımeşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1.Baskı, Daru'l-Endülüs, Beyrut 1966

İbn Atiyye, Abdulhakk b. Gâlib el-Endelûsî, *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, (thk. Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed), 1. Baskı, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003

İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, Daru Sâdir, Beyrut, ts.

Mukâtil b. Süleyman, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2.Baskı, el-Hey'etu'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-kitâb, 1994

Müslim b. Haccac, *Sahihu Müslim*, (thk. M.F.Abdülbaki), el-Mektebetü'l-İslamiyye, İstanbul, ts.

Nesefî, Abdullah b. Ahmet b. Mahmut, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, 1.Baskı, Daru'l-Kalem, Beyrut 1989

- Râzî, Fahrüddin, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, 3.Baskı, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, ts.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadir*, (thk. Abdurrahman Umeyra), 2.Baskı, Daru'l-Vefa, 1997
- Taberî, İbn Cerîr, *Câmiu'l- Beyân An Te'vil-i Ayi'l-Kur'an*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1984
- Tabatabâî, Muhammed Hüseyin, *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'an*, 2.Baskı, Müessesetü Matbuat-ı İsmâiliyyan, İran 1972
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, 5. Baskı, Yeni Boyut, İstanbul 1995
- Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, Feza Gazetecilik A.Ş, İstanbul 1998
- Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *El-Keşşâf An Hakâiki't-Tenzil*, ve *Uyûni'l-Ekâvil fî Vucûhi't-Te'vil*, Daru'l-Marife, Beyrut, ts.
- Zuhaylî, Vehbe, *et-Tefsîru'l-Münîr fî'l-akîdeti ve's-şerîati ve'l-menhec*, 1.Baskı, Daru'l-Fikri'l-Muasır, Beyrut 1991
- Zebîdî, Murtaza el-Hüseyinî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, (thk. Abdülalim et-Tahâvî), Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1974

ÖZGEÇMİŞ

Hakan ÇORUH 03.11.1980 yılında Sakarya ilinin, Hendek ilçesinin İkbaliye Köyü'nde doğdu. İlköğretimi Hendek Cumhuriyet İlköğretim Okulu'nda bitirdi. Ortaöğretimi ise Hendek Lisesi'nde tamamladı. Lise eğitimine Hendek İmam-Hatip Lisesi'nde devam etti ve buradan 1997 yılında mezun oldu. 1997 yılında Sakarya Üniversitesi-İlahiyat Fakültesi'ni kazandı ve 1997-1998 eğitim ve öğretim sezonunda fakülte eğitimine başladı. Fakülteden 04.07.2002 tarihinde mezun oldu. Vatanî vazifesini yapmasından sonra yüksek lisans eğitimi için başvuruda bulundu ve 2004 yılında yüksek lisansa başladı. Halen fakültede yüksek lisans eğitimine devam etmektedir.